

ІВАН ВИРГАН

Мбори

210130H

ІВАН ВИРГАН

Мбори
⌘

У2
В92

В книгу известного украинского
советского писателя Ивана Выргана (1908—1975)
вошли лучшие произведения из его творческого наследия:
стихотворения, рассказы, переводы.

Упорядкування, підготовка текстів та примітки
Н. І. Вергун, Р. Ф. Полонського

Вступна стаття Р. Ф. Полонського

Редакційна колегія:

З. В. Гончарук (голова), Н. І. Вергун, О. І. Жолдак,
В. О. Мисик, Р. Ф. Полонський, В. С. Швець

В $\frac{70403-121}{M205(04)-83}$ 121.83. 4702590200

© Упорядкування, вступна стаття, примітки.
Видавництво «Дніпро», 1983 р.

НА ДУЖИХ КРИЛАХ ПОЕЗІЇ

Темні очі його завжди світилися глибинною думкою. Навіть коли він відпочивав, сміявся, жартував, у дружній розмові чи у пісні,— навіть тоді Вирганових очей не полишав вираз зосередженої задуми і, може, мудрого смутку. І завжди — уважної доброти. І тепер за кожним його віршем бачиться мені це обличчя, у кожному рядку чується кришталева Вирганова щирість.

Майже сорок літ тому він писав:

О поезіє, сміливіш
Розмахни своїми крильми!

Його поезія все ширше розпростує свої крила. Вона й сьогодні — коли вже немає серед нас Івана Оникійовича — захоплює нові читацькі пласти, все глибше і природніше вростає в нашу літературу, впливає в душу народу.

Іван Вирган був гідним побратимом Павла Тичини, Максима Рильського, Василя Мисика. Все більш очевидно видається сьогодні, на мою думку, спорідненість поезії і прози Івана Виргана із романтичним ладом творчості Олександра Довженка, а висока культура художньої деталі, гранична вивіреність слова ріднять його твори із блискучою прозою Юрія Яновського.

І водночас він був поетом дуже своєрідним. Цікаво й корисно спробувати розгледіти коріння його самотності, збагнути особливості його поетичної сили. Справді, звідкіля така дужа гармонія слова, мислі й почуття?

Ми часто закликаємо своїх колег і самих себе глибше вивчати життя народу. Коли думаєш про творчість Івана Виргана, розумієш, що тут ідеться не лише, скажімо, про уважність, про пильність спостережень чи глибину вивчення матеріалу — маємо перед очима приклад цілковитої, природної єдності поета з народом.

Іван Вирган (Іван Онікійович Вергун) народився 1 червня 1908 року в селі Матвіївка над річкою Сулою, тодішнього Глобинського району на Полтавщині, у селянській родині. Довоєнне його життя — то типова біографія обдарованого сільського хлопця, спраглого до навчання, піднесеного у своїх думках і почуттях розквітом радянської дійсності: вивчився на вчителя у Кременчуцькому педагогічному технікумі, вчителював на селі; служив у Червоній Армії; поступив на філологічний факультет Харківського університету і закінчив його 1940 року... І весь час писав вірші. З самого дитинства. Збереглося кілька зворушливих поезій, написаних Вирганом-підлітком, часописи двадцятих років донесли до нас поетичні спроби майбутнього майстра.

1934 року вийшла перша книжка віршів Івана Виргана — «Озброєна лірика». А далі одна за одною — «Сад дружби» (1935), «Джигіти» (поема, 1937), «Щастя-доля» (1938)... Молоді роки Виргана припали на епоху перших п'ятирічок — і в його поезіях тієї пори зримо й відчутно розпростує плечі звільнений народ, з поетичних рядків віє подихом оновлюваного села, мріями і коханням сонячної юності. І разом з тим із книжки в книжку посилюється у ліричного героя передчуття майбутніх випробувань, міцніє його життєва зрілість, майстерність поета зростає стрімко, як дуже весняне пагіння.

Навіть найінтимніше почуття — кохання — органічно зливається у нього з відчуттям історичної долі народу. З цього погляду особливо виразним є вірш «Щастя-доля» — натхненний монолог, з яким ліричний герой звертається до своєї коханої — «дівчини з-над Ворскла, Катерини»:

Не хвилюйся, це не чари квітня,
Не хвилинний настрій. Ні, це знов
Прокидається тисячолітня
Наша заборонена любов.
Це вона свої закуті крила,
Боркані залізом і вогнем,
Стокопитим топтані конем,
Перший раз по-справжньому розкрила.
Скільки зір померкло в небесах,
Скільки трав погіркло у степах!

Це колись її, кохану, «на аркані, бранку, волокли» завойовники, це її «за правду катували» гнобителі, це вона ж, кохана, «стояла разом із братами у вогні жовтневих барикад» — і ось тепер уже ніхто не розніме рук двох вільних людей, якщо їх з'єднала любов.

Вирган умів виявляти глибоко особистий, я сказав би, інтимний підхід до кожної теми, якої він торкався. Нехай читач услухається, які особисті інтонації звучать у вірші «19 вересня 1939 року», присвяченому возз'єднанню Західної України з Радянською Україною:

Чи в рідних же горлиць та різні гаї?
Чи в рідних орлів та не 'днакова доля?
Чого ж то брати і сестри мої
Усе ще томляться в шляхетській неволі!
...І от сьогодні! О мріє моя!
Світе мій красний, коханий краю!
Вже й ніч, і затемнене місто, а я
У власному сяйві ходжу й співаю.

Він так закінчує цю схвильовану поезію:

Мир тобі, стомлена земле ласкава,
Вільна від напастей, тьми і знегод!
Слава червоності прапора! Слава
Ясності зір і тихості вод!

Ми сьогодні знаємо, як недовго по тій порі панували на нашій землі «ясність зір і тихість вод», — насувалася війна з фашизмом. Людина масштабно мислення і тонкої емоційності, Іван Вирган передчував лихо, що насувалося на країну. Напередодні війни провідіння поета було суворим і реальним. Він назвав той вірш «Перед війною»:

День збігає за днем, а вона вже близька,
І уже не дає мені спати...
Сколихнеться весь світ, як зітнуться війська,
Як загрукхають танки, гармати,
Дні погаснуть в диму, ночі зникнуть в огні,
І земля перехнябиться, й небо.
Все знайоме, неначе в химерному сні,
Стане раптом не схоже на себе...

Поет каже про свою обов'язкову участь у майбутній війні і закінчує цей вірш — грізну пересторогу — картиною неминучої нашої перемоги:

Спів і сміх залунає в моєму краю,
Закрасується в тиші колосся.
О, якби ж то й мені на Україну свою
Повернутись тоді довелосья!..

Іван Вирган пройшов війну солдатом, зі зброєю в руках. Але ні на день не відкладав він і своєї письменницької зброї — пера. Він збагатив українську поезію воєнної тематики творами мужніми і вражаючими, сповненими любові й захопленого подиву радянською людиною, нещадної непримиренності до зла та його носіїв: це вірші «Над Россю», «Жахна бувальщина», «Ще дим од вибухів...», «Темно і тихо в землянці...» та інші поезії, більшість яких побачила світ у книжці «Поворот сонця на літо» (1947). У багатьох віршах того часу поет сягає вершин трагедійності, як-от у вірші «Слава бійця» або мініатюрі «1942 рік»:

Зостався безлітній сивий дід
І русьвих двойко внучаток.
Ото з їх родини весь рід і плід —
І кінець, і початок.
Він забув уже, як і ходити,
А вони ще й не вміли. І ніде жиги,
І ні хліба, ні палива в них нема,
А вже затого й зима...

Повністю розчинивши своє життя у народній долі, Іван Вирган палко любив цей народ і рідну свою землю. Він віддав своє серце і розум ідеї соціалізму, в якій бачив утілення споконвічної народної мрії про вселюдське щастя.

Це і є філософські й емоційні витоки Вирганової творчості. Це на них піднявся і розквітнув його своєрідний талант, де добра традиційність злилася з радісними несподіванками творчих відкриттів, з таємничим святом новаторства, де панувала якась дивовижна чутливість до слова, ритму, взагалі поетичного звучання, музичної аранжировки мови, де щирість і означеність почуття і думки є законом кожної поетичної фрази.

По війні услід за «Поворотом сонця на літо» Іван Вирган видав

поетичні збірки «Матвіївка над Сулою» (1949), «Квітучі береги» (1950), «Країна щастя» (1951), «Поезії» (1954), «В розповні літа» (1959), «Над Сулою шумлять явори» (1960), «Лірика» (1961), «Питіме зілля» (1967), «Вибране» (1969), «Серце» (1969).

Пережите на війні зробило Вирганові моральні критерії ще чіткішими, а вимоги до себе і людей — ще вищими. Він розумів, що соціалізм створює нову цивілізацію, в основі якої лежить якісно нова, відмінна від усіх попередніх, система духовних цінностей, і її серцевиною є труд. Величній темі праці поет присвятив не один твір і серед них поему «Надорільські дівчата» з її зворушливим фіналом:

І до села поспішають —
Веселі, бадьорі.
Зорі на сапах,
І в кожній очі — як зорі!..

У поетичному циклі «Із степового подорожника», що його Вирган уклав до збірки «Вибране» 1969 року, він розлого і схвильовано оповідає про трудовий подвиг народу у каховських степах. Із віршів цього періоду особливою виразністю виділяється поезія «Сівба». Небо і ніч, світанок, трактори, земля, звуки розбудженого степу — все живе і буває у цьому емоційному творі:

В чорноземлю зёрно червоне бризка,
Вгрузає жаринками в вогуку тьму...
І небо — намет, і земля — колиска,
І сонце, і дощ — на поживу йому.
...І, відчувши нового народження пору,
В глибінь попускавши тонкі корінці,
Рожевими стрілками приснувши вгору,
Ростуть і кущаться дерзкі пшениці.

Здається, тут не згадана тільки.. людина. Але в кожному рядкові цієї поезії аж бринять людські розум, труд і воля. «Сівба» — то є справжній гімн сівчам!

Мабуть, тонкий, чуйний поет і справді має дар передчувати майбутнє. З цього приводу вже згадувався один із кращих віршів Івана Виргана «Перед війною». У поемі «Матвіївка над Сулою», написаній невдовзі по війні, поет змальовує улюблений свій Харків і рідне село

на Полтавщині — і водночас, у єдності з цією розповіддю, зображує майбутнє українського села. У цьому творі нас і сьогодні причаровує правдивість поетового провідіння; він, наприклад, «переповідає» зміст майбутніх телевізійних передач для села (у той час на селі про телевізори ще й не балакали), і ми чудуємося, з якою дивною точністю збулися передбачення поета... І в цій поемі, і в циклі «Із степового подорожника» І. Вирган вдається до діалектичного осмислення нерозривності минулого й сьогодення, ролі їхнього пружного зв'язку в творенні завтрішнього дня.

Вирган багато писав про любов, у його поезіях б'ється почуття сильне, вірне. Вище згадувалося «Щастя-долю», де кохання двох осмилюється через долю народу. А ось зразок «чисто» любовної лірики — поетична мініатюра, вірш-кристал, що світиться несподіваними, пронизливими, витонченими образами:

Коли я йшов до тебе вчора пізно —
В кущах сукались снігові цівки,
І з-під ярих підків моїх залізно
Все верещали мерзлі ластівки...
А як вертався нині на світанні —
Вже ткалися конвалії в кущах
І ластівки в натхненному мовчанні
Ліпили гнізда на моїх плечах...

Сила і суспільна вартість Вирганової любовної лірики не тільки в тому, що вона відтворює духовний світ ліричного героя; збуджуючи у читача емоційне відчуття, така поезія вчить людей кохати гарно і чисто:

І довго я сам блукав
Світами у неспокої:
Ні кращої, ні такої —
Я тільки тебе шукав.

Міркуючи про поетичний світ Івана Виргана, часто пригадую один епізод. У Києві відзначили шістдесятиріччя поета. Після того кілька нас, харків'ян, разом з Іваном Онікійовичем поверталися додому автомобілем. Розмова точилася жвава, кілометри блімали непомітно, та ось ми, проїхавши Лубни, опинилися в долині річки Сули. Треба

було бачити і відчутти, як внутрішньо перемінився Вирган! Відключився од розмови, став неспокійний, напружений, а разом з тим ніби навіть і урочистий. Відчувалася його внутрішня схвильованість... Бо тут були його місця — його коріння.

Мені з мого дніпровського нагір'я
У спадщину припали всі пісні,
Усі казки, і приказки, й повір'я —
Писемні й усні. Все прийшлося мені.

Мабуть, звідси, з цих розкішних країв, прийшли до його віршів і пісенність, і афористичність, і мудрість. Залюбленість у рідний край він проніс із собою через усе життя. Василь Мисик свого часу писав про Виргана: «В його поезії якоюсь мірою знайшла своє продовження, таке яскраве і свіже, поетична тропа, якою пройшли колись дождовтневі поети, співці Слобожанщини. Тільки ця тропа в поезії Виргана стала широким шляхом, шляхом у прекрасне майбутнє...»

Незамінність ужитого слова, щирість інтонації, повна правда почуття — все це він також знайшов у неозорому морі народної творчості. Як важко говорити про його поезику! Хіба можна аналізувати схід сонця, цвітіння степового різнотрав'я, щасливу гідність матері?.. Іван Вирган органічний, як незаймана природа. Напруженість думки, буянність почуттів вимагають Слова і знаходять його; неосяжність Слова, його високість і сила народжують Вірш. І ось ви читаєте: «Під груди влучено його — Товариша мого. Упав під вербкою, як біг, На цвічений моріг...» Або ж зовсім інше: «Трудна вона буде — зустріч наша, Як тая розлука була трудна... Тільки пригублена меду чаша Згіркла до самого дна». Ви читаєте — і розумієте, та ні — знаєте: тут жодного слова не те що не виймеш — не зворухнеш. Оце — майстерність. Він, наприклад, бачить вечір — і вже не просто бачить, він його начебто проціджує крізь свої почуття:

Стомився день,
Облишив косовицю,
Дмухнув на сонце,
Заморочив ліс,
Узяв на плечі
Хмару-пуховицю

Та й рушив спати
На небесний Віз...

Можна це назвати й пейзажною лірикою — та хіба ж тут тільки пейзаж! Яка правда вечірнього селянського світовідчування із його стомленою посмішкою, із умиротвореним задоволенням від вправно зробленої роботи, і яка точна образність! А ось іще один поетичний вечір (поезія так і зветься — «Вечір») — але цього разу поет не тільки дивиться, а й тонко дослухається до звуків і голосів — і знову ми вражені нероз'ємністю відчуття і Слова:

Там, де сонце запало за дальню гору,
Вже й загладилося.
Мла
Обернулась на тьму.
Боката, важка,
Присопла, присіріла до двору
І тихо, лагідно:
«Му-у-у!..»
Підождала, 'дчинила ворота рогом,
Суне стежкою...
Стала перед порогом
І знов, та вже трубним голосом:
«Ду-у-у!..»
А з темних сіней:
— Та ну зараз!
Дійницю ж найду!..

Нас було кілька чоловік, його друзів, які зайшли одної літньої днини до Івана Онікійовича на товариську бесіду. Припросив сидати і відразу, ніби продовжуючи незакінчену розмову — і водночас трохи соромлячись, — сказав:

— Хлопці, а ось послухайте один мій вірш, о. Я, правда, написав його давніше, а от послухайте.

Він прочитав нам вірш. Потім ми поперечитували його самі, по черзі, мовчки. То була поезія «Поворітьма» (сама назва аж надто несподівана й типово «вирганівська», недарма в деяких збірках її за-

мінювали першим рядком: «Трудна вона буде, зустріч наша...»). Вірш цей сповнений такого драматизму, такого внутрішнього напруженого почуття, що окремі його рядки дарма й цитувати,— таку поезію треба сприймати сповна, та й не з одного прочитання. Вертається чоловік додому після довгої розлуки, зустрічає його жінка і дві донечки, ідуть вони, розгублені, у нічний сад... Тільки й того. Така проста розповідь про життєві діла, і слова — простіші простого. А стоїть за ними оте Вирганове єдине Слово, і відтворює воно найскладнішу діалектику людських почуттів. Поет торкається сокровенних і найчутливіших струн вашої душі — вони враз відповідають схвильовано, а він неквапливо веде свою нібито скупку, наче й описову розповідь,— а схвильованість у вашій душі дедалі більше росте і поглиблюється.

...У питімє зілля впаду
І буду лежати — темний, німий —
Аж до другої ночі.
Якщо ж уночі
Кричатимуть знову над краєм моїм сичі —
Хай роса мені виїсть очі!..

При всій своїй особності цей вірш пройнятий якоюсь природною єдністю з іншими поезіями зрілого Івана Виргана: елегійно-задумливою «Навічною розлукою», суворою, аж моторошною «Посухою», витончено-психологічною «Вогневицею»... Щоправда, казати про Виргана «зрілий» чи «пізній» можна лише умовно — річ у тім, що під більшістю його творів немає точних дат. Майже всі свої твори він допрацьовував, покращував, передредаговував усе своє творче життя. Від збірки до збірки у тих самих віршах з'являються нові слова, нові образи, з давно відомої, визнаної поеми раптом «випадає» кілька строф, натомість вписується всього кілька рядків... В цьому — ще одна особливість майстра.

Візьмімо для прикладу відому Вирганову річ «Слава бійця». Вперше вона з'явилася у збірці «Поворот сонця на літо» 1947 року. Після того входила у кілька збірок, у тому числі й останню зажиттєву — «Вибране» (1969). Вже згадувалися перші рядки цього вірша: «Під груди влучено його — Товариша мого...» Через кілька рядків у першому варіанті читаємо:

На схід летять, плывуть хмарки,
Як білії листки,
А він не може ані встать,
Ні вісточки послать.

Лаконічно, ясно, із точно розрахованою асоціацією: «білії листки» хмарок і «вісточка» додому. Але Виргана це не задовольняє. З'являться нові редакції. З'явиться і така — остання:

Над ним туди, де рідний край,—
Його наземний рай,—
Мов ті солдатські листівкі,
Біжать-спішать хмарки,
А він не то листка послать,
А навіть написать
Не може неньці в рідний край
Останнього «прощай»!

Ледве намічений у першому варіанті образ Вирган розгорнув і вивершив. Але особливо несподіваним здається доопрацювання подальших чотирьох рядків. Було так:

Струмок край нього гомонить
І все вперед біжить,
А він не то не може йти,
А й голосу звести.

А ось остаточний текст:

Край нього струмисько гомонить
І все вперед біжить,
А він і з місця не зрухне,
Ба й пальцем не кивне.

Знайдено! І вже тепер із усього ладу цього вірша природно виостає наївно-розпачливий скрик:

І чим йому я поможу,
І що тепер скажу?..

Хто тримав у руках Вирганові поетичні книжки, хто мав щастя вчитуватися у його рядки і перейматися їх духом,— той вже ніколи не буде байдужим до творчості цього поета. Як не лишала людей

байдужими і сама особистість Івана Оникійовича. Він був неголосний, вдумливий, і слова у розмові добирав вагомі, суттєві. Дуже добризчливий, ладний радити кожному успіхові товариша, ладний уважно вислухати, порадити, делікатно виправити. Важлива риса: він завжди був готовий вірити у талановитість людини, вірив, сказати б, апіорно, що оця от нова для нього людина — добра, обдарована, залюблена у природу, охоплена бажанням нести людям добро... Коли отака його наївна віра справджувалася, він був по-справжньому щасливий. І водночас Іван Вирган умів бути суворим і непримиренним. У нього викликали огиду прояви безпринципності, духовної всеядності чи взагалі бездуховності.

На дужих крилах поезії увійшов Іван Вирган у літературу. Натхненним поетичним струмом пройнята і його проза. Тяжкий досвід війни, пекучі думи про неї, жахі і радісні спостереження, здобуті на фронті, невсипуща пам'ять про лихоліття і подвиг народу не лишали йому ані хвилини спокою, і Вирган відчув, що проза може дати нові, ще не звідані ним можливості для художнього відтворення воєнного досвіду. І от у 1947 році він написав цикл оповідань. Одним подихом, на єдиній хвилі натхнення — півтора десятка оповідань за кілька тижнів. Більшість — про війну, про боротьбу простих радянських людей, переважно селян — старих і жінок, дітей, людей мирних і лагідних у щоденному житті, — проти фашистських окупантів. Цикл розпочинається широко відомим нині твором «Даринка з братиком». Душу вражає ця згорьована і прозора розповідь про сільську дівчинку Даринку і її крихітного братика Лаврика, котрі втратили маму — німці розстріляли — і через окуповану Україну подалися у Полісся, де партизанів їхній тато.

Епізод за епізодом розкриває письменник у цьому творі стан душі маленької людинки: Даринка весь час, від пригоди до пригоди, змінюється вдачею, розумом, розвивається швидко, але природно, як дишає. Не розгубленість і відчай, а впертість і сила зростають у Даринчиній душі впродовж цієї немислимій подорожі, у доланні перешкод і труднощів, які здаються непереборними не тільки для дитини... Отак і йдуть-поспішають до батька-партизана польовими й лісовими стежками, отак і чимчикують у вічність Даринка і Лаврик, дві крапельочки свого народу, які так емко і яскраво увібрали в себе і відбили для світу всю красу і нездоланність цього велета-океану...

Гуманізм твору, його зворушливо-ніжна суворість, висока мораль і художня виразність ставлять його, на мою думку, на рівень визначних досягнень української новелістики.

Працюючи все життя над словом, Іван Вирган глибоко вивчив народну і літературну мови. Це допомогло йому разом із Марією Михайлівною Пилинською створити фундаментальний російсько-український фразеологічний словник, який став визначним явищем у культурному житті України, у поглибленні російсько-українських мовно-літературних зв'язків. Він надрукований в журналі «Прапор».

Відомий Іван Вирган і як перекладач. Йому належать майстерні переклади з Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Одоєвського, Буніна, переклади з грузинської і словацької, з німецької і болгарської, з вірменської, латиської, чеської... У читацькій пам'яті і сьогодні живе його блискучий переклад поеми білоруса Аркадія Кулешова «Стяг бригади». Він перекладав тільки те, що відлунувалося хвилюванням у його душі, викликало співпереживання, і тому в перекладах своїх був такий же органічний і щирий, як у віршах оригінальних.

Коло літературних і життєвих інтересів Івана Виргана широке, і в кожній справі, у кожному вчинкові він був людиною не тільки мудрою і талановитою, а й гармонійною, напрочуд цілісною. І якщо визначати головне джерело натхненної творчості Івана Виргана, то найкраще згадати тут його власні слова, звернені до Вітчизни:

Це ти нам обрії розкрила золоті,
Сказала: «Діти, йдіть служити меті високій!»
Ти спокій нам дала у нашому житті
І в нашій творчості натхнула нас неспокій!
І ось поема вже, як весняний Дніпро,
Переливається уявою моею...
Добро, як день і ніч живеш ти тільки нею
І як ніщо тобі не заважа. Добро,
Як розум твій живе у злагоді з душею
І з ними в злагоді живе твоє перо!

Радій ПОЛОНСЬКИЙ

ЛЮБА-ПЕРВОЛЮБА

Ще ні верби не розквітали,
Ані ряст не скрашав землі,
Навіть з вирію не вертали
Ще ні гуси, ні журавлі.

Був я підлітком і не знаю,
Скільки весен тобі було,
Як зустрілись ми серед гаю,
Де з-під скелі б'є джерело.

Ти верталася від криниці
І співала собі йдучи,
Рукавів своїх білі птиці
На коромислі несучи.

І від співу твого в долині
Кущ калини розцвів. А ти
Де й дівалася. І донині
Все не міг я тебе знайти.

Раптом бачу: з аеродрому
Просто в тучу літак шугнув,
І між блискавкою і громом
Кущ калиновий спалахнув.

Ти спускалась проти криниці,
Чом же я тебе не знайшов?
Чи ти птиця, чи чарівниця,
Чи нещасна моя любов?

Тільки квітне в гаю калина,
Тільки серце моє болить...
Де шукати тебе, дівчино?
Як мені тебе розлюбить?..

КОСОВИЦЯ

1

Ще зорі сипалися в роси,
Ще не займавсь на сході ліс,
А вже передзвеніли коси
Село й Сулу — на сінокіс.

Ще не озвались на прилуці
Уранішні перепілки,
А косарі уже по ручці
Пройшли від шляху до ріки.

Коли ж проміння золотаве
Розлогі луки залило
І узяли квітучі трави
Ронити росяне срібло,—

Мені здалося, що бригада
Не сіно косить, а співа,
Що не трава в покоси пада,
А запашних пісень слова.

2

Жаркішало. Птахі змовкали,
Скакали коники у тінь,
Суниці медом підтікали,
І верховодки йшли в глибинь.

Уже не паслося скотині,
Вона вже рвалася туди,
Де між деревами в долині
Блищала пасмуга води.

І тільки косарі старанні
Та ще гребці,— дівки й жінки,—
Мов на весільному гулянні,
Поприбиравшись у вінки,

Безперестанку працювали,
Не підлягаючи жарі:
Трави ще тьма, а часу мало,
Та й жито жовкне на горі!

Не встигла зірка вечорова
Зійти над заходом жарким,
А вже з валків трава медова
Дихнула сіном запашним.

Старі годину віщували
 Клепанням кіс, а молоді
 Уже на záписку співали
 І реготались на воді.

Ген-ген, устріть води, в затоку
 По білі водяні квітки
 Пливуть косаті, волоокі,
 В барвінкових вінках дівки.

І парубки — чубаті, дужі —
 Услід наввимашки пливуть...
 Та чи здогонять!.. А на суші
 Кущі одежу стережуть.

Від річки йшли — як те весілля:
 Музика, висвисти, танкі...
 А їх чекало новосілля —
 Глибокі запашні валки.

Ще довго й лежачи співали...
 Та от і співи постихали,
 І шепоти. Лише Сула,
 Як тихий милий сон,— пливла...

* *
 *

Меркне Ворскло золотасте,
 Край сагі туман звиса,
 На траві ряхтить крапчаста
 Білосріберна роса.

Косарі несуть на косах
Захід сонця, дух трави,
Деркачі дерчать у лозах,
Череда іде з блукви.

Яворина за лукою
З поля жде молодика,
Дівка піснею лункою
В берег парубка гука.

Зорі падають у роси,
Роси — наче з молоком,
І пахтять душні покоси
Медом, любощами, сном...

ОЙ ВИ, ХЛОПЦІ КУЧЕРЯВІ!..

1

За дрімучим сивим бором,
Під високим косогором,
Де тече Сула,
У вишневому садочку,
Мов у ярому віночку,—
Хата край села.

В хаті тій, у батька в ласці,
Як у пісні, як у казці,
Дві сестри зросло.
Працьовиті, добротливі,
Рослі, гожі... А співливі —
Так на все село!

По своїм бондарським ділі
Жде старий дівчат з артілі,
Меркне, гасне день...
Глядь — а вже з гори поволі
Доньки йдуть, як дві тополі,
У вітрах пісень...

Швидко весноньки минають,
Хутко личенька линяють,
Час-бо не стоїть...
Ой ви, хлопці кучеряві,
Козаченьки наші браві,
Швидше приїздіть!

Сповістили ж: ниньки будем,
Разом насмерку прибудем,
Ждїть із-за Сули!..
Повмивалися дівчата,
Повбирались, як у свята,
Й виглядять пішли.

Над Сулою, вище бору,
Де на ґруні косогору
Стрімчаки стирчать,
У вечірньому промінні
Золоті, немов камінні,
Дві сестри стоять.

Старша дивиться в долину,
Де побігла повз калину
Районова путь,
А молодша — понад лугом,

Де хмарки над виднокругом,
Як димки, встають.

Перша слухає з дороги,
Чи не дзвякають остроги,
Не ірже румак,
Друга з неба наслухає,
Чи мотор не вигримляє,
Не летить літак.

І внизу вже смеркло всюди,
І вгорі. Боги і люди
Посвітили вже...
А гостей усе немає —
Ні літак не вигримляє,
Ні румак не рже...

За селом, де яр-яруга,
Впала зірка, впала друга,
Гусне й гусне тьма...
Падають серця дівочі,
Туманіють, гаснуть очі,
Що ж це їх нема?..

Чи в дорозі кінь підбився
І літак із курсу збився,
Чи, можливо... вже
Інших, кращих, покохали,
А за їх позабували,
Ой невже ж, невже?..

4

Дома батькові не спиться,
І не спиться, й не лежиться —
Сів під рушники.

А на них, мов у блакиті,
Ніби справжні, а не шиті,
Грають літаки...

А на них перед полками,
Безнемірними степами,
По густій траві
На баских шовкових конях
Ворошилов і Будьонний
Скачуть, мов живі...

* *
*

Завтра зрана вийду до криниці,
Непочатої води нап'юсь,
Уклонюся, як сестрі, зірниці,
Сонцеві, як братові, вклонюсь.

І піду, і помандрую з ними,
Всі вигоди кинувши дрібні,
Їхніми дорогами ясними
По моїй весняній стороні.

Обійду усю її, незмірну,
Попрацюю всюди, подивлюсь
І колись, у пору надвечірню,
Знов на рідні береги вернусь.

А тоді ведіть мене в світлиці
І зовіть на весілля щодень
Для здорових, як вода в криниці,
Для багатих, як земля, пісень.

МАРТА

Вечір. Сходять перші зорі,
Слід прославши на росі,
Стала Марта серед двору:
На плечі рушник в узорах
І дійниця на руці.

Край воріт, скінчивши діло,
Спочивають трактори.
Під садком, де сонце сіло,
Обступили ферму білу
Молоденькі явори.

От заходить у ворота
Черета гладких корів.
В бчях їх ясна погода,
І вечірня прохолода,
І відбитки тракторів.

Чередник ізліг на ясла,
Вуса хусткою рівня:
Це не жарт — корови пасти,
Щоб були в артілі масло,
Молоко і сир щодня!..

Ось уже корови й воду
Із корита попили,
І одна по одній — зроду
Не було такої моди —
В стійло лагідно пішли.

Марта йде й собі у стійло.
— Ну, напаслася, руда? —
А руда вже роздобріло
Лиже дівку в руку білу,
Встоюється, як вода.

І дзвенить дійниця. З часом
Вінця піняться сріблом.
Зорі падають за ясла,
У корови очі гаснуть,
Затуманюються сном...

Мов з водою від криниці,
Стежкою, попід садком,
Славні Мартині вчениці —
Учениці й помічниці —
Носять відра з молоком.

У безтарках трактористи
На шовковім сні сплять,
А над ними роси чисті
На топольках, як намисто,
Самоцвітами горять.

Чи в дворі трава білява,
Чи роса із молоком?..
А про Марту ходить слава
І в Заavorsклі, і в Полтаві,
За Дінцем і за Дніпром...

Славна Мартина дорога —
То не слід, що на росі,
Не стежина від порога
До садочка молодого
Й не кісник в її косі.

Від спрягання — до артiлі,
Від вербички — до садка,
Із землянки — в хати білі,
Он дівоча путь яка!

Від сліпої віри в бога,
В потойбічний щасний світ —

До лікнепу й до порога
Зоокурсів. Ось дорога,
Ось який він, Мартин зліт!

Із-за ферми вплив місяць,
Став над молодим садком.
Вийшла Марта на присінці —
Й сад розцвів, мов через вінця
Він пролився молоком...

ЛЮБОВ

Над Сулою виклюнувсь тонко молодик,
Срібне листя падає з голубих осик.

Біля мосту дворик, хата в глибині,
Під вікном калина, дівчина в вікні.

Віти гне щаслива — кетяги ж, як кров!
Сльози лле нещасна — знову не прийшов!

За Сулою-річкою, ще коли лука
Першим цвітом бралася, стріла юнака.

Вдруге перестрілася — мостом трактор вів,
А утрете — слухали в лузі солов'їв.

На мосту прощалися, він її обняв,
До грудей притиснув і пообіцяв,

Що лише для неї він усе життя
Буде гріти в серці любосне чуття.

Й потім, розпитавши, де її дімок,
Слово дав ходити кожний вечорок.

Та чогось ні разу й досі не прийшов.
Чи забув дорогу, чи забув любов?..

Тяжко йти до милого, коли він не йде,
А ще тяжче стримати серце молоде!

Вийшла з хати, з двору — он і луг, і міст,
Шелестить опалий під ногами лист.

Вже давно немає в лузі солов'їв,
А вона ще й досі чує їхній спів...

Подруг обминула і на міст зійшла,
Попід ним спішила до Дніпра Сула...

Хай ця річка спиниться й потече назад,
Як її кохання вже йому не влад!

Хай і міст завалиться, хай усохне й луг,
Як її насправді зрадив любий друг!..

САД ДРУЖБИ

1

Небо чисте над артіллю,
Наче вмите. Даль ясна.
А з землі, як хмари білі,
Підіймає сад весна...

Друже мій! Тверезо й чесно
Я оглянувся назад:
Навістив дитячу весну —
Наш колгоспний зелен сад.

Хороше було б та й дуже,
Якби й ти... Ану лишень
Завітай сюди, мій друже,
Залети хоча б на день!

Сад розцвівся наш на диво —
Все в цвіту та все в меду!
Наша дружба незрадлива
Почалася в цім саду.
Пам'ятаеш, як возили
Саджанці з району ми,

Як ми сад оцей садили,
Бувши зовсім ще дітьми!
Як в годину і в негоду
Стерегли ми деревця,
Як, було, за кожну шкоду
Закипають нам серця!

Сад міцнів щодня — і скоро
Нас догнав і вище ріс.
Путь його була угору,
Так, як наша,— в комунізм.

Скільки раз листки змінились
Відтоді, як ми звідсіль
Виїхали, розлучились,
Поки нарізно навчились
Уживати хліб і сіль!

Нас обох від комсомолу
Вчитись послано в той час:
Ти подався в льотну школу,
Я в педтехнікум, і нас
Навчання, як і робота,
Не злякало, певна річ.

Встановилася погода
Історичних п'ятиріч.

Наша молодість не збоку,
А в виру життя цвіла.
Розлучились, та, нівроку,
Спільні в нас були діла!

2

Бір. У розпалі маневри.
Я не сплю вже п'ять ночей.
Батарея моя перва
Із zenітних батарей.

Не дають ніяк спокою
Літаки — одно летять!
Я з біноклем під сосною,
Дула з заростей стирчать.

От і знов один.— До бою! —
Скрикнув я. Та дивна річ:
Раптом бачуся з тобою
У біноклі віч-на-віч!
Ледь не вмився я сльозами
З тої радості. Так от
Як ми стрілись — «ворогами»:
Я zenітник, ти — пілот!
Ти весь час мені спокою
Не давав, а я тобі.
Я угрівся під сосною,
Ти у небі, далебі.
Що зіб'ю «рукав», ти знову
Випускаєш: на, мов, бий!
Збив: ану, брат, ще із схову
Діставай, давай новий!

Добре цілили зенітки,
Збили вісім «рукавів»,
А надвечір, наче квітка,
Парашут в бору розцвів.
Під високою сосною
Обнялись ми, друже мій.
Наша дружба — дружба бою!
Наша дружба — дружний бій!

Ми зумієм захистити
Рідний край і рідний сад:
Я з землі, а ти з блакиті.
Хай лише поткнеться гад!

Я згадав про це в артілі,
Де блакить така ясна,
Де з землі, як хмари білі,
Піднімає сад весна...
Як не зможеш і на днину,
То залинь хоч на годину
Або хоч перелітай
Наш квітучий сад-розмай
І до мене із кабіни
Хоч рукою помахай!..

ПІЗНЯ ОСІНЬ

Вода обважніла в ріках,
І риба пішла на дно,
І вже пашниця в засіках,
І вже в барилáх вино.
Небо — суцільна хмара,
Пухка, як свіжа рілля,
Ї безмежна, мов та отара,
Що вліті крила поля.

Шалений вихор із свистом
Сюди та туди ганя
Зчорнілим лугом безлистим
Свого рябого коня.

Люблю я весну. Я знаю,
Що в перші пісні мої
З її молодого розмаю
Налинули солов'ї.
І літо люблю я скварне —
Під сонцем його росло
І тіло мое немарно,
Й не дарма серце цвіло.

Та осінь прийшла й звеліла
За те її полюбить,
Що дужа вона і сміла,
Що золотом аж горить;
Що поглядом, як рукою,
Звільняє від ноші сад...
І от я її такою
Кладу на пісенний лад.

На сніг та на завірюху
Кружляють, кричать галки,
У білих нових кожухах
Прямують у соз дядьки.
Ладнають рожнаті сани.—
То в поле возити гній,
То в лісі, як час настане,
З дубами ставати в бій.
Застоялись коні в стайнях,
Аж ноги бідним тремтять —
Хутчій би вже їм у санях
Метелиці танцювать!..

Летять у хліви синиці
Погрітись біля корів,
Мотаються молодиці
На вітрі серед дворів:
Ховають у теплі ями
Городину, бо ж мороз
От-от уже, цими днями,
Прибуде і в їхній соз.
Вже ловлять сніжинки в долоні
Під школою школярі,
І щоки всім їм червоні,
Як яблука в літній порі.
Хвалю її, стоголосу,
І ставлю з весною в ряд
Тому, що в милої коси
Вогнем восени горять,
Тому, що риплять сап'янці
У неї, коли вона
Кружляє в нестримнім танці,
П'яніючи без вина...

* *
*

Не ходи, не принось винограду,
Не води мене в берег, Магрі,
Ні до райдужного водоспаду,
Ні до гроту в рожевій горі;

Не гукай у міжгір'я квітучі,
Де ганяєш ти хмари овець,
Де, немов печериця, на кручі
Біло мріється твій курінець.

Знаю я, що світлішого краю
Не знайти. І такої, як ти,

Красовитої дівчини, знаю,
Теж і в світі ніде не знайти,

Що стрункіших за тебе немає
Ні дівчат, ані пальм навкруги
І що люблять тебе до безкраю
Найвідважніші два пастухи.

Та чи єсть у котрого надія,
Чи лиш мрія у кожного є?..
От і в мене — про дівчину мрія!
А яке воно, щастя моє?

Полечу на свою Україну,
Де живу і працюю і де
Коло Ворскли цвіте Катерина,
Та чи любить мене, чи жде?..

ЛІРИЧНИЙ НАСТУП

Ніч тече прохолодою зір
Над наметами дивізіону,
Понад обрієм, коло кордону,
Наче гори, окреслився бір.
Ніч тече прохолодою зір.

До намету торкнулась роса,
Місяць креслить на ньому орбіту.
Я не спатиму, люба, до світу,
Буду думать і буду писать...
По намету стікає роса.

Засинають зенітники вже,
Хай присняться їм літаки,
Сонце, вітер, походи й піски...

Від роси їх намет береже.
Засинають зенітники вже.

Ці намети з того полотна,
Яке тчуть із того ж таки льону,
Що росте у твоєму районі,
Полісянко моя льонна.
Ці намети з того полотна.

Ти далеко від мене, як даль,
Там, де Коростень тоне в садках,
В'ється Уж у крутих берегах
І куди моя лине печаль...
Ти далеко від мене, як даль.

Так люблю я оце полотно
На наметі й на рушнику,
Як тебе, твою мову дзвінку,
Твої руки і кіс волокно...
Так люблю я оце полотно.

Чутко спить моя дружна чотá,
Завтра знову навчання, похід.
Місяць висить, як виспільний плід,
Як військова сурма золота.
Чутко спить моя дружна чота.

Завтра знов буде сонячна синь,
Обрій викине нам літаки,
Голубі, як твій льон, пелюстки,
Будем цілко влучать «конуси».
Завтра знов буде сонячна синь.

Ну, а в тебе — ілляні жнива,
В руку сон тобі — Волосожар!

Льон достиглий, як сонце, як жар,
Як у цьому листові слова.
В тебе завтра ілляні жнива.

О твій льон, о зенітки мої!
О полків наших сила залізна!
В нас найкраща у світі Вітчизна,
Все готове на захист її —
І твій льон, і зенітки мої.

Все зведеться — від танків до трав,
Од живого до мертвого — все!
Від гарматних громів до пісень
І поезій, що я написав.
Все зведеться — від танків до трав!

ІЗ ТАБОРІВ

Квітчає парк падучим листом
Карнизи, ліхтарі, дрого,
Встилає килимом барвистим
Бульвари, вулиці, мости.

На передмісті — гук горніста
І майоріння прапорів:
То повертається до міста
Червоне військо з таборів.

Уже zostалися позаду
Його намети і бори,
Вже віє вітер листопаду
На спустошені табори.

Ідуть колони, як залізні,
І танки, як фортеці, йдуть,

Несуть гармати горла грізні,
І коні вітер грив несуть.

Бійці, гармати, танки, коні,
Все — згусток моці, все — снага,
Де в гармонійному законі
Копито, колесо, нога...

І пісня йде — струнка і грізна.
Її несуть, несе вона.
Полки гойдаються, як пісня,
І пісня — як полків луна.

І вже бійців стрічає місто,
Своєю піснею віта...
І от в одну зійшлося дві пісні
Склепінням дужного моста.

Усюди плещуть у долоні
Своїм батькам, братам, синам,
І квіти сиплються з балконів
Під ноги коням і бійцям.

А ген пливуть щити мішеней,
Як ті решета — всі в дірках.
Хай знає ворог навіжений,
Із ким він стрінеться в боях!

БАЛАДА

Здається, не спиться мені й уві сні.
Здається, що й краю немає весні,

Що горниці тонуть в розкішнім цвіту,
А я наречену в світлицю веду.

І ми стоїмо у високім вікні,
А завтра весілля. І гості хмільні

На цвіт килимів, через вінця круті
Розіллють на щастя меди золоті.

Землі не черкаючись, трійки промчать
Із дзвоном, із свистом, з піснями дівчат.

Чому ти хвилюєшся, щастя мое,
Чи квітів, чи подруг тобі не стає?

Вікно зачиняєш. Але з-за гори
Не хмару, не тучу пригонять вітри,

Не гість поранівся, не гуркіт коліс —
Чийсь кінь без верхівця проскакує ліс.

Мости прогрімали, здригнулись сади...
Її копита лишили вогненні сліди.

Що в тебе за горе таке неземне?
А мила за руку хватала мене.

Чому ти мовчиш і бліда, як стіна?
Та кінь зупиняється проти вікна.

Як пам'ять, як клятва, як пісня моя —
І вірного друга пригадую я:

В моєму дитинстві весняного дня
Сідлав нашвидку ти такого ж коня.

Лиш кільцями пил одлетів од копит —
Загін твій червоний помчав у степи...

І в мене були за тобою пориви,
Але не достав я коневі до гриви.

Три роки з стремен не виймав ти ноги —
Й сповзали по шаблі з коней вороги.

Та куля лиха мені пам'ять пече —
Ти голову буйну схилив на плече,

Важкою грозою повис із сідла,
І блискавка шаблі у землю ввійшла.

Твої ж це, твої недоквітлі літа
Щоліта безсмертник тепер доцвіта,

А шабля, як щирість, зосталась мені,
Щоб висіти в пам'яті і на стіні.

Я виріс. Ти знаєш це, мила. Для мене
Порожне сідло, поводи і стремена.

Вже труби заграли у збірнім бору,
Я шаблю, як дружбу завітну, беру.

Вже ноги в стременах, в руках поводи —
Гойднулись палаци, мости і сади.

Чекай наречена. Не наша вина!
Любов же не спинить такого коня.

ОПОВІДАННЯ ПРО ДІДА ОХРІМА

Не топтати уже ніколи
Надорільського рясту їм...

І зостався у всім околі
З перевесників сам Охрім!
Вже синів його у артілі
Звуть дідами, і раз у раз —
Кожен рік — невістки-роділлі
Носять правнуків напоказ.

Смерть зближається, і, видимо,
Не застане його весна...
Якби зіллям яким питимим
Хоч труну вмаїла вона!
Похолонула кожна жила
В тілі виробленім, старім —
Відлетіла набезвік сила,
В чорну землю ввійшла, як грім!
І лежить Охрім, як із воску,
В рідній хаті на подушках.
Сич пустив уже поголоску
На вмируще по всіх кутках.
Рід наніс йому знадовкола
Щонайкращих страв і пиття:
Їж і пий — усього доволі,
Все зготоване до пуття.
Паляниця, на сонце схожа,
З печі вийнята,— прочаха,
Із коновки вода погожа
Зрубом, берегом віддиха;
Весь в полумисках біля нього
Стіл скидається на щільник,

Та байдужий Охрім до всього —
Умирає старий рільник.

По надвір'ю метіль гуляє
І, бурхаючи навкруги,
Перемерзлі садки гойдає,
Витрубляє в гучні роги.
Хтось лопатою попідстінням,
Відкидаючи сніг, шуга,
А йому здається — камінням
У млині гримить вітряга.
І мотає Охрім руками,
Ніби млин той гальмом спиня...
Хуга стихла. В вікно гілками
Простягається яблуння.
Раптом бачить старий у полі
Між худобою хлопчак:
Лікті голі, коліна голі,
Весь він схожий на будяка.
Був хлопчак, а зробився миттю,
Перекинувсь парубчаком,
Очі виповнились блакиттю,
Чуб на очі навис крилом.
М'язи дихають крізь рукава,
Стугонить у кулачках кров,
А навколо гуляє слава,
Що пастух бугая зборов.
Сіпонувся Охрім в постелі
І зітхнув, що аж рушники
Сколихнулися по оселі,
Що аж божкнули невістки.

Тут простягся поперед дідом
Сизий степ, мов крило орла:
Хмари бігли блакитним світом,
А зеленим пашня текла.

По високій шумкій пшениці,
Крізь її колихкі вали,
Самоскидку, мов жовту птицю,
Тягнуть, хекаючи, воли.
А волів поганяє дядько.
І не може Охрім ніяк
Упізнати його... Догадка
Освітила пам'ять: хлопчак,
Парубійко, що пас худобу,
В багача працює за сніп!
І всміхнувся Охрім: хоробу
Заробляєш ти, а не хліб!

Знов де й ділося все, запало,
Провалилось у пропасну...
Тут-то села завирували —
Почали за землю війну.
Заблищали на сонці коси,
Замаячили трійчаки,
І тікало глитайство в лози,
В ліс вело свої ярчаки.
Бідняки піднялись, як туча,
Кров лилася на зелень врун,
І приймала земля хитюча
Попідкошуваних — без трун.
І земля відійшла селянам —
Трударям. Подивись — чи ба,
Як розкинулись океаном,
Як шумлять артільські хліба!
Сивий дід стоїть під хлібами,
Ледве колосу дістає.
Рушив з місця й пішов полями
Оглядати добро своє...
Тут Охрім жажнувся раптово:
Де ж він дівся, той дід? Хіба

Не його ця земля медова,
Не його ці буйні хліба?..

Розмикає важкі повіки,
А круг нього стоїть весь рід.
Ой, це ж він лишає навіки
Завойований в Жовтні світ!..
І рвонувся Охрім з постелі,
Як дитя, до вікна приріс:
Лід тріщить уже на Орелі,
В чорних протавках сінокіс...
І поникнув. Сини під руки
Неживого батька взяли.
А на ранок сніги зійшли
І окинулись рястом луки...

КОЛИСКОВА ВІЙСЬКОВА

Сад рожевий і рожевий ранок,
Цвіт вишневий обхиляє ганок.

У бригаду всі пішли раненько,
Садом володіє соловейко,

Співом роси струшує з гілок...
Мати винесла синка в садок.

Як їй гарно вранці коло хати
Первісточка в цвіті колихати!

Як їй мило співи колискові
Та вплітати в перші сни синкові!

«Люлі-люлі, налетіли гулі,
Посідали на біленькій люлі.

Стали гулі стиха туркотати,
А ще тихше дитинча гойдати...»

Тут із неба, з сонячної мли,
Літаки зненацька загули.

Встала мати — слухає, зітхає
І такого вже «котка» співає:

«Люлі-люлі, задрімай, засни,
Літаки летять із далини...

Їх тобі не видно за гілками,
За гілками, білими квітками.

Ти лежиш у ніжних подушках,
Тато ж б'ється у цупких вітрах,

Над тобою яблуні цвітуть,
А над ним лиш хмароньки пливуть.

Хай тобі присниться, синку, сон,
Як твій татко стереже кордон.

Ти вдасися в нього й будеш теж
В небові літати, як зростеш.

Люлі-люлі, синоньку, засни
І не бійся, любий мій, війни.

То не грім гуркоче, не бої,
То щебечуть наші солов'ї.

А як будуть тучі налягати —
Стане грізний і суворий тато,

Упаде, як грім, на ворогів,
Не жахайся ж, синку, солов'їв!

Люлі-лю... вітрець гойда квітки,
Здаленіли, стихли літаки...»

ПРИЗНАННЯ

Я не знайду тобі, кохана, рівні,
Хоч обійду по чисто всіх казках!
Ти — яблуна на дужому корінні
У наддніпрянських молодих садках,
Ти — райдуга в стобарвному горінні
Після грози на золотих річках.

Як славити нове в новому світі?
Як вибрати квітку в веснянім суцвітті?
Із чим тебе іще мені рівнять?
Там сад несе на північ буйне віття,
Там — колоса рукою не дістать,
А ти доходиш сили повноліття!

1937.

ПЕРШОТРАВНЕВА ПРИСЯГА

Ти чуєш, сурми грають на майдані!
Ти бачиш, стяги красять кожний дім!
Вдягаймо, люба, наші білі вбрання
І на трибуну з квітами ходім!

Ходім туди, де в зелені, в квітизні,
В священній тиші бойових знамен
Бійці запрягатимуть Вітчизні —
Героям праці, зброї і пісень.

Ходім приймать присягу, Катерино,
Кому ж її приймати, як не нам,—
Квітучої Радянської України
Законним молодим хазяїнам!

Нам із тобою є за що стояти
І вмерти є за віщо — багачі!
У нас земля і земляки багаті,
У нас пісенні золоті ключі.

Ти узяла з надворскля тополину,
Ходу і вбріння, спрагу і росу,
Очей криниці, щік своїх калину
І рідну мову — чисту, як сльозу.

Мені з мого дніпряньського нагір'я
У спадщину припали всі пісні,
Усі казки, і приказки, й повір'я —
Писемні й усні. Все прийшлося мені.

Розумно треба всім цим володіти!
Нашадки наші загадають нам
Сторицею коштовні самоцвіти
Заповісти красуням і співцям.

Так будьмо ж мудро вдячними країні,
Як ця весна, що й мертве оживля.
Ти чуєш — сік тече у деревині!
Ти бачиш — дише парою земля!

Усе взялося пагони пускати,
Усе цвіте — склада хвалу весні.
Ходімо ж братню присягу приймати
І присягати рідній стороні!

* *
*

Уся земля моя в цвіту,
В понависалому гіллі,
У співі-щебеті, в меду,
В достиглім веснянім теплі.
Куди не гляну, не піду —
Уся земля моя в цвіту!

У силі вся земля моя,
В крицевім дзвоні молодім,
Усе двигтить, усе буя,
Усе в собі плекає грім,
До чого не торкнуся я,
У силі вся земля моя!

ЩАСТЯ-ДОЛЯ

Подруго веселки і раїни,
Чарівнице серця і думок,
Дівчино з-над Ворскла, Катерино,
Перейди калиновий місток!
Ти смієшся, простягаєш руки,
Наче здавна-здавна ми рідня...
Так ходімо ж просто навмання,
Позабувши клопоти й розлуки,
Жовту косу сто раз розплету
У солодких травах, у цвіту.

Не хвилюйся, це не чари квітня,
Не хвилинний настрої. Ні, це знов
Прокидається тисячолітня
Наша заборонена любов.
Це вона свої закуті крила,
Боркані залізом і вогнем,
Стокопитим топтані конем,
Перший раз по-справжньому розкрила.
Скільки зір померкло в небесах,
Скільки трав погіркло у степах!

То ж тебе по дніпрових просторах,
Де шугали з клеткотом орли,
По тернистих балищах і зворах
На аркані, бранку, волокли.
То від тебе вічно відхиляли
Ясне сонце, небо голубе,
То тебе за правду катували,
Убивали й вішали тебе...
Ти замарилася, ти смутна?
Тільки то ж прадавня давнина!

Знов і знов безсмертною була ти,
Щоб любити край свій у цвіту,
Брати льон, випалювать палати,
Мріяти про долю золоту.
Ти стояла разом із братами
У вогні жовтневих барикад,
Щоб не повертатися назад,
Щоб уся земля цвіла садами
І щоб склав про тебе пісню я,
Катерино, радосте моя!

І тепер негоже нам з тобою
Про недолю думати гірку,
Як не личить більш тобі вербою
Плакати, схилившись у ріку.

Пахне хлібом вечорове поле,
Пахне медом росяна лука...
Ти ідеш, квітуча та струнка,
Подруго веселки і тополі.
Отакою ж, чисто уві сні,
Зроду-віку снилась ти мені!

Славмо ж весну і любов, дівчино,
Хай сап'янці тьохкають твої
І нехай з пісень моїх віднині
Переймають голос солов'ї.
До твого низенького подолу
Припадають квіти духмяні...
Як же не любить тебе мені,
Як же не співають про щастя-долю?
Нам тепер (доволі мук-розлук)
Більш ніхто вже не розніме рук!

МОЛОДА МАТИ

Жовтогаряча юга́ над розлогим селом нависає,
В полум'ї марева білім тремтить степовий елеватор.
Верби над шляхом поникли, поснули млини над горою,
Небові нічим дихнути, ба навіть ставкові несила
Скинути хвильки, а сонце стоїть і стоїть у zenіті...
Та, непідвладна жарі, під зеленими крилами саду
Літує глиняна хата, наміткою тіні запнувшись.
Стежка густим споришем від порога біжить до криниці,
Потім у сад повертає, комору й грядки обминувши.
От виходжає з сіней, пригорнувши до лона дитинку,
Жінка в квітчастій сорочці, в ряснистій спідниці дівочій.
Стежкою струнка іде, в холодок поспішає з осоння...
Як же таки й припікає!.. Та ось і в калину вона вже,

Нібито в присінок темний якийсь, увіходить нарешті.
Потім, сказати б, не в сад із обвислим гіллям уступає,
А в прохолодний покій, рушниками увішаний красно,
Де шелюгова колиска під стелею яблуні висить.
Звільна сідає на лавці, а груди вже сама нетерпляче
З пазухи чашею вийшла, прагнучи уст немовляти.
Жадібно первісток ссе та й небавом стуляє повіки.
Мати цілує його і в колиску кладе обережно,
Наче та віть молода на покіс своє яблуко перше.
Стиха виводить «котка́», і хлопчинине личко в колисці
Місячком їй видається крізь марлеву хмарку запони,
То проясніє, всміхнувшись, то, споважнівши, примеркне...
Тихо в саду, тільки джміль десь гуде в лопуху, як у бочці,
Тільки струмочком бринить між деревами спів колисковий
Та як коли залітає комбайновий гомін із поля...

СІЛЬСЬКІ ВИДІННЯ

Уривки

Одним крилом шугаючи в казкове,
А друге заглибляючи в буденне,
Уже багато дечого з отих
Моїх дитячих, ба й хлоп'ячих літ,
Як ті дивочні рушникові птахи,
Повідлітало геть собі в непам'ять.
Але й тепер іще в моїй уяві,
Буває, часом так замерехтить
Що-небудь тогочасне, так засяє,
Що, ніби навіч, знов його я бачу.
Ген-ген Сула леліє під горою,
На вигоні буяють головаті
Червоні будяки. Між ними всюди
В траві зеленій, нібито які

Мініатюрні сонечка наземні,
Кульбаби м'яко сяють. І на кожній,
Геть-чисто вся у жовтому пилку,
Бджола вовтузиться. А нагорі,
Над сизими високими житами,
Крильми жовтогарячими шемріє
Липнева спека. Й варт лише черкнутись
Йй на горбі де-небудь об колосся,
І, глянь, воно вже враз пополовіло.
Змигнеться днина, друга — і в полях
Усюди вже дзвенять і сяють коси.
А де-де й лобогрійки деренчать
І навіть самоскидки. Гульк — а вже,
Як ті комонні велети казкові
У мосяжевих панцирах,— усюди
Стоять рядами копи золоті.
І от уже гуркоче возовиця,
Чи коповзовиця, як дід мій Костя,
Бувало, каже. Потім настає
І молотьба вже. На токах багацьких
Тижнями цілими — там паровик,
А там рушій гуде, і барабани
Аж гавкають, ковтаючи снопи.
А в бідняків при самому порозі
Погупотять ціпи якусь годину —
І вже й не чути, вже й по молотьбі.

Та от заходить осінь до села
В картатім байбараці, в синій хустці
І в золотих, на скрипах, полуботках.
Ще й білий кошик на руці несе.
А в ньому повно всякої пашниці
З горіхами й цукерками впереміш,
Ба навіть із червінцями. Й хоч скільки
Вона бере із кошика свого
Того добра, а кошик все одно

Повнісінький. Недурно ж, мабуть, люди
І чарівним у нас його прозвали.
Але чомусь, минаючи бідняцькі
Халупи з глини, тільки в кам'яниці
До багачів, було, вона заносить
Оті свої розкішні подарунки.
А відгулявши буйні весілля
У дукарні, ще довго на похмілля,
Розхристана, розгойдано-весела,
Через усе село вона танцює
І все якісь мотивчики безецні
Триндикає під музику троїсту...

А потім кіньми білими, баскими
Із-за гори в село зима влітає.
О, та вже обминає багатирство!
Зате бідацькі мазанки благенькі
По самі вікна снігом закидає
І так вистуджує студеним вітром,
Що навіть і на печах дітвора
Всю ніч ухналі зубками кує
З отої холоднечі. Окрім того,
Вона ще й дрижаки до ранку ловить,
Бо ж у віконечка понамерзали
Та й у сінешні двері так скребе
Своїми кігтями весь час мороз,
Що їй, хоч би й на теплих черенях,
Однаково було б не до снання
Із цілонічного того страху.

У березні замети осідають,
Сула скресає, згін реве в яру,
І босі діти по землі відталій
Рожевими п'ятками миготять.
На пригріві старі колоди й сохи
Опівдні червоніють козачками.

Поважні кури всюди по дворах
Вишукують таємних закапелків,
Під повітками, в загородах тощо,
Секретно, тишком-нишком, понесуться
І потім, походжаючи по жовтій
Соломі літошній, що там і там
Лежить по дворищах уже просохла,
Так голосно й так радо кудкудачуть,
Неначе щойно кожна з них знесла
Яйце-райце казкове. Й та солома
Здається їм десь, певне, за проміння,
Що з весняного сонця на подвір'я
Понападало всюди. Та вона ж,
Ота солома в весняних дворах,
По правді кажучи, й мені, малому,
Здавалася за сонячне проміння.
Під стріхами, а в декого і в клунях,
Чиргикають веселі ластівки,
Із глею ліплячи собі кубельця.
Лелеки ходять по ясних левадах,
Збирають дрова й цілими в'язками
На клуні носять. Потім, помостивши
Свої гніздища, враз попіднімають
Рожеві очеретинки до неба
І довго-довго на куток увесь,
На весь окіл щасливо клекотять.
А степом котиться клубками пара,
Рілля, як тісто у діжі, підходить,
І все село тривожно гарячкує,
Торохнявою, гомоном повите.
Всі поспішають сіяти — весна ж!
І цілі дні село стоїть, як пустка,
А степ гуде, гойдається, гримить.
Та диво-дивина твориться в полі:
Округ села, на неозорих ріллях,
Лиш де-не-де ворущаться сівалки

За круторогими четвериками
Або за троянами ситих коней.
А за Гнилою Балкою, геть-геть,
Рухливим людом так земля взялася,
Що й гайворонові нема де сісти.
Сухенькі шкапи, корівки похилі
Усе неначе крутяться на місці,
Аж борони на смужечках суміжних
Зчіпляються докупи. Й сівачеві —
Хоч сядь та й плач! — нема як розмахнутись,
Бо полетить пшениця до сусіди,
А на своєму пирії пугнуть.
На кожду смужку вийшла вся родина,
Щоб висмикнути кожен корінець,
Щоб кожду грудку в жменях перетерти
І обгорнути кожне зерня пухом.
Та ще й не вечір, а бідота з поля,
Похнюпившись, рушає вже додому...

В селі смеркає. Наче полотном,
Заслав туманом білим вітерець
Геть-чисто всю толоку. Там і там
На колодках сидять собі дядьки
І важко курять, і зітхають важко.
Над Осокою повний білий місяць
Діжею сходить, а по другий бік,
На Тарапуні, галасують жаби.
Качки із неба падають на плеса
І кажкають, радіючи весні.
Та що сіромі радісна природа!
Вона сидить, повита в чорну тугу,
Недокурками світить і очима,
Наслухуючи, як лише над північ
Вертається додому з наймитами,
З сівалками й волами дукарня.

І от нове видіння весняне
Встає передо мною. Знову бачу
Свої поля матвіївські безмежні,
Срібно-блакитним маревом повиті.
З мого села виходять трактори
З сівалками. За ними — ваговози
Із лантухами зерна. Їх ведуть
Ті самі люди, що з дитячих літ
Наймитували в багачів, ті самі,
Що ще недавно не могли радіти
По-справжньому ні з любої весни,
Ані з відталої землі чужої,
Що в дні революційні й землю ту,
І ту весну із зброєю в руках
Назавжди вибороли ув отих
Одвічних ворогів своїх заклятих.

А в небі невсипущі жайворінки
Ще з досвіту до праці прихопились.
Послухаєш — і ось тобі здається,
Що ті пташки взялися гуртома
Якмога швидше над артільним полем
З блакитного прозорого металу
Ще викувати і нове склепіння.

Із лемешів сівалкових у теплу
Пухку ріллю тече гранчасте зерно,
А тій ріллі колгоспній ні кінця
Ні краю нібито ніде немає.
Діди, баби безлітні там і там
Сидять собі купками на зворотах,
Беруть у жмені, нюхають і навіть
Цілюють, нібито яку святиню,
Оту, свою тепер уже, землю,
Що ще недавно, та й усе життя ж,
Лише вві сні здавалась їм своєю.

Ростуть, красуються хліба на полі,
Бринить від овочу гілля в садах,
Гримлять річки, несуться крижні в лозах,
Ставки і саги рибою кишать...
Гудуть дроти на вулицях зелених,
І поспішає дівора до школи,
Уже до рідномовної, своєї.
Усе до спільної, нової пісні
Людського щастя, радості земної
Приєднує так зграйно і свої
Багаті, неповторні голоси.

І знову осінь весілля справляє.
Парується нова, щаслива молодь
І діточок народжує веселих,
Закоханих у радісне життя,
У працю і красу. Життя — безсмертне!..

* *
*

Перед лихом чи перед щастям
Знов ти снишся мені в отім,
У дівочім стробі квітчастім,
В осяйному вінку своїм.

При долині, де із весною
Зустрічалось літо щораз,
Все те дбала ти самотою
Про єднання нашого час.

Як уміла, понастилала
Срібло й золото на шовки,

Вишивала — не вишивала,
А виспівувала квітки.

Коли пісня, тиха, погожа,
Мов ріка, леліла в блакить —
На рукавах квітнула рожа
І займалась троянда вмиль.

А як никла, мов над сагою,
Одинока верба смутна —
Буйнувала в подолах тоя,
Слалась папороть чарівна.

А коли з кульбаби й ромену
В пелені ти вінок вила,
То в барвінкову пліть зелену
І проміння сонця вплела.

Як приміряла ж на калину
Тее вбрання і той вінок,
То скрасила усю долину,
Освітила гай і садок.

Кілька раз ти покрасувалась,
Як веселка між рік і гір,
В тій обнові, та де й дівалась,—
І заріс лопухом твій двір.

Перед лихом чи перед щастям
Знов ти снишся мені в отім,
У чарівнім строї квітчастім,
В дивовижнім вінку своїм.

1940

ВОРОН

Над полем баталій, над заростю братських могил
Увечері ворон — старий, недолугий — летів.
Уже бідоласі вилазило пір'я із крил,
І очі всихали, і трухнув живець пазурів.

Коли ж над Байдарами місяць шербатий зійшов
І стало не чути в долині пастуших речей,
Він раптом помітив на травах розбризану кров
І сині кружальця живих ще вояцьких очей.

Зрадів чорнокрилець: таж саме отут він колись
Все літо живився! В великій пригоді війна
Тоді йому стала. Можливо, що й знову стялись
Недавно тут люди. Це втішна була б новина!

Хижак стрепенувся, закрякав і грудкою впав
На те бойовисько. Та що за мара! Як на зло —
Цвіли там волошки і мак-самосій процвітав...
Рвонувся, щоб знятись, та ба — вже снаги
не було!..

19 ВЕРЕСНЯ 1939 РОКУ

І сяйва очей, і щасливий сміх
У себе вбирав я щодня знадовкола,
А от однієї журби ніколи
Все ж подолати в собі не міг.

Весь час десь насподі душі моєї
Гніздиться, було, хоч і що роби,
Так морок гніздиться в дуплі верби,
Хоч сонце все літо ходить круг неї.

Чи в рідних же горлиць та різні гаї?
Чи в рідних орлів та не 'днакова доля?
Чого ж то брати і сестри мої
Усе ще томляться в шляхетській неволі!

Щоночі я бачив химерні сни:
Байраками й хашами — стомлені, хворі —
У сторону нашу — на ясні зорі,
На тихі води прямують вони...

Та хто б же то справді своєї хатини,
Своєї землі відцуратися міг,
Де кожне деревце — рідна дитина,
А кожне джерельце — співанка їх!

І от сьогодні! О мріє моя,
Світе мій красний, коханий краю!
Вже й ніч, і затемнене місто, а я
У власному сяйві ходжу й співаю.

Гей, то ж не маком так уцвіло
На досвітку поле — то на границі
Наше червоне військо пішло
Братів і сестер визволяти з темниці!

Вже кожне вікно там, обличчя й стебло
Засяло від ясної зброї, неначе
Опівночі сонце зненацька зійшло,
Розкинувши ясність свою нетерпляче.

Ще й ніч не втекла у ліси, у луги,
А всюди вже квіти знамен забриніли,
Панки ще й на коників сісти не встигли,
А покотом геть полягли навкруги!

І всюди майдани уже розцвілися
Шапками й кісниками. Гомін, пісні...

А всі оті злигодні — мов приверзлися
І їм, і мені у безглуздому сні.

Мир тобі, стомлена земле ласкава,
Вільна від напастей, тьми і знегод!
Слава червоності прапора, слава
Ясності зір і тихості вод!

ПЕРЕД ВІЙНОЮ

День збігає за днем, а вона вже близька
І уже не дає мені спати...
Сколихнеться весь світ, як зітнуться війська,
Як загрузкають танки, гармати.

Дні погаснуть в диму, ночі зникнуть в вогні,
І земля перехнябиться, й небо.
Все знайоме, неначе в химерному сні,
Стане раптом не схоже на себе.

Та дарма! В найлютішім, найтяжчім бою
Буду я за Вітчизну стояти,
Буду днями й ночами, як матір свою,
Рідну землю грудьми прихищати.

Зійде радісний день — як звірячий хребець,
Хрусне лад у ворожому стані.
Знову сонце засяє, запахне чебрець,
Світ, як мила, ув очі загляне.

Спів і сміх залунає в моєму краю,
Закрасується в тиші колосся.
О, якби ж то й мені на Україну свою
Повернутись тоді довелося!..

СЛАВА БІЙЦЯ

Під груди влучено його —
Товариша мого.

Упав під вербкою, як біг,
На цвічений моріг.

Подаленів огонь і дзвін,
І гук, і грім, а він —

Він сам остався в майовім,
У зіллі запашнім...

Над ним туди, де рідний край,—
Його наземний рай,—

Мов ті солдатські листівки,
Біжать-спішать хмарки,

А він не то листка послать,
А навіть написать

Не може неньці в рідний край
Останнього «прощай!».

Край нього струміль гомонить
І все вперед біжить,

А він і з місця не зрухне,
Ба й пальцем не кивне...

В руках ще теплий автомат,
Ще в вухах грім гармат,

Ще в о́чах сьє день ясний,
А він вже — неживий...

І чим йому я поможу,
І що тепер скажу?..

Вперед упав він — так, як біг,
За рідний край поліг.

Усе, що міг, усе, що мав,
За правду він віддав.

Але яка ще вища честь
В житті людському єсть!

Колись усохне вербка та,
Зело поодцвіта,

Не стане в небі тих хмарок,
І висохне струмок,

А славі чесного бійця —
Ні краю, ні кінця!

1942 РІК

Зостався безлітній сивий дід
І русявих двойко внучаток.
Ото з родини весь рід і плід —
І кінець, і початок.

Він забув уже, як і ходити,
А вони ще й не вміли. І ніде жити,
І ні хліба, ні палива в них нема,
А вже затого й зима...

МАТЕРІ

Скоро замгнеться,
І враз видається,
Що я вже дома. Й живу
Прикупі з вами,
Кохані мамо,
Як то було наяву.

Бої закінчатся,
Ті сни пересняться,
І вірю я в щасний час:
У тую днину,
В оту годину,
Коли я вернуся до вас.

Якщо ж головою
На полі бою
Накласти мені впаде,
Якщо навіки
Мої повіки
Смертельний сон ізведе,—

Одним пожаданням,
Одним сподіванням
У ту переступну мить
Розіллєте серце,
Не серце — озерце,
Холонучи, защемить:

Нехай не справдилосьь
Оте, що снилось,
Хай з блиску світа зйду —
Лише б на хвилину,
На мить єдину,
Як я вже в нетямі впаду,

Ви знов коло мене
З'явилися, нене,
Примрілись мені в той час,
Щоб, духа зітхавши
Й очі склеплявши,
Я вгледів край себе вас.

Ачей та хвилинка,
Ота мрійнка
З життям би знову злилась,
Заткалась би знову
В його основу
Й навіки в ній прижилась.

І так би й осталось,
І все б видавалось,
Що дома, в своїй стороні,
Живу я з вами,
Кохані мамо,
Як то буває вві сні...

* *
*
*

Темно і тихо в землянці —
В деннім притулку ночі.
Обабіч дверей — по шибці,
Мов мерзлі совині очі.

В куточку біліє пічка,
На ній сіріє клубочок,
Під челюстями горщечок,
На комині черепочок.

З підпідччя цвіркун цвіркоче
Для чорних горщечкових вушок.

Скукобившись на лежанці,
Ворочається кожушок.

Спросоння скрипнули двері,
Додолу гупнув клубочок,
Де взявся жовтий метелик
І сів на той черепочок.

З клубочка зробився котик,
З кожушка стало дівчатко:
Стоїть край лежанки й плаче —
Думалось, може, татко...

Схитнувсь на каганчику вогник
І провалився в комин,
Затихнув цвіркун, учувши
Знадвору гуркіт і гомін.

Послухав та й знов цвіркоче
Для глиняних чорних вушок,
Скукобившись на лежанці,
Ворочається кожушок...

ЖАХНА БУВАЛЬЩИНА

Якось наш полк під Люблінком спинився
На відпочинок. Бралось до ранку.
Товариші мої позасинали,
Лише мені не йшло чогось на сон.
В такій порі колись, перед війною,
Так гарно працювалося мені!
І от роботу скінчено. Сидиш
Перед вікном відчиненим — зорюєш —

І відчуваєш, як-то серце в грудях
Наповнюється тихим ніжним світлом,
Пускаючи нових поезій віти...

Я вийшов із казарми і поволі
Потяг за місто сонце зустрічати.
Ще половину неба обтяжала
Досвітня мла, а друга вже ясніла
Й дедалі ширшала. І от дерева,
До сходу повертаючись, раптово
Спахнули верховіттям, зашуміли,
Позолотились дахи на будівлях,
І день новий почався на землі.

Переступивши рінявий струмок,
Я опинився в дикорослім полі.
Не за великий час передо мною
Якесь містечко виросло порожне,
Якийсь будинок підступив до мене,
І я спинився. В голубім віконці,
Мов тая гайстра в склянці із водою,
Схилилась дівчина в береті білім.
В одній руці її — новенька книжка,
У другій — в'язка ключиків блискучих,
У вухах — серги, помолодки — в очах,
Я привітався. Дівчина всміхнулась:
— Ви хочете оглянути музей?
Задзеленчала ключиками, вийшла
І повела мене через провулок.
Невдовзі ми були коло барака.
І ледь вона торкнулась до замка,
Як перед нами двері відчинились,
І ми зайшли в півтемную озію.

— Оце була так звана роздягальня,—
Сказала провідниця. Навкруги

Поскладано в розлогі стоси одяг:
Кожушки, пальта, сукні, сіряки...
А далі — кучугурами взуття:
Миське й сільське, і просте, і модельне,
І чоловіче, і жіноче — мішма.

— За мною, прошу! — А мені з очей
Усе одна пантофелька не сходить.
Сама зелена, як трава у травні,
А китички на кінчиках шнурків —
Достоту квіти на стеблі так званих
Петрових батогів — ясно-блакитні.
Всередині, на устілці, де глина,
Просякнена дитячим потом, твердла, —
Відбитки п'ят маленьких — ніжні-ніжні...
Йдемо ми далі. — От праворуч — лазня: —
Я заглядаю: всюди крани, душі,
Ряжки, ослони. — Перше ніж сюди
Людей пускати, їх в оцій кімнаті
Старанно стригли. Чепурність німецька?..
Можливо, й це. Та головне — вигода,
Звичайний господарський розрахунок.
Адже ж відомо, що вони, фашисти,
Матраци набивали тим волоссям.
Помившись, люди вже ставали трішки
Якісь і бадьоріші, й веселіші:
Їх погодують, — мріяли, — і, може,
Дадуть спочити. Бо тяжку дорогу
Їм довелося ж перед цим відбути.
Але не так складалось, як бажалось...
От у оцій перехідній кімнаті
На них чекав гладкий оспалий лікар
З погаслою сигарою в устах.
На кожного, за чергою, скидав
Вузьким оком і на дві частини
Ділив прибулих помахом руки.

Кого праворуч... Та таких було
У кожній партії, сказати б, одиниці,
А більше все ліворуч — і сюди.—
Низенька камера, з цементу лита.
У стелі — дучка, а вгорі, в кутку,—
Віконце й лампа за колючим дротом.
— Стоячих міститься отут якраз
Сто п'ятдесят, коли стояти впритул.
Заводили і засували двері.
Лише тоді отямлювались в'язні,
Куди їх завдано. Зчиняли крик.
Як хто, знестямки, зразу божеволів,
Як хто, у розпачі, молився богу...
На них із дучки сипавсь порошок —
Блакитно-сірий, названий циклоном.
Раптова смерть! А крізь оце віконце
Спостерігали. Може, щоб, бува,
Хтось не зостався випадком живий,
А більше так, здається, для розваги.
Вони любили, знаєте, дивитись,
Як корчиться, конаючи, людина.
Потруєних скидали на машини
Й одвозили... Тепер ходімо далі...

І ми проходимо уздовж містечка,
Простуючи на комини високі.
Обабіч довжелезні перії
Бараків дощаних. І всі вони,
Одним лицем, зеленкувато-сірі.
Просторі і пусті. Вже павуки
І вікна позасновували, й двері,
Уже поміж бараками стежини
Зелене батожиння споришу
Позастилало. А баракам тим
Нема, здавалось, ні кінця, ні краю.

Та ось і крематорій. Ми заходим.
З одного боку, бачу, кочережник,
Остача вугілля, сяке-таке,
А з другого — жаровище, дужні
Залізні челюсті.— Оце сюди
На металевих прямокутних рамах
Подавано ті трупи. Дзень — і все!
Лише у піддимала висипалось
По жменьці попелу...— Кажіть, кажіть! —
Ці п'ять печей горіли день і ніч
Всі одинадцять місяців своїх.
Мільйонів зо два встигли пропустити...—
Я слухаю її оповідання,
А вже мені все дужче, все ясніше
Вчувається бабусин давній голос,
Що на клубочок пам'яті моєї
Дитячої зимовими ночами
Намотував химерні небилиці...
— Так ось вони, оті незгасні печі! —
Аж скрикнув я в якомусь надпориві.—
Так ось вона, та неймовірна казка
Про змія лютого, що мав ненатлу
Пащеку вогняну!..— І я колись,
Ще маленькою, про неї чула...—
Замріяно сказала провідниця.—
Та слухайте сюди: топили печі
Ті самі в'язні — змушені були!
Де їм діватись! От працює зміна
Покладені години, себто палить
Отії трупи. Впоралася. Друга
Свою роботу починає з того,
Що попередню спалює живцем,
А другу — третя. Так ішло й ішло...
Щоб свідків не лишалося на світі!
— А що то за кістки? — Ото в кутку?

— Еге ж.— Людські. Бувало, часом печі
Не спромогались пропускати всіх
Натруених у камері за день,
То тих сюди скидали, у куток...

З кутка, із купи сірих тих останків,
На нас дивились черепа своїми
Глибокими і темними як ніч
Очищами. О, скільки їх, очей,
Гукало нас до помсти, до розплати!
Стирчать гомілки, ребра... Он в'язок,
А он ступня маленька...— Ви чого
Поблідли і стемніли на вічу? —
Поглянула на мене провідниця.—
Чи не згадалась вам, бува, ота
Пантофелька зелена в роздягальні,
З блакитними кутасиками?.. Хтозна,
Можливо, що вона з цієї ніжки...—
Потому, відвертаючи лице,
Зімкнула очі, глибоко зітхнула
І голосом, значущішим за всі
Пояснення, промовила: — Й на мене ж,
Ув'язнену, котрась із цих печей
Вже роззявлялась пащею своєю...—
Тут дівчина здригнулася, та миттю ж,
Згнітивши серце, радісно сказала: —
Мені всміхнулась доля! Ви прийшли
І ті незгасні печі погасили.
Я не згоріла, щоб, допоки й віку,
Ненавистю палати до фашизму.—
І, попрощавшись дівчина зі мною,
Похитуючись, як на вітрі гайстра,
Поволі віддалилася і зникла.
А я постояв та й собі пішов,
Прислухуючись, як у грудях серце,
Перекипівши, крицею береться,

Проймається могутнім світлом правди,
Поезією мужності бростіться.

Я повернувся в полк. Товариші
Перевіряли зброю. Командири
Над мапою у штабі посихлялись.
У гаражах мотори вже ревли,
А безбережною рікою неба,
Мов те блакитне весняне крижиння,
Ішли й ішли на захід літаки...

НАД РОССІЮ

Над Россю, в затишному закутку гір,
Де медом і казкою пахнув бір,
Де сизий димок емтеєський з гущобин
То шумом здимався, то плавав, як човен,—
Був повен вишневого шелесту двір,
І гелготу, й співу пташиного повен.
Під білою бляхою хата була,
Із ганком, із ринвами — світла, багата.
Під вікнами рожа висока цвіла,
Криницю верба обхияляла крислата,
І слався барвінок, і пахнула м'ята,
І стежка-мережка вилась до села.

В тій хаті міжгірній жила молодиця,
При ній її павіть — дочка білолиця.
Ще й мала два сини щасливая мати,
І всі вони троє — брати і сестриця,—
Мов саджені вкупці, зросли коло хати.
А підуть, було, на бригаду як світ —
Увечері мати їх жде не діждеться...

Та скоро зачує скрипіння воріт —
Ураз їй ще вище підноситься світ
І серце у грудях ще радісніш б'ється.
А в небі літає вербовий пух,
І лагода, й тиша панує навкруг...
Та стала війна. О затишне міжгір'я!
Тепер там ні бору нема, ні подвір'я.
Від вишень патиччя лишилось на спомин,
Від хати zostались підмурок та комин,
Засунулась глеєм глибока криниця,
Листок не шелесне, не зніметься птиця.
Нема господині — померла із ран,
А павіть відчахнено й забрано в бран.
І тільки два брати з фашистами б'ються,
В бою, як і в праці, їм спини не гнутья.
От військо радянське вже гору взяло,
Шугнуло вогнем у вороже кубло...

Закінчать і прийдуть до Росі два брати
(Я хочу цього, і я вірю — вони
Обидва повернуться скоро з війни),
Нові покладуть собі хати-палати,
І виросте, вибуя сад з кісточок,
Осядеться гніздям по заростях птиця,
Водою наповниться знову криниця,
Повернеться з брану сестра білолиця,
Її розквітне під вікнами безліч квіток.

І знов емтеєський пахучий димок
По хвилях надроських зелених гущовин
То шумом гойднеться з вершка на вершок,
То, вигнувшись плавко, поплине, як човен.
О, як трактори навкруги загудуть,
Як землі навколишні зерном сипнуть!
Знов дівчина буде під зорями йти,
Її наженуть коло двору брати,

І скригнуть — так рідно — ворота.

Лиш мати

Не вийде вже діток своїх зустрічати...

Ніколи не вийде! Йї довіку вже їм

Не буде веселим безматірний дім!..

ДОНЬКАМ

Єдину надію у серці я грію,
В бентежному, спраглому серці своїм,
Одною незгасною мрією мрію,
Як мріє веселкою стомлений грім:

От тільки спокоем знамена червоні
Всі землі і води оклонять свої,—
Я зразу ж вернуся до вас, мої доні,
Вишневі, шовкові листочки мої.

І ви, зазирнувши таткові у вічі,
Побачите, як там те щастя зійшло,
Що в смутку розлуки, чекаючи стрічі,
Так довго зеренцем надії жило.

ДИВОВИЖНИЙ ДАНЬКІВ СОН

Що ж тепер йому в ката робити,
Що почати, як далі жити?..
Була мати — староста вбив,
Була хата — німець спалив.
Ну, а батько ж на фронті, звісно,
Мабуть, треба,— нехай їм біс,
Ворогам тим! — поки не пізно,
В партизанський тікати ліс...

Так подумав Данько — і в ноги!
Цілий день уподовж дороги —
Де ходою, а де й бігом —
Шивсь то житом, то бур'яном.
От і сонце вже вечоріе,
І той ліс ген-ген уже мріє,
Холодком потягло із Псла...
Але ж ноги так поболіли,
Що й помалу йти не хотіли.
Та ще й їсти ж — ум'яв би й вола!
Коли глядь убік: з-над ліщини
Виглядають верхи, журавлі...
Ну, теперечки він і спочине,
Та й підживиться в цьому селі!
А раненько, тільки свіне,
Як той заець, у ліс майне!
От зайшов до крайньої хати
І впросився заночувати.
Господиня добра була:
Попоїсти йому дала
І попити — все як годиться.
Він подякував молодиці,
Але спати не в хаті ліг,
А надворі зарився в стіг:
Так безпечніш та краще й спитьсся
На повітрі в літній порі...

Слав не спав — і от йому сниться,
Ніби в тітчинім тім дворі
Вже й світається. Темна стріха
Пожовтіла. Сине віконце
Зорить із-за бузу сонця.
А воно як сяйне з-за горіха,
Як дихне по дворі теплом —
Так усе й ожило кругом:
Виліз на пліт жовтобокий гарбуз,

Взявся в боки край хати буз,
У загоні мукнула Миша
(То мишасту корову так
Звала жінка, як чув хлопчак),
Світанкова зелена тиша
Навшпиньки пішла в садок...
А збоку, серед грядок,
По пояс у білій імлі
Стоїть солом'яний дід
І на соняхах жовті брилі
За ниточки повертає на схід.
Рипнули двері — і от молодиця
Іде до корови. В руці дійниця,
Через плече рушник.
А за нею кури юрбою,
А за нею кокіт і крик,
Ще й хмарою голубою
Кинув до ніг її голубник.

Коли це як крикне півень з воріт —
І взяв назад одвертатися світ:
За горіх заховалося сонце,
Погасло ясне віконце,
Упав із плоту гарбуз,
Поблід коло хати буз,
Почорніла в загоні Миша,
За кущем прихилилася тиша,
Голуби полетіли вгору,
Розбіглися кури з двору,
Забув солом'яний дід,
Із котрого боку схід.
Та що ж це?.. Як тут у двір
Пхається щось... — чи людина, чи звір...
Зайшло та й давай ричати
І братися ближче до хати.
Згорбилось, чирк сірник —

І до стріхи. Тут хата в плач,
Молодиця мерщій за рогач,
Та до тої прояви, та в крик:
— Ах ти ж бісів хижак,
Заволока, зайда, чужак,
Не буде так, а буде отак! —
Та від хати його плечем,
Та по плечах його рогачем.
Усе, що було в подвір'ї —
У шерсті, у листі, в пір'ї —
Живого і неживого, —
Накинулось на лихого:
Корова його рогами,
Солом'яний дід ногами,
Боком у бік гарбуз,
Сучками по пиці буз.
А птаство у вічі — клюк, сіп:
«Щоб ти осліп!»
А тиша над вухо: «Ах, ух!
Щоб ти оглух!» —
Звалили та й ну добивати,
Добивати та й заклимати:
«Тут тобі не ходити,
Хат людських не палити,
Тут тобі не ступати,
Трав земних не топтати!
Ні стати, ні сісти,
Ні спити, ні з'їсти!
Хоч круть, хоч верть,
А тут тобі й смерть!» —
Земля під ним розступилась,
Поглинула й знов стулилась,
Все стало, як і було,
І завдруге сонце зійшло.
Прокинувся хлопчик —
Зоря зоряє,

Виліз на стовпчик —
Ворог тікає...
А по горі партизани йдуть
І з кулеметів його січуть!

ЧЕКАННЯ

Край повної криниці кам'яної
Вмиваюся при світовій зорі.
Чи то зористе небо надо мною,
А чи криниця зоряна вгорі?..

Десь недалеко, на відталім схилі,—
Де виноград, весінньої пори
Діждавши знов, почувся враз на силі
І сміливо потягся догори,—
Вже топчеться і гомонить до нього,
Неначебно до когось до живого,
Ще, певне, з досвітку, стара болгарка,
Дбайлива, клопітлива господарка.
У неї теж два сини й чоловік
Із ворогами б'ються. П'ятий рік
Сама-одна...

Зі сходу плине хмарка,
Мов розквітає гілочка вишнева —
По-весняному свіжа і рожева.
Криниця глеком хилиться бездонним,
І як його такою от порою
Сказати певно, чи вона водою
Ото стікає, чи вином червоним...
Внизу Дунай кладе на берег кригу,
Мов білий сир на жовту мамалигу.
— Добридень, синку! — підійшла Олена.

— І вам добридень, мамо! — Ти вже вмився?
— Як бачите. А що? — Та сон мені приснився...
Таке зелене жито! Я такого
Завзеленішки й зроду ще нічого
Не бачила... Хіба ж не дивина!..
Чи не скінчиться, думаю, війна?..
— Закінчуємо! Довго вже не зможе
Триматись ворог.— Поможі вам, боже!
Нараз би стало тепло та блакитно
І так навкруг далеко стало б видно.
Погоїмося, і таким безкраїм
Нове життя поплине скрізь Дунаєм!..
А ми його обрусами застелем
Квітчастими. Щоб квітло, колосилось.
Ще й виноградом — буйним та веселим —
Обхилимо. Зелене жито снилось!..

ГОЛОС ОКСАНИ ПЕТРУСЕНКО

Ще недавно між нами ти квітла,
Ще недавно була ти сама
Джерелом душевного світла,
А це вже й на світі тебе нема...

Замкнена в морок навіки,
Де не займається ясний день,
Де півні не піють, не грають ріки,
Де не слуха ніхто пісень.

Немає тебе,
Та твій голос лишився!
Він так із живими на світі зжився,
Що в кожному домі

І в серці кожному з нас
Лунає й лунає весь час...

Я знаю — завжди йому лунати
У наших співучім краю,
Завжди і всюди людей надихати —
На роботі,
На святі,
В бою!

НАСТРІЙ

Яка ж і сумна вдалася весна —
Дощ і дощ без кінця!
Оце ж уже й травень настав, а вона
Не відкрила ні разу свого лица.

Я працював при штабі частини
Й радів — незабаром кінець війни!
Й журився — отак не щастить весні...
Та ось перед вечір одної днини
Повеселіло, бачу, в вікні.
Та й захід віщує годину гожу...
І от я вже йду на квартиру свою.
Іду, але все якось ніби не можу
Прокинутись... Гульк — аж я вже стою
Посеред квітів над синім Дунаєм!
Ні хмарки, ні тіні, лиш блиск і цвіт.
І райдуг, райдуг стоїть над краєм...
Нібито всі, що за стільки літ
Я їх не бачив, разом заграли,
За стільки весен розквітла земля!
І так жайворінки в небі співали,
І так зеленіли по той бік поля,
Начебто марив я іншим світом,

Отим, що в дитинстві його я знав,
Буцімто враз осяйним самоцвітом
Він просто із неба на землю впав.
І так мені важко стало самому
Щастя у грудях своє нести,
І так захотілось мені додому,
Як, може, весною садкові цвісти
Чи от як Дунаєві голубому
До рідного моря свого пливти!

Підходжу до двору. В розквітлому бузі,
Неначе в якомусь у райдужнім крузі,
Красується хата. Ще вранці ж вона
Стояла край шляху сіра, смутна...
Ось молоденьким півнем запіли
Двері сінешні, й, мов краля із вілли,
Дівчина вийшла — ошатна, ясна.
Стоїть, усміхається на порозі...
Давненько й живу в них, а от і досі
Не знав, що Олянка така чарівна.
— З весною, сестро! — З весною, брате!
— Нарешті настала! — Отож-то й воно! —
Заводить у хату, а там уже свято:
Усі за столом, і на покуті мати
В кухлі розливає вогнисте вино...

І вечір згорів, і ночі не стало,
Вже й ранок підвів рожеве крило,—
Ні я не спав, ні сім'я не спала...
Хтозна, що то таке було!
Виходим, а місто уже зацвіло
Стяговим цвітом.

За лавою лава
Іде й співає. Уже новина
Світ облетіла. Слава, слава,
Учора опівдні скінчилась війна!..

* *
*

Ще дим од вибухів над полем пропливає,
Іще гарматний грім за обрієм лунає,
Та зводить зілля вже свої голівки кволі,
І вже летить бджола шукати меду в полі.
У ямці жайворон змостив собі гніздечко,
У нім крапчастее кругліється яечко,
А сам він з піснею зліта все вище, вище
І наче сівачів склика на бойовище...
Та й справді — вже вони збираються поволі,
Вже там і там плуги виблискують у полі.
І, зачарований, я бачу гори сині,
І йду, неначе в сні, по милій Україні.
Червоні прапори цвітуть-бринять усюди,
І скрізь уже сівбу розпочинають люди.
А ось і ти — навстріч! Пізнала, засвітилась
І на плече мені, зомлівши, похилилась,
Немов після грози веселка в чистім полі
На світлий оболочок. Доволі сліз, доволі!..

* *
*

Благословенна буде мить,
Коли я зброю знов залишу
І в самотню творчу тишу
До Музи повернуся жить.

Але стократ благословенна
Та мить, коли я зброю взяв,
Під пурпурові став знамена
І в лютій битві запалав.

В огні вся нечисть погоріла,
Вся гадь пов'яла на ножі —
Осталось чисте срібло тіла
І щире золото душі.

З ВЕРЕСНЯ 1945 РОКУ

От і діждалась вона довгожданої світлої днини:
Ідуть додому сини, відбивши навалу ворожу.
Ідуть і доньки. Нарешті! А скільки ж то їй довелося
Всякого лиха прийняти за це лихоліття криваве,
Скільки то треба було їй мати у серці заліза,
Щоб не зронити й сльозини, шлючи їх до смертного бою!
Тільки тепер — у обіймах дітей своїх мужніх і ніжних —
Ринуть нестримним потоком з очей її сльози гарячі,
Радісні сльози стрічання, сльози святі, материнські...
Лагідне сонце навкіл спочиває на зброї блискучій,
Стяги навкруг майорять, процвітають, як мак, на руїнах.
Бачимо все ми, Вітчизно, і зробимо все задля тебе.
Мир тобі, радосте наша! Слава тобі, наша земле —
Наша незламна фортеця і наше незгасне багаття!

ПОВОРОТ СОНЦЯ

Ой тримайся, замерзла віто,
Не стогни при моїм вікні,—
Повертається сонце на літо,
На блакитні погожі дні!

І в моєму житті ще зимно,
Ще не топлено по війні,
Але вже над Донбасом димно —
Йї не сумні вже мої пісні!

ПОВІНЬ

І от я знов, насправді, опинивсь
У тім улюбленім веснянім світі,
Що на чужині в сні моему бивсь,
Як тихий лин, заплутавшись у сіті.

Всю ніч вода трудилась прибутна,
Затоплюючи падини й долини,
Потрощені гармати і машини,
А на світанні вже й сама не зна,
Де їй енергію свою дівати,
Куди їй можна ще себе зливати...

Чи не пора б уже знести й млинок,
Що притаївся он?.. І справді, поки
Об шалівки його їй терти боки!..
Аж ось вискакує з млинка дідок,
У люльку пакнув, глянув по затону:
— Е, ні, водичко, ти свого закону
Тут не заводь! Візьму на повідки...—
Йй повідтуляв млинові лотоки.—
Тепер біжи! — Як кинеться з розгону
В проточини застоюна вода
Та як крутне колесами! — Гайда!..—
І от взяли кружляти на припоні
Оті дубові мельникові коні,
Лиш біле мило з хrapів їм спада,

Та млин таку гуркотняву збиває,
Мов то стоїть над рівнявою вод
Не млин-вешняк, а громовий завод,
Що хмарам грім на літо виробляє.

Оспівуючи досвітковий світ,
Уже з усіх парканів і воріт

Півні крильми червоними махають
І нетерпляче сонця виглядають
Із брами світанкової зорі...

Зненацька у колгоспному дворі
Зачхав, запирхав трактор з-під повітки,
І вислизнув, і дриготіти взяв,
Пустив димок, і дрібно загурчав,
І, на шляху мережані прослідки
Лишаючи, у степ чимдуж помчав.

Проїшли струнки дівчата — як тополі,
Дядьки, шинелі опашки, пройшли,
А слідом, із сівалками, поволі
Рогами погойдалися воли.

Як гляне мельник у своє віконце —
А з-за гори зоря веде вже сонце,
І на безмежнім полі, вдалині,
Вже вкрили сівачі горби й долини...
Всміхнувся дід: — Тримайтесь, брате млине,
Ще буде нам з тобою гуркотні!

Уповні переходять молодиці
Мій шлях. Вода, відбивши у криниці
Квадратик неба, в відрах відбива
Весь блискіт сонця. Кухня польова,
Яріючи гранчастим жаром спілим,
Обкутується оболочком білим
Між кухарок. І де я бачив їх,
Оцих жінок, пов'язаних хустками
Й позаперізуваних фартухами?..
Де чув цю мову-мовоньку, цей сміх?..
Чи то, бува, не їхні медсанбати
Прокинулись лісками вдалині?
І чи по ямах не сувої вати
Останнім снігом бачаться мені?..

Та ні, минули вже воєнні хуги!
Пливе весна, як вільний тихий лин,
Синіють рястом луки і яруги,
Пшениця сходить, і гуркоче млин...

ПЕРЕСАДКА

В порох станція одіта,
Зала вилами зяє,
Південь — жовтим зламком літа
В плесі рейковому сяє.

Луска осінь на пероні
Соняшникове насіння,
У кіосків — сиві скроні,
Сині тіні — у каміння.

На руїнах молодиці
Цеглу з грузу вибирають,
Голоси дзвінкої криці
Між торохнявою грають.

В сірій куряві неквапно
Сновигають крани чорні,
В коритах димує вапно,
Гомонить вогонь у горні.

Наліталось по світі,
Натомилось павутиння —
Почіплялося на вітті,
Пообсновувало тиння...

Та майстрам не до спочинку —
Вивишають мур за муром,

І встають ясні будинки
Над руйновищем похмурим.

Ще топтався між ятками
Вечір в гумових чоботях,
Як, лисніючи шибками,
Прилетів швидкий мій потяг.

Знову вітер перегонів,
Зорепад, і знов світання,—
І мигтять в очах вагонів
Люди, крани, риштування...

Хай у полі пізні літо
Стернями щодня згасає,—
Хутко вже, як сонце в світі,
Україна знов засяє!

ПЕРЕМОГА

Тут бушувало полум'я війни,
Топилась цегла і горіла сталь.
Тут безпритульну голову печаль
Хилила в дикорослі бур'яни.

Тут шибениці горбились навкруг,
Поскрипуючи у чадній імлі...
Та плинув час. Справляло сонце круг.
Зростала сила нашої землі.

Все стало опір — і народ, і час,
В навальний напад військо перейшло.
І повернув огонь своє крило
На безголов'я паліям... А в нас

Тепер тут знов ростуть сади й доми,
Гудуть заводи і лунає сміх,—
Дичавину фашистської пільми
Радянський лад назавжди переміг.

1946

СІВБА

Не встиг іще досвіт край східної брами
Як слід і об землю креснуть копитами,
Іще за левадними осокорами
Не то — й не здригнулись щити пільми;
Ще навіть півні досвіткові не вспіли
Гаразд обізватися в жоднім селі,
А вже трактори на поля приспіли,
Метнувши громами по сонній ріллі.

І от заходилась гроза над ріллею
Вихрами залізними кидать, кружлять...
Від тракторних гусениць налипні глею
Блискучими дугами врозліт шумлять;
Високі сівалки у мареві бродять,
Дзвенять сошниками в ранковій імлі,
Пушать і мережать, на світло виходять,
Шамшать у сипці, як вітри в ковилі.
Коли-не-коли з отії гуркотнечі
То виприсне вигук, то сміх залуна,
А в хмарі пилюки то вигнуться плечі,
То очі заграють над колом стерна.

В чорноземлю зерно червоне бризка,
Вгрузає жаринками в вогуку тьму...
І небо — намет, і земля — колиска,
І сонце, і дощ — на поживу йому.

До нього блакить у цятках жайворінків,
Як ненька рідненька, грудьми припада,
Йому з ґрунтових бурштинових заріноків
Співає живлюща весіння вода...

Й, відчувши нового народження пору,
В глибіню попускавши тонкі корінці,
Рожевими стрілками приснувши вгору,
Ростуть і куцяться дерзкі пшениці.
Іще шепелявий тихесенький шерех
Увесь потопає в ріллі голубій,
А вже степовий кругойдучий берег
Вчуває вогнистого моря прибій...

СОНЦЕ КОЛО ХАТИ

Он те подвір'я хмари привалили,
Понастромлявшись на соняшничиння,
А у твоїм — на синій мотовила
Мотає сонце біле павутиння.

Пообертались похмурні дерева
Туди, де літо за горбами зникло,
Куди з-за гір сліпі зимові мрева
Нашерстившись, повискаляли ікла.

А ти, пропахнувши цукровим літом,
Прийшла багата й знатна із бригади.
Нехай зима войдується над світом —
У тебе завжди сонце коло хати!

* *
*

В цім місті вишневім колись
Дороги наші схрестились.
Схрестились — і розійшлись,
І пилом земним укрились...

І довго я сам блукав
Світами у неспокої:
Ні кращої, ні такої —
Я тільки тебе шукав.

У битві куля вогненна
Крізь душу мою пройшла.
Пройшла, а душа жила,
Від тебе життям натхненна.

І от ми зустрілися знов
На руїнах нашого раю...
Той рай ми відновим, я знаю,
Як буде така любов!..

САДИ

Над Сулою, на пологім схилі,
Був у нас чорноземний масив.
Та лиш верби там росли похилі,
Тільки вітер сів і косив.
Ну, а ще — там тирлувались вівці,
Гніздилися на будяках джмелі
І пили через колючі вінця
Солодь первобутної землі.

Але ось напровесні — ще й трави
Не походили — ти до села
З обласного центру, із Полтави,
Саджанців машину привезла.
І тепер, немов зелені птиці,
Деревця твої обсіли схил...
Як же оспівати, садівнице,
Розмах їхніх плододайних крил?..

Вечоріє. Здовжуються тіні,
Деревця розплющують бруньки.
Ти ідеш, аж сяючи в промінні,
Кручуватим берегом ріки.
Уступаєш у свою кімнату
І сідаєш на тапчан. Весна
Край порога сіє руту-м'яту,
Повну рожу садить край вікна.
Тії дні, що ти була в Полтаві
На недавніх курсах садівниць,
Промайнули у твоїй уяві,
Наче зграйка перелітних птиць.
І уже на сонячнім узгір'ї
Садиш ти з колгоспниками сад.
День — як мить! І тихе надвечір'я
Слухає перегуки бригад...

Співами роботу закінчили,
Мов, щоб швидше саджанці росли,
Щоб скоріше з ґрунту взяті сили
Медом у плоди перелили.
Та тобі вже не здолати втоми,
Тіло спить. Проте не сплять думки.
От виводить сон тебе із дому
І веде на згір'я до ріки.

Ось і сад. Над ним буйнують хмари,
Повні грому, і вогню, й води.

Дощ приходять і приводять чари
Тиші, ясності і теплоти.
Диво дивне діється круг тебе:
Саджанці ворущаться, ростуть,
Вже по шию, вже закрили небо,
Набростились, дихають, цвітуть.

Бджоли дзвонять на розгіллях срібних,
У пилку купаються, в меду.
Ти стоїш між яблунь, мов між рідних
Сестер-подруг в завтрашнім саду.
І стоїш, і знизуєш плечима,
Віри не діймаючи. Та ось
Яблуко тобі перед очима —
З добрий кухлик — хтозна й де взялось.

І куди не глянеш ти — усюди
Важко посхилялися гілки.
І вже ходять з кошиками люди,
І машини їдуть до ріки.
Ось тебе дівчата обступили —
Молоді мічурінки, що ти
З ними тільки, тільки-но садила
Ці нові, невидані сорти.

А над вами яблуневі хмари,
Жовті кручі яблук над селом.
Відпочинь! І зовсім це не чари,
Садівнице юна! За вікном,
Над Сулою, на південнім схилі,
Мов на літаковому крилі,
Деревця вбиваються у силу,
Бруняться у веснянім теплі.

І не тільки над Сулою — всюди
Вже ростуть сади-молодняки.

Вийшло так, як захотіли люди,
Як задумали більшовики.
Весь наш край умаїмо садами,
Землю всю приберемо у цвіт —
І зустрінем з квітами й плодами
Золотий комуністичний світ!

ОБЕЛИСК ЛІТОВІ

Уже комбайни стихли по степах,
Відгомоніли всюди молотарки,
Відгуркотіли ЗІЛи і безтарки,
І в кожній хаті
Хліб новий запах.

Ущухли грози, і відкрасувались
Веселки в небі,
Змеженів Дніпро,
Йй що день — то глибше сонячне цебро
В заобрійний колодязь опускалось.

Опудала чубатих одудів
По затишках уже гляділи місця,
І ластівки чіплялись до дротів,
Як до магніту
Кроєні залізця.

Похолодніли ранки й вечори,
Пустопаш скот ходив уже лугами,
Поля спустіли,
Тільки ще з плугами
Тягалися невтомні трактори.

То наддніпрянські юнаки смагляві,
Широкі в плечах

І гнучкі в стану,—
Із тих, що, як дівчатам, як і славі,
До серця завжди,
З тих, що всю війну
Своїми танками атакували
Фашистські, в сталь заковані, навали,
А потім,
Повернувши в рідний край,
Взялися знову дбати за врожай.

Дістаючи незайманого глибу,
Нові плуги
До скиби клали скибу,
І, грухкаючи, як старі граки,
Ті скиби розлітались на грудки.

Надвечір,
Округляючись поволі,
Під самий обрій зводилась рілля.
І грейдерки, стріляючи по полю
Сюди й туди,
Білили звіддаля.

Зворбтами дівчата молоді,
Вертаючись із буряків, співали,
До трактористів голос подавали
І далі йшли
По свіжому грудді.

Коло села,
За сивими млинами,
Нові жита і пшениці росли,
Вганяючись зеленими клинами
В масив ріллі,
Мов у масив смоли.

А серед степу —
Як нова приміта
Колгоспної родючої землі —
Жовтогарячим обеліском літа
Підносивсь елеватор із ріллі.

ОЛЕНЦІ

Знов іду широким полем
До твого села.
У квітучім буйнім житі
Стежка залягла.

Що одна — у житі, друга —
У душі моїй.
Коліщам дитяча згадка
Котиться по ній...

Тут колись я змалку вівці
Пас на цілині,
Тут любов моя блукала
В жовтій дивині.

Де ж ти є, моя Оленко,
Мріє золота?
Ой подай мені хоч голос
Через ці жита!

Але ось переді мною
Жито й стежку — вмить,
Мов ножем, гудрон відрізав
І відбив блакить.

Шелестять, летять машини
І туди й туди,
У стовпах співає вітер,
Грає на дроти.

Уздоріж червоні вишні
Стягами горять.
Поміж них хустки барвисті
Линуть, майорять.

Ось повз мене проти сонця
Блиснув самокат,
Другий, третій, знову й знову...
Цілий рій дівчат.

Рій дівчат, а зветься ланка —
Гарно ж зветься як!
За житами лопушиться
Цукровий буряк.

Може, й ти отам, між пóдруг,
Квітнеш у полях?
Вітер хилить буйне жито
На гудронний шлях...

* *
*

Вже по грядках капуста поскладалась
В туге, завбільшки з голову, качання,
І баба Векла вулицею котить
Від бондаря на свій куток гучну
Строкату діжку. Літові кінець!

ІЗ СТЕПОВОГО ПОДОРОЖНИКА

1. МАТИ І СИН

Я плив униз Дніпром. У трюмі коло мене
Сиділи на своїх оклунках і скриньках
Старенька жіночка (лице бліде, зелене)
І русий парубок із мапою в руках.
Розгомонілись... Ні, він тут, у цім краю,
Не вперше вже! Йому ці береги Дніпрові
Далися узнаки! А братові Петрові...
Та тут розмовник мій, мов на трудному слові
Запнувшись, увірвав ту розповідь свою
І, хоч якийся біль гнітив його й самого,
Озвався до матері, що на плече до нього
Схилилась плачучи: — Рідненькі!.. Ну чого?..
Ну заспокойтеся!..—

Та ні, вона нічого!..

Хіба вона не зна, що вже з землі його
Не виплакати їй?..— Нехай йому легенько
Лежитья в вашому дніпрянському краю! —
На мене глянула.— От тільки далеченько
До нього їздити. Тим роком, у маю,
Як перевідала, та й досі. Раз хотіла
Була перевезти в свій край останки тіла
Та й передумала. Було, було таке!
Це як прийшло мені оте письмо гірке.
Поїду, так собі кладу, візьму додому,
Бо хтозна, що ж воно за місце там, яке
Йому лежаннечко десь у краю чужому...
А якщо хтось не дасть, бува, то хоч горбок
Обсію квітами. Набрала я насіння
З усяких, із усіх, що в нас ростуть, квіток
У вузлики (якраз ішла пора весіння),
Взяла двох родичок, бувалих двох жінок,
І рушила собі. Було і поїздами,

Було й машинами, і пішки йшли. Та ось,
Аж п'ятого вже дня, уранці перед нами
Повіддя дніпрове, як море, розлилось...
По цей бік Берислав, а по тамтой — Каховка.
«Де братське тут у вас?» — питаємо жінок.
Ті спрямували нас. Ми враз до могилок.
Зирк, зирк — а всі вони аж затонули в цвіті.
Й над Петрусевою бринить весняний цвіт...
«Ой, а тебе ж нема на нашім білім світі!..» —
Заголосила я, і потемнів мій світ.
Уже другого дня, як сліз мені не стало,
Я роздивилася на всі ті могилки.
А їх же там — крий господи! — не мало...
І всі такі в цвіту! Бігме, що квітники!
То ж наша, бач, сестра й без мене там подбала,
Та ще ж і як!.. А я все думала, гай-гай...
Аж якось совісно зробилось, що з своїми
Квітками їхала в такий квітковий край
І до таких людей! Куди ж тепер із ними?
Аж лаяла за те сама себе в думках.
А в Петруся мого, якраз у головах,
Ще й вишенька росте.
В стану гнучка, тоненька,
А в гіллячку — рясна, як хусточка, біленька.
Посиділи ми втрьох над степовим Дніпром,
Серед гробків отих, подумали гуртом
І вирішили: ні, навіщо розрізняти
Те товариство їх, те братство бойове,
Кривлею скроплене? Навіщо забирати
У нього старшого — Петра? Нехай живе
Укупі все воно над славною рікою,
Де з лютим ворогом стиналося в бою
І де перемогло, наклавши головою...
Нехай і він лежить у цім яснім краю
До віку вічного — у славі, в супокою!..
Так ми й поїхали. Відтоді щовесни,

Заледве зеленець уродиться на брості,
Я їду в ці степи до Петруся у гості
Аж з білоруської своєї сторони.
Оце й теперечки ж — Олекса на будову,
А я — до нього. — Так скінчила мати мову.
Я руку їй потис, і матір'ю назвав,
І по-синівському в уста поцілував.

Олекса, дивлячись на течію дніпрову,
Що сяяла в вікні, провадив далі мову:
— Так, сорок третього, в осінні холода,
Коли вже у Дніпрі тужавіла вода,
Нам довелося тут робити переправу.
Не раз купалися у крижаній воді,
Не раз тонули в ній, та не здались біді —
Таки вчепилися за кручі Бериславу —
І німця вибили із степу. А тепер
Тією самою могутньою рікою,
Хоч, правда, теплою, погожою водою,
Пливу в Каховку я. Чи дивно, що сапер
Та став будівником і їде будувати
Не тимчасовий міст, не земляні накати,
А місто, ГЕС, канал, і все це — на віки?..
Нічого дивного! Нехай розкажуть мати...
Не що-бо й що! У нас весь рід — будівники.
Я сам на бурчаку, що біг побіля дому,
Млинок ще хлопчиком поставив. Звісно, в ньому
Молоти не молот — млинок же був малий!
А так — і колесо, і камінь... Одне слово,
Усе був поробив, усе пригнав чудово.
А швив — хоч і води всередину налий!
Отак візьми та збільш, було, собі гадаю,
Разів у сто його — і всім селом мели! —
Тут мати: — Он-бо ти аж із якого краю
Зайшов оце! Гай-гай... Та то ж було коли!

То ж іграшка була! Замість щоб розказати
Про ГЕС, ти он про що...

— Ну, ГЕСи в нас тепер

Ніде не новина. По всіх річках — загати,
Греблі, куди не глянь, по всім СРСР.
Ну й ми з сусідньою сільгоспартіллею в спілці
Поставили собі на річечці Крутільці...—
А мати: — Таж тепер стоїть у нас вона,
Немов палац який, а ти — не новина!
— Усе це, мамо, так! А от що в нас людина
Ізмалку, бачите, ну зовсім ще дитина,
А вже буде щось. Не б'є, не розтяга,
А стулює, склада! Оце цікаво! Га?..
Бешкетування в нас уже стає не в моді.
Ну, як наскочить хто та поваля хатки,
Чи мостик полама, чи попсує гатки,—
Такому в нас гуртом дають по саме годі!
От я й дорослий вже... Чого я був солдат?
Бо змусили мене напасники прокляті!
А так — я будівник! Мені щоб дім і сад,
Щоб мир і лагода були в краю і в хаті.
Будую ж комунізм! Новий, щасливий світ!

.

Ого, розлився як старий! Ого простору!
— Ніяк не віриться,— почулося мені
Від гурту одного,— ну зовсім ані-ні,
Що ось оця ріка — широка і глибока,—
Оця страшна вода та є отой струмок,
Що на Смоленщині тече через лужок,—
Для вуха ледь чутний і ледь видний для ока...
Йй-богу, наче хто линув води з відро
У дощовий рівчак — такий отам Дніпро.
А тут що робиться! Як тут ось він гуляє!
І мов ні берегів, ні дна йому немає...

Поки балакали та милувались ми
Із матір'ю Дніпром, Олекса наш тим часом
Почав між хлопцями своїм могутнім басом
«Реве та стогне Дніпр...». І ось уже людьми
Набився весь чардак. І ось уже всі люди
Той спів підхоплюють гуртом на повні груди:
«Додолу верби гне...». Здавалося, крильми
Змахнув наш пароплав над водами й степами,
Ввижалося, от-от він зніметься в блакить,
Що вже й знімається, вже й знявся і летить
Попід високими, ясними небесами...

Закінчили з Дніпром, до Волги узялись,
До Дону тихого, до синього Дунаю...
Пісні мінялися, а співи все лились,
І наче ні кінця їм не було, ні краю.
Уряд співалися веселі і сумні,
Старі й теперішні, триндички й співомовки...
Так линув «Громов» наш до славної Каховки,
Отак пливли туди будівники й пісні!

Та от уже й вона!

Матроси дві вірвовки
Метнули на причал, і вже по похідні
На берег товпляться веселі пасажири.
Ті так, а ті несуть свої пилки й сокири.
У тих портфелики, а в інших — сундуки,
Є легко вдягнені — в плащі та в капелюсі,
А е — в повстяниках і в доброму кожусі.
Он то — архангельці, а то — сибіряки.
Крутими сходами погомоніли вгору,
У дніпробудівську прямуючи контору.

А ми прощаємось.— Олексу ще не раз
Я бачитиму тут чи, може, в Ключовому,—
Кажу я матері.— Із ним нам буде час

Наговоритися, адже мені додому
Не треба до зими. Та чи побачу вас?..—
Вона мені на те: — Це треба статись чуду.
Я ж не баритимусь. З Олексою побуду,
Поки влаштується, днів зо три, може,
з п'ять,
До Петруся сходжу — і вирушу додому.
Там син же в мене ще. Та й як тепер гулять
По весняній порі, хоча й немолодому!
Робота жде ж і там. Як будете у нас,
У Білорусії,— заходьте, прошу вас!
Нехай же вам щастить і в віршах, і в дорозі! —
Я побажав старій щасливих довгих літ,
Іще один квартал провів їх, і на розі,
У тихім шемреті акацієвих віт,
Ми розлучилися.

Хоча й не сталось чуда,
Та я побачився із нею в Ключовім
Ще раз і восени. Вона на Дніпробуді
Зосталась теж — найшла собі роботу й дім.
Та я про це згодя, можливо, розповім...

2. КАХОВКА

Каховко, зроду ще не бачив я тебе!
Не бачив, але знав і змалку снів тобою...
Глянь, сивогривий кінь, відчувши бурю бою,
Кудлатим копитом над берегом гребе.
А степом котиться — без шляху, без дороги —
Навала врангельська. Рокоче, як прибій...
Румак із вершником підвівсь на задні ноги.
— Рушай! — І вже летить, курить кіннота в бій.
Не відаю, чи так воно було на ділі,
Чи так наснилося мені в дитячій сні,
А чи того коня каховські кручі білі
Оце тепер уже навіяли мені...

Так, як тоді сюди спливались збройні лави,
Тепер спливаються сюди будівники...
Прийми ж і мій привіт, улюбленице слави,
Вплети у свій вінок і ці мої рядки!..

3. СТЕП

От він, степ,— хвилясте сизе коло,
А над ним безодня голуба.
І ніде — ні балки, ні горба,
Ні гайка і ні струмка навколо,
Тільки сонце з висоти пече,
Тільки вітер понад низом віє
Та пшениця навкруги леліє,
Колоски безперестанно тче...
Часом десь на обрії могила
Шапкою майне в далечині,
Часом баба кам'яна з пашні
Край дороги вигляне похила,
Блисне чайка — милий серцю птах! —
Злине в небо вітряне, гаряче,
Покигиче угорі, поплаче
І, як грудка, упаде на шлях.
От і все, і більш нема нічого,
Крім хіба ще шуму та іще
Дивного мигтіння степового,
Що навкруг сюди й туди тече...

Путь моя лежить між пшеницями
Рівна, як натягнена струна,
І, здається, обома кінцями
Просто в небо вгониться вона.
Вздовж путі малесенькі дубочки,
Ледь помітні, у землі стирчать,
Напинають утлі холодочки,
Журно-журно листячком шумлять:

Де їм поховатися від сонця,
Де од вітру подіватись їм?
Відкіля чекати оборонця
Ув оцьому пеклі степовім?..
Кожен би сховався сам під себе,
Та такого в світі не бува.
Не бува, а їм же жити треба,
На життя і в їх же є права!
«У високім небі — ні хмаринки!» —
Жайворінки їм відповіли.
«У глибокім ґрунті — ні краплинки!» —
Ховрахи їм смутку додали.

Ще смутніш, іще тужніш, як досі,
Зашептались деревця в тривозі,
В безпораднім розпачі своїм:
Ну, як так, то це загибель їм —
Нагла смерть при степовій дорозі!

Чим же я поміг отим дубкам?
Що сказав сердешним малюкам?
Чи наплів, що скоро, мов, учені
Хмар фабричних їм нашлють туди,
Чи збрехав, що я їм сам у жмені
Наношу аж із Дніпра води?
Всіх поллю і всім понапинаю
З мантії своєї холодки?
Чи промовив гірко: «Співчуваю,
Але ви пропащі вже, дубки»?..
Ні, я так сказав: «Легкої долі
Попервах не ждїть ви в цьому полі!
Буде сонце вас пекти згори,
Знизу вас палитимуть вітри!
Правду вам сказали жайворінки,
Що в високім небі ні хмаринки.
І не ждїть ви поки що дарма

Ні дощів, ні холодків із неба,
Сподіватися, чого нема,
Ждати неможливого — не треба!
Але вам збрехали ховрахи,
Тії ваші й наші вороги.
Знають: попідноситеся вгору,
Розпросторите своє гілля —
І вони пропали! Всі жилля,
Кожну їхню купину і нору
Геть затягнуть ваші холодки,
А вони ж, відомо, — мерзляки!
Є вода у ґрунті! Безумовно,
В рінявих шарах її там повно!
Запускайте корені в глибінь,
Аж над саму вододайну рінь!
І не гніться до землі, як лози,
Вище гóлови, буйніш чуби!
На похиле дерево і кози
Часом скачуть. Ну, а ви ж дуби!
Я ось теж від спраги й спеки гину,
Губи шерхнуть, облупився ніс.
Вдалині побачив був долину,
Синю річку і блакитний ліс,
Думав — і нап'юсь, і відпочину,
Аж воно!.. І та вода звабна,
І оті принадливі дерева,
Та й сама долина — тільки мрева,
Споконвічна степова мана!
А проте — в оцім степу сухому
Десь оаза асканійська є.
Сад шумить, і в озері ясному
Грає риба, лебідь воду п'є.
Будь-що-будь, а я туди доб'юся,
На ніщо зведусь, але дійду,
І води в тім озері нап'юся,
І спочину в отому саду.

Отже, й ви на дусі не впадайте!
Це одне. А друге — не вклякайте
Й перед сонцем! Навіть хай і біг
Посадив його на ту посаду...»
Тут мотор зачакотів позаду,
І повз мене мотоцикл пробіг.
— Гей, стривай!..— окликнув я хлопчину.
Той спинився, приглушив мотор.
— Що таке? — Будь ласка, на хвилину!..
— В чому річ?..— Та от...— Ви хто,
спецкор? —

Глянули на мене сірі очі
З холодка від бриликових крис.
Тільки ж очі — от така ловись! —
Очі не хлопчачі, а дівочі.
— Я ніякий не спецкор, однак
Дещо хтів спитати.— Ну, як так,
То пробачте!..— Ви мені пробачте!
— Вам? За віщо? — Я узяв вас, бачте,
За хлопчину...— Дівчина у сміх: —
Не такий уже й великий гріх!

Познайомились як слід.— Цікаво!..
Ну, а я гадала — від газет!..
Їх тут стільки їздить, що, їй-право,
Набридають. Є з них, не секрет,
Страх які нав'язкуваті люди,
Просто не сховаєшся нікуди.
А меткі, а ласі до прикрас
Та до перебільшень!.. Раз у нас
Був якийсь... забулася... чи Бутов,
Чи Бутко?.. Промчав на легковій,
А тоді в газеті обласній
Там такого — хай йому! — наплутав...
Розписав, що ці дубки мої
Не такі, як ми їх бачим з вами,

А дубища з дужими гілками
І що вже немовби солов'ї
День і ніч лящать у них щасливо.
От, мов, степ який тепер — не диво!
І що в мене очі голубі
(А вони ж, відомо, сірі зроду),
Ще щось за красу і за природу...
Одне слово — груші на вербі!
А дубки ростимуть! Позвикають,
Зрештою,— вони ж цупкий народ!
Доберуться до ґрунтових вод
І чи так ще в небі забувають!

Ось який ставнесенький — свіча!
Рядом — теж. А онде, іч — закрепа!..—
(Балакуче стрілося дівча,
А мені лише того ж і треба!) —
Приїжджайте десь за десять літ —
В нас тут буде справді інший світ!

...Я? Місцева! Із села Маячки.
Степ для мене, як, скажім, сага,
Тиха заводь з ряскою для качки.
Ну, а вам дикенько, мабуть, га?..
Та нічого, вже якщо й рослина
Принатурюється, то людина!..
...Збило марево? Ото біда!
Ні, Асканію помітно трішки...
Он з пашні, як горбик, вигляда.
Хочете, підкину?.. Звикли пішки?
Це ви так, як той... Сковорода!
Так воно і краще в вашім ділі!
Вам же знати треба геть усе.
Ідете помалу від артїлі
До артїлі — тут вам те і се...
А з машини як же?.. Пронесе

Повз ворота життєвого двору,
Кучеряво кажучи, та й край!
А тоді попробуй прочитай —
Що ти візьмеш із такого твору?
...Лепечу, а вас жада, жада
Мучить, певне... В мене є вода! —
Термосок зняла з плеча плескатий. —
Другий тиждень дме східняк проклятий!
Загалом у нас тут без води —
Ні сюди, як кажуть, ні туди.
Ідучи у нашу цю Сахару,
Треба й вам на воду брати тару!
— Доведеться! — Справді, це ж бо вам
Не полтавське ваше наддніпров'я.
А тим часом — я своєї дам.
— От спасибі! — Пийте на здоров'я!..
...А Маячка,— показала вдаль,—
Он мигтить!..— На заводну педаль
Ніжкою натиснула.— Можливо...
Як ви — зайдете й до нас чи ні?..
То глядіть же! А тепер — щасливо! —
Помахала ручкою мені
Й миттю зникла в мревній даліні!..

4. СТЕПОВЕ ОЗЕРО

Десь уже й з півночі досі звернуло. Невдовзі,
Мабуть, і світ. Захарашене зорями небо
Все аж горить, аж тріскотить над степом.
Та он і знайома могила тьміє край шляху,
І шлях спускається в балку. Он і село.
З самого приїзду — сплять старі соломй,
Вітрорушій задрімав... Тільки що за диво?
Обабіч вулиці — купами, там і там —
Біліють дівочі рясні рукава! Йі чоґо це
У Криничках до такого пізна гуляють?

Та ще й проти будня. Підходжу ближче. Рукава?
Таке й привидиться!.. Через камінні горожі
Поперехилялось вишневе гілля квітуче!
Оце-то вже справді диво!..
В селі Криничках
Прийшлося мені бути колись ще хлоп'ям
зеленим.

Усе вже тепер, як у сні: вусаті дядьки,
Тітки з руками під шоку, замурзані діти,
Довгі сумні балачки про сушу й про воду...
Лиш вигляд села чогось у моїй уяві
Не збляк, не розплився і досі.

Розлога балка,

Усюди до схилів туляться тісно ліплянки —
Достоту тирхаті, переполохані дровхи.
Садовини при оселях — ніде ні деревця.
Голо і сіро. Тільки внизу серед балки
Стара дупласта верба горбатіє самотньо
Та кущ осоки шарудить безпорадно сухо.
Певне, колись давниною на цій місцині
Били з землі кринички. А балкою біг
Жвавий струмок. Та згодом і ті кринички
Позавмирили чомусь, і струмок отой висох...
На все величезне село — один колодязь.
Цямриння чорне, трухляве, цебро на цепу,
З добру діжу завбільшки, засмолене днище.
На барабані намотано стільки мотуззя,
Що, може, й до неба, — думав тоді я, — стало б.
Заглянеш у нього, було, а вода з такого
Страшенного глибу зиркне, що тебе аж у дріж
Кине зненацька. Гукнеш — а звідти луна
Так і трохне! Мов грім, грюконé.

І ось

Іду я тепер під розгілчастим навійсом вишень,
Дивлюся на цвіт — і надивитись не можу,
Пахаю — і не напахуюсь, вірю — й не вірю...

Аж ось і майдан, і сільмаг, і бородатий
Сторож на східцях сидить із ціпком...

Та поки

Я розбалакався з дідом і поки слухав
Про озеро повість його, на селі тим часом
Швидко діявся ранок. Спершу взяло
І так якось ніби ледь-ледь примружилось. Далі —
Й зовсім заплющилось. Темно, хоч в око стрель.
Іно цигарки в наших із дідом долонях,
Як ті світуни поміж листям, жаріють яро...
Коли це десь у дворі як кукурікне півень,
А соловейко в саду десь як тьохне, як свисне!
Тьма повагалась — ні в сих ні в тих — і зів'яла.
А за хвилину, щоб чути хоч трохи діда,
Я мусив щоразу аж до його бороди
Вухом тулитися — так горлали півні,
Так солов'ї щебетали, дзвеніли відра...
А тут і сонце — свіжо рососою вмите —
Із-за могили вийшло. По пшеницях
Полиск рожевий побіг. Жовтожарим блиском
Вікна заграли. Обліплені бджолами вишні
Дзвоном м'яким, золотим задзвеніли. В повітрі
Медом запахло. І несподівано з балки,
Поки що вкритої білим ранковим туманом,
Лунко крикнули гуси.— На озеро вийшли,—
В бороду дід посміхнувся. І знову там само,
В балці, щось як плеснеться, як брьохне! Й знову
Посмішка в бороду: — Скинувся короп.—
Нехитра
Дідова повість: убився колгосп у силу,
Є вже що їсти й пити, та й походити
Хороше є в чому: вже парубки й набакир
Стали збивати шапки, а в дівочих косах
Навіть і в будні замайоріли кісники...
А от води!.. Берешся за кухоль — напиться,

І то боїшся, скільки б хотів зачерпнути:
Так її тонко! А щоб полити що-небудь,
Скупатись людині чи хоч дитині — де там!
Бувало, не то що — мерців ховали немитих.
Де той Дніпро — попробуй її навозити
На отакезне село, щоб удосталь! А тут,
За хатами ж, балка! Води навесні, та й улїті
Після тучного дощу, як коли, бувало,
Сила така гуне, що й глянути страшно.
Ну, одне слово, балка добрача. Сама
Просилась під озеро, може, й тисячу літ.
Ти тільки греблю гати. Вони й нагатили.
Правда, й сили ж доклали! Три літі гуртом —
З волами, з машинами й так, самотужки,—
Грабарювало старе й мале. Греблося,
По самі брови, мовляв, у землюці тонуло.
Зате ж і озеро славне яке вдали!
Води — як у морі! Ну, а вода вже, звісно,
Враз повела за собою і рибу, й садки,
Весь отой гелгіт, і щебет отой, і пахіт —
Усі ці розкоші. Тепер, буває, села
Не пізнають і свої, родимі. Торік,
Якось улїтку, саме вишні достигли,
Іде з Донбасу брат до сестри — навідять.
Минає могилу. Глядь у віконце з машини —
А поміж хатами всюди черлене гілляччя висить.
А в балці вода, купальня, човни... Та що ж це —
Збився з дороги чи мрево?.. І вже таке,
Хоч і вертатись. Йй-богу! Чудно — а правда.
Насилу пізнав свої Кринички шахтар!..

Тут якраз із-під сонця смикнув вітерець,
На балці хитнувся, прорвався туман, і я
Раптом побачив обхилену вербами греблю
І клопоть озерного синього-синього плеса.

Звичайно, тепер ні вода, ні садки в степах,
Недавно ще спраглих таких, бездеревих,—

не диво.

Проте як примріється знов, як постане в уяві
Тая похила верба і отой жалюгідний
Кущ осоки, і як зиркне тобі в вічі
З незглибного глибу отая цятка води,
А тут як дихнуть у лице нові Кринички
Озерною вільгою з балки та як війнуть
Буйним вишневим розмаєм з узбіччів,

то й знову

Подумаеш сам собі: диво, велике диво
На нашій землі вчинилось! Ті самі степи,
А які ж невізнанні!..

5. НА ПІДСТУПАХ ДО ПОЕМИ

Оце зима! Оце так снігопад!
Уже в коліно завалив подвір'я,
Забузував, забив сусідній сад,
А з неба суне й суне біле пір'я...
Вже крізь його запону із вікна
Не розрізниш, де мур, а де стіна,
Не розбереш, де стовп, де деревина,
А він дедалі більший. Молодець!
Ого, та це вже справжній пластовець,
Та ще й навскіс береться. Хуртовина!
Хто ж то з лопатою? Ага, двірник!
Пробрів двором і, наче в хащі, зник.
Оце сьогодні клопоту в старого:
Де їх набрать — отих машин, лопат?..
А й він за сніг десь, певне, радий: ат,
Хай сиплеться, адже ж зима з снігами,
Як той казав, а літо — з пирогами!..

Де не взялись веселі школярі,
Поборюкалися в снігу пухкому,

Скачали бабу та й гайда додому.
І знов нема нікого у дворі,
Лиш сипле снігом, лиш пільма спадає
Та десь дзвінкий дівочий сміх лунає...
Не знаю, як кому,— мені в такій порі,
Таких-от вечорів, завалистих, зимових,
Найкраще пишеться.

Минулої весни

Я був у Таврії на степових будовах,
Я жив улітку там, я жив там восени,
Весь Південь виходив і повертався додому,
Коли вже навкруги на житі молодому
Біліла паморозь, коли вже сніговій,
Гляди, та й закурить, було, в полях
імлистих,
Інакше кажучи, коли в душі моїй
Вляглися враження і творчий задум вистиг.

І от в уяві вже простори степові
Тепер я бачу знов, як справжні, як живі,
Залиті маревом, змережані шляхами.
І бачу знов: округ триноги бурові
Маячать там і там високими верхами.
Одні за одними розвідники ідуть —
Шукають для води в безводні землі путь.
І заповнюються степи будівниками,
Лунають гомоном, машинами гудуть...

І вже відкрилося передо мною море!
Його, по-справжньому блакитне і прозоре,
Кругом обхилують берегові сади,
Міста і селища біліють край води.
Електрощогли скрізь маячать над степами,
Переснувавши їх уздовж і вшир дротами.
Так пересновує в осінні гожі дні
Дерева і тини, стовпи й соняшничиння

На щедрий урожай садовини й пашні,
Трави й городини шовкове павутиння.
Лани — обводнені й обслонені навкруг
Вітровідпірними щитами лісосмуг —
Пшеничним золотом іллються вже в засіки,
Як водами в моря весняні ллються ріки.
Он риж у сонячних затонах затишних
Шумить, хвилюється на стеблах коликких.
На виноградниках, куди не скинеш оком,
То й гроно там і там з-під листя вигляда,
Туманиться в тіні опуклим сивим боком,
А десь поміж кущів наспівує вода...

Он жінка в білому стоїть під осокором,
Що довгий холодок простяг Каховським морем,
Стоїть і дивиться в вечірню водну синь
І кличе голосом — і голосом, і зором —
Свого Івасика — синка свого:

— Приплинь,
Приплинь до бережка,
Тут є що їсти й пити,
Тут є де хóроше
Садочком походити!..
Чого ти баришся,
Чи не забувся ти,
Як із холодних вод
У літеплі пливти?..
Спустись каналами
І Волгою, і Доном,
Азовське промайни,
І Чорне переплинь,
І піднімись Дніпром,
І пробіжи затоном,
А тута й пристань ось, і я,—
Приплинь,
Приплинь!..

І припливе моряк до матері своєї
На білім кораблі у гості. А тепер
Живе він ще в степу безводнім коло неї,
Іще про ту плавбу лиш мріє піонер.
На Льодовому він жадає бути — й буде
Відважним моряком. Там ждуть його діла!
Там, може, як ніде, потрібні смілі люди,
Хутчій би тільки в степ до них вода вже йшла,
Щоб в океан пливати простісінько від хати!
І степовичка та, Івасикова мати,
Ще лиш навчається на курсах обласних,
Як виноград і риж в колгоспі поливати
Водою, що з Дніпра прибуде в степ до них.

О рідна стороно, Вітчизно наша мила,
Це ти нас творчий труд любити так навчила!
Це ти нам обрії відкрила золоті,
Сказала: «Діти, йдіть служіть меті високій!»
Ти спокій нам дала у нашому житті
І в нашій творчості натхнула нам неспокій!
І ось поема вже, як весняний Дніпро,
Переливається уявою моєю...
Добро, як день і ніч живеш ти тільки нею
І як ніщо тобі не заважа. Добро,
Як розум твій живе у злагоді з душею
І з ними в злагоді живе твоє перо!..

* *
*

Як гарно в Берестовому!
Скрізь, куди не піду,
Тепер так затишно в ньому,
Так зелено — все в саду!

Внизу, де синіють плеса,
Де був колись кінський брід,—
Біліє будинок ГЕСу,
Снується стовпами дріт.

Струнким асфальтом машини
Із поля в село біжать,
Червоні, як ті жоржини,
В садочках дахи бриняць.

В яру ставки, як свічада,
Над ними вишні цвітуть,
Під цвітом ідуть дівчата
І пісню в село ведуть.

З горба, де гіллям шовковиць
Обхилено клубний дах,
Розказує гучномовець,
Що діється по світах.

Як гарно в Берестовому!
Скрізь, куди не піду,
Усе так до діла в ньому,
Усе там так до ладу!

ПЕРЕД ІСПИТАМИ

Берег. Круча. Хлопчак
Походили над водою,
Побродили осокою,
Кисільці і спичак
Пригадалися їм, аж слинка
Потекла. Так то ж давнинка
Березнева ще. Було,
Та, як кажуть, загуло!

Спичаки — ті очеретом
Стали вже, а кисільці —
Малюки такі, що де там, —
Погубились в осоці!..

Всюди хлопці побували,
А тоді на бережку,
На зеленім моріжку,
Де вздовж річечки Купали
Стежка в'ється, полягали:
Доки ж гаяться дарма!
Надовкола див без ліку,
Арифметика ж довіку
Не повториться сама!
Полягали — і швиденько
До задач. Яка легенько
Піддавалась, а яка —
То й не з так... Тоді хлоп'ята
Чола морщили: проклята!
Костик зиркав на Юрка,
А Юрко на Костя зиркав,
І обидва — хай їм біс! —
На Васька. А той під ніс
Сам собі усе щось миркав
І сторчма дивився вниз.
Тут Юрко і Костик знову
Заглиблялися в умову,
Знову морщили лоби
І куйовдили чуби.
Мов на ящірку два кобці,
На задачку знову хлопці
Накидались. Та вона
Теж, як видно, не дурна:
Крутонулась, відломила
Хвіст — і хода. Ти диви,
От у чому в неї сила!

Хвостиком їх одурила...
Отже, треба з голови
Нападати! Ну, а як же,
З голови, і не інакше!
Тут Васько озвався: — Вона
Лиш здається, що трудна!
А розкинь як слід думками...—
Та дружки лише руками
Замахали: постривай,
Звісно, що нема нічого
В задачині цій трудного,
Зосередитись — і край!..
Страх як хочеться Васькові
Підказати трішки їм,
Однокласникам своїм,
Дуже ж хлопці пречудові!
Тільки що б же він тоді
Був за друг їм! У біді
Рад за них в вогонь і в воду,
Ну, а такечки... та зроду!
Вирішать самі й трудно...
Тут Юрко як крикне: — Ну,
Є розв'язка! — Перегодом
Костик теж: — І в мене є!
Приступом! — А я обходом! —
Той своє, а той своє.
Жарти, сміх, зчинили бучу,
Борюкання. Раптом хтось:
— Мала куча, мала куча!
Дайте ще! — І почалось!..

Довго друзі войдували,
Аж чуби понагрівали,
Аж у грудях дух усім
Поспирало.— Відсапнім,—
Перекинувсь ще раз Костик,

Ще зробив два рази «мостик»,
А тоді товаришам:
— Доки ж не купатись нам?
— Так іще ж холодна дуже!
— Травень тільки ж! — То пусте,
Он трава в воді ж росте!
— Е, трава!.. Траві байдуже,
А людині ще не час...
— Ну, будь ласка, я й без вас!
Боюнів мені не треба!..—
Вмить штани й сорочку з себе
І в Купалу бульк! — Герой! —
Позирнув Васько на Юру.
— Звісно! Ми, здається, здуру
Не схотіли.— Ну так той...
Може, й ми за ним?..— Звичайно!
— То негайно ж! — А негайно! —
Роздяглись і з бережка
Плись у воду сторчка.

Повилазили з Купали
Всі аж сині. Посідали
Проти сонечка. Сидять
І зубами цокотять.
Тута Костик: — Ну, холодна? —
А Юрко й Васько: — Ні-ні!
Ну, а ми — ото дурні! —
Зважились лише сьогодні...
— Так ото ж-то й е! Шкода,
Літепло ж, а не вода!..

Друзі й ще б на всенькі сили
Воду ту були хвалили,
Тільки — що за біс! — усіх
Ікавка напала їх.
З півгодини так от голі

Протремтіли хлопчакі,
Поки сонце й кров поволі
Все ж погріли їх таки.
Повдягались — і розмова
Знов найшлася. Жарти, сміх...
Зирк — аж мати Василькова
Стежечкою від діброви
Наближається до їх.
Вмить кружечка посідали
До роботи хлопчакі:
Що, мовляв, їм до Купали,
Їх цікавлять задачки!..

ЛЕНІН У ШУШЕНСЬКОМУ

Сидить він, завданий за правду на Сибір,
Коло намерзлого вікна в студеній хаті.
Шустить, злягаючись, на столику папір,
А за вікном шумлять смереки волохаті.

Встає і дивиться, прохукавши шибки,
В холодну далечінь, за сніжні оболоні,
І вся романівська Росія уявки
Стає поперед ним, неначе на долоні:

Чорніють вугільні, шугають поїзди,
Під небо зводиться важке проміття домен,
Сірома з рідних сіл тікає в городі,
І ремстю повниться тривожний людський гомін...

Так мало статися! Куди не справиш зір —
Вже скрізь капіталізм, щодня і щогодини
В хижачку міць свою вбиваючись, як звір,
Несито шуляться край кожної хатини.

І знову — до пера. Він зна: приспіне час —
І сам себе в борні, як крицю, загартує
Робочий бідний люд. Зросте могутній клас
І з зброєю в руках щасливий світ збудує.

Не хутко буде це! Та вже тепер пора
Кувати партію — бійців когорту грізну!
І Ленін мружитья, спиняє біг пера,
Мов наслухаючи ходу життя залізну...

УКРАЇНА

Благословенна дніпровá долина,
Шумкі хліба і гомінкі гаї,
Дуби й калини, грози й солов'ї,
І кожна квітка, й кожна бадиліна!
І поїздів нестримна бистрина,
І невичерпних скáрбів глибочизна,
І Дніпрельстану велич осяйна!
Благословенна ти, моя Вітчизно,
Радянська Україно весняна!
Хвала всьому ростучому, новому,
Хвала і слава, о народе мій,
Тобі, володареві молодому,
Всього добра і прагнень, і надій!

А скільки зніс ти кривди і неправди,
Народе мій, у рабстві живучи!
Яких журливих співів наспівав ти,
Яких плачів наплакав ідучи!
Чорнозем твій багатіям жаднючим
Родив шоліта буйні пшениці,
А ти давився яшником черствучим,
Йдучи в Сибір, у найми, у старці.

Та хоч і як ти мучився в неволі,
Хоч і якого лиха зазнавав,—
Ти не коривсь і не клонивсь недолі,
Не зневірявся в боротьбі ніколи,
Ніколи зброї з рук не випускав.
І час наспів! Повстали всі народи
Тиранської імперії. І ти
Під час того великого походу
З народами-братами до мети
Відважно вирушив. Червоні стяги
Твій шлях освічували в боротьбі.
Морями крові брів ти до звитяги,
Та волю й щастя виборов собі!

Розпалися кайдани і остроги,
З вогню і грому класових боїв
На сонячну, на радісну дорогу
Великий Ленін вивів трударів.

Тепер ти квітнеш у сім'ї народів,
Мій рідний краю, земле чарівна!
Так кожний сад, коли дихне весна,
Вряжається у свій найкращий одів.
Народна правда процвіта щодень,
У творчій праці сили набирає
І Ленінові мудрому складає
Хвалу з весняних квітів і пісень.

СЕРП І МОЛОТ

На прапорі у нашої держави
Є символ змісту і мети її.
Він надає їй мужності і слави,
Її він військо водить у бої,
Вивершує її найбільші справи.

А скільки ж левів і орлів отих
Підносилося! Яких часів ясних
Той кожний знак своїй країні зичив!
Яких величних, красномовних кличів
Наслухалась історія від них!

Та всі вони, ті птахи й звірі,— всюди,
Давно повившись мороком віків,
Не знаючи, чого воліють люди,
Мов невидючі, дивляться в нікуди
З бундючних, гордовитих прапорів.

Лише на нашій стязі — під зорею,
В яснім промінні сонячнім, на тлі
Обхиленої колосом Землі,
Мов плекані весною однією
Два паростки на одному стеблі,

Вславляючи народний мудрий звичай,
В незламній згоді, рідні, як брати,
Мов самовродок волі і мети,—
Селянський серп і молот робітничий
Словами промовляють у світи:

Єднайтеся! З якого моноліту
Цей знак, цей клич кувався в боротьбі!
Яке живе життя в цьому гербі!
Усе минуле і майбутнє світу
Він поєднав сучасністю в собі!

ПОЕЗІЯ

Скільки різних слів чарівніх
Перебрали співці до нас!
Як світилася з їхніх книг
Людська віра в щасливий час!

Але те, що було давніш
Тільки мрія — здійснюєм ми.
О поезіє, сміливіш
Розмахни своїми крильми!

Кожний рік, і місяць, і день
Ми зближаємо щасну мить,
Уже вітер наших пісень
Геть по всьому світі шумить.

То є відгомін, то луна
Комунізму, що настає.
Будь же смілива і ясна,
Знай високе місце своє!

СОЛОВЕЙ

Солов'я збентежив трепет яблуневих віт:
Як же йому вищебетать на деревах цвіт?..

Тьохнув раз — поколихнулись у саду гілки,
Вдруге тьохнув — залущали там і там бруньки.

І дедалі все дзвінкіше соловей співав,
І натхненніший дедалі спів його ставав,

І все більше розпускалось цвіту на гілках,
І все дужче, все солодше сад на сонці пах...

А коли вже зовсім біла стала кожна віть,
Солов'я не стало — весь він перелився у цвіт!

ЧЕРВОНА КАЛИНА

Як гарно мені, червоній калині,
Рости при широкій оцій долині!

Праворуч, під вербами, річка леліє,
Ліворуч, у шелюзі, гребля біліє,

На згірку село, черепичні дахи,
Над шляхом — кленочків зелені птахи.

Всю днину тут сяє сонечко ясне,
Всю нічку — ліхтар електричний не гасне,

Повз мене машини у поле ходять,
Про мене дівчата пісень виводять...

Довіку б мені, червоній калині,
Рости при широкій оцій долині!

ОСОКОРОВА ПУШИНКА

Осогорова пушинка біла
У вікно до мене залетіла.
Об полицю вдарилась, об двері
Її серед столу сіла на папері.

Сіла, випроставує ворсинки,
Водить ними, нібито місдинку
Випробовує для себе, дише
І маленьку сонну насінинку
В пуховій колисочці колише...

Мила госте, вістівнице літа,
Радий я тебе вітати в себе,
Тільки от що: тут тобі сидіти
Дуже довго — вір мені! — не треба.
Зрозумій, що це ж папір письмовий,
Як для слова — він обліг чудовий,
Бездоганний ґрунт, але для тебе!..

Линь деінде над земним простором,
Упади десь на крутім узвозі
Чи при довгій степовій дорозі
І зведись могутнім осокором.
Там повз тебе дниною жаркою
Подорожні будуть проходжати,
Будуть милуватися тобою,
В холодку твоему спочивати.
Ще колись тебе й поет, можливо,
Оспіває... Линь собі щасливо!

І дмухнув я, і пушинка біла
Знов надвір до себе полетіла,
Піднялася над сусіднім домом,
Над високим голубим Держпромом
І втонула в сонячній блакиті.
А мені... мені тієї миті
Якось так зненацька стало гарно,
Серце в грудях так мені зраділо,
Мов прожив я мить оту не марно,
А зробив велике добре діло.

* *
*

Коли я йшов до тебе вчора пізно —
В кущах сукались снігові шівки
І з-під ярих підків моїх залізною
Все верещали мерзлі ластівки...

А як вертався нині на світанні —
Вже ткалися конвалії в кущах
І ластівки в натхненному мовчанні
Ліпили гнізда на моїх плечах...

ПРОВЕСНЯНА ЛЮБОВ

Тільки вчора хуга вломила
Свій сліпий, біснுவатий літ,
А сьогодні вже — чуєш, мила? —
Роз'ячався по дахах лід...

Сіль посиніла у солянці,
Перекинулась озерцем,
І тоголітня мушка в склянці
Ворухнула сухим крильцем;

По надвір'ю в ганки й піддашки,
В мерзлу землю — твердо, як сталь,—
Забиває перлові цвяшки
Голубиним крилом відталь;

Вже міські тополі відвохлі,
Наче тії радіощогли,
Добре чують з далечини
Журавлиний шерех весни...

Але добре — ти віриш, мила? —
Його чую тепер і я.
Це мене таким чуйним зробила
Провесняна любов твоя!

ДІВЧИНКА З КУЛЬКОЮ

По голубому місту, між юрбою,
Ясноволоса дівчинка іде
І повітряну кульку над собою
За непомітну ниточку веде.

А тая кулька на собі тримає
Великий світ: он розхилився в'яз,
Он люди ходять, бігають трамваї,
Синіє небо і — минає час...

О дівчинко, оглянься на хвилинку!
Чи ти не сонце, що над нами йде
І землю за незриму павутинку
По голубому всесвіті веде?..

КРАСОЛЯ

Як тільки літо розхилило гілля —
Спахнула красоліна серед зілля
І, вчувши млосну солодь у стеблі,
Закрасувалась у ранковій млі,
Засяяла. Здавалось, ще хвилина —
І все собою звабить красоліна,
І поки дано світові буять —
Навколо неї буде він кружлять.

Аж ось — і де то взявся він, відкіль? —
Загув над квіткою кудлатий джміль
І примостився їй між пелюсток,
І, спивши мед, залишивши пилок,
Полинув геть. Не збігла ще й хвилина,
Як у собі відчула красоліна
Нове життя — тугий опуклий плід.
І вже круг нього обертався світ...

МОЛДАВАНКА

Де кипучим водоспадом
Поміж скель Дністер гуркоче, —
Там під буйним виноградом
Заховалась біла хатка.

Заховалась, а від кого?
Від несміливих, звичайно!
Тільки що мені до того?
Так і треба їм, невдахам!

Я про їх не маю гадки,
В мене є своя турбота:
Вже давно до тої хатки
Я топчу щасливу стежку.

Лиш ясна зоря з-над гаю
Між гілля грабове бачить,
Як я хутко поспішаю
До Дністра вечірнім часом.

Як я, глиняну ограду
Перескочивши, зникаю

В шумовинні винограду,
В гущині його пахучій.

І не встигне ще зелене
Те вино угамуватись,
Як уже на шиї в мене
Чорнокоса молдаванка.

Молдаванко, молдаванко,
Як мені з тобою гарно!
Зроду ще ні з ким, коханко,
Я не був такий щасливий!

І вино твоє солодке,
І вода... Ну, а сама ти!..
Тільки горе — ніч коротка!
Як би ночі доточити?..

ОСІННІЙ НАСТРІЙ

1. ВЕРБА

Виходжу на крутий узвіз,
Дивлюся — запряжені в білий віз,
Поволі, нібито сонні,
По сірій житній стерні,
Як не перёрвучись, пнуться коні.
Самі вороні,
А паполоми на них — червоні.
На возі труна,
На ній горять свічечки,
Не свічечки, а верболозові гілочки..
Хто ж це кого ховає,
Що мов же нікого й близько немає?

Тільки чути обабіч свист,
І ватагами жовтий лист
По голому полі ганяє...

Здригаюся. В хаті — п'ятьма,
І нічого того нема.
Десь, певне, ще дуже рано,
Бо ледь позначається схід багряно.
Та так мені прикро з отого сну,
Що я все одно вже тепер не засну.

Та от за годину чи що
З імлі взяли виступати
Журавлі, димарі, хати...
Тільки де ж це вона,
Ота вербовая віта,
Що зеленим знаменом літа,
На горішні шиби вікна
Нависаючи, так погоже
Все, було, шелестить мені?.. Може,
Вітер її відчахнув, оце-о вночі
Повз хату мою летючи?..
Хтозна!
Та тільки серце
Каже мені,
Що сталась якась біда.
Вибігаю я в сіни —
Стоїть відерце,
А в ньому — замерзла вода!
Я — надвір.
Ой ти ж, вербо моя,
Моя доле!
На тобі ж усе віття голе,
Усе листя долі твое,
Горенько ти моє!..

2. СОНЦЕ

Прокидаюся — померки.
Рано чи пізно?..
Відчиняю квартиру —
Ой, як там ядерно, залізно!
Мов проти ночі маківка,
Серце закрилось моє.
Що ж це за колот надворі?..
Крутить деревами,
Хмарами об землю б'є,
Під кручі зганяє в гурти
Наполохані зорі,
Гонить лисицями,
Виє вовками в оборі...
Обгорнулося тугою серце моє.
Учора й по заході сонця вже,
Певне, ще з добру годину,
Так гарно клалось було на годину,
Так довго захід не тільки що сам яснів,
Наче від жовтих земних ясенів,
А ще й собою яснив півнеба.
Ну все, одне слово, було як треба!
Й раптом...
Ну що ж воно коїться справді?..
Навкруг,
У холодній сутіні саду,
Якийсь підозрілий шепіт і рух,
Мов затівається зраду...
Снують між дерев
Якісь потворні тіні-діди,
Шарахають юрби якісь
То сюди, то туди,
Зводять драбини, відчахують гілля,
Підносять угору
Списами загострене кілля...

Чи все це верзеться мені?..
Та ні!
От запіли,
Розвиднили світ півні.
Ой, як же привалює хмарами схід
Цей кручений вітер нині!..
Вдарила в поли руками верба край вікна.
Дивлюсь — аж в саду
На голій хрещатій тернині
Розіп'яте сонце кона,
А в посинілих його ногах —
Непритомна зоря в сльозах...

* *
*

Ти кажеш, що усе навколо
Нічна хуртеча замела,
Що всюди мертво, всюди голо —
Ніде ні світла, ні тепла.

Та придивись — хіба ж то біло
Кругліє за вікном зима?
То дивовижна опрядь спіла
Під небом темрявим дріма.

Тривай-но, скоро з дивним хистом
Сама розімкнеться вона,
І враз метеликом барвистим
Із неї вилетить весна.

* *

*

Ще за горою десь весна,
Ще навкруги бухикають морози,
А вже, дивись, на злогах виноград
Попростягав до сонця лози.

Отак уранці немовля,
Відчувши матір коло себе близько,
Крізь сон до неї простяга
Чутливі ручки із колиски.

* *

*

Стомився день,
Облишив косовицю,
Дмухнув на сонце,
Заморочив ліс,
Узяв на плечі
Хмару-пуховицю
Та й рушив спати
На небесний Віз...

* *

*

Я добре знаю, що тебе давно
На світі вже нема, і все одно
Щоночі жду. Бо тільки ляжу спати
І там чи сплю, чи, може, ще й не сплю,

А лиш повіки стомлено склеплю,
Як ти мене вже й викликаєш з хати.
І тільки я переступлю поріг,
Ти хап мерщій за руку — і за ріг,
І поза рожами...

І от із двору
Понад проваллям ти ведеш мене
Кудись, неначе вгору все та вгору,
Дедалі вище...

Хвилька, дві мине,
І тільки зникне наша біла хата,
І гостра клуня, і верба крислата —
Вже й інший світ, і вже не та земля.
Якийсь прозорий голубий серпанок
Оповиває гори і поля...
І не збагнеш — чи настає світанок,
Чи присмерок; чи ще минає час,
Чи вже спинився і забув про нас...

Так ні, як завжди в цій порі, зозуля
Літа в діброві лічить. Це ж надсулля,
Це ж Наддніпрянщина — й плоти навкруг,
І соняшники; он цвіте левада,
І чути милий чебрецевий дух,
І нам на плечі сокоревий пух,
Немов сніжиння тепле, з неба пада,
І десь у виярку гуде струмок;
А ось край стежки жовтий колосок
Похилена житина ледь тримає,
Колише зернятка й сама дримає...
Та диво дивне помічаю я:
Нас двоє йде, а тінь одна — моя,
Бо ти не маєш тіні. Ти безтінна,
І навіть більше — вся якась промінна!
Я все позабував, а ти мені
Говориш речі, давні, запашні.

Ось моря сине колихке кружало
Шовковий шум під ноги нам послало
І сяйво кинуло. Ось камінь спить,
Над ним ласкава слива шелестить
І прохолодою на нього віє,
І розбудити хоче, і жаліє.
Сідаємо. Я голову поклав
До тебе на коліна й задрімав.
Ледь чуються солодкі дзюрки в сливі
І ще солодші — тихі, жалісливі
Твої, давно відспівані пісні...
Сестрою ти доводилась мені.

ВЕЧІР

Там, де сонце запало за дальню гору,—
Вже й загладилося.
Мла
Обернулась на тьму.
Боката, важка
Присопла, присіріла до двору
І тихо, лагідно:
«Му-у-у!..»

Підождала, 'дчинила ворота рогом,
Суне стежкою...
Стала перед порогом
І знов, та вже трубним голосом:
«Ду-у-у!..»
А з темних сіней:
— Та ну зараз!
Дійницю ж найду!..

ВЕСНЯНІ ЕКСПРОМТИ

1

Це що ж за диво з нашою вербою?..
Ще ввечора вона біля ставка
По-мертвому сіріла над водою,
А це, диви, зелена вся яка!..

Хіба що, може, вискочивши миттю
Вночі з води, ретельний водяник
Її обкинув рясковою сіттю
І знов собі десь під водою зник?!

2

Чи сон, чи справді сад вночі розцвів
І геть підплив туманом ще до світу?
Ой ні — то зграя білих лебедів
Пливе з холодних весняних ставів
Кудись у літеплі затони літа...

Але чого ж і ти в Дунай бредеш?
Вернися, любко, — може, це й не сниться!
Я так боюся, що як раптом теж
Ти з лебедями станеш лебедиця
Й навіки десь від мене попливеш?..

3

Що це сталося з двором сусіднім?
Адже завсіди він був якийся
Безнадійно сірий, навіть більше —
Аж відразливий, а це зненацька
Став такий привабливий, святковий —
Любо й глянути! Ну, що ж це, справді?..

А, стривай, стривай лиш!.. Це ж, либонь,
Двірничка нова ота — дбайлива
І привітна жінка з-під Полтави —
Попід муром онде насадила,
Мабуть, звечора берізок білих,
І вони, бруньки понаганявши,
Ото так ураз цей двір скрасили!..

4

В садку тернина всохла. Я це знав
Іще в перезимки. І от у квітні,
Одної днини гожої, прийшов я
Зрубати непотрібну. Раптом глядь
Униз, на окоренок, а по ньому,
За шкарубке чіпляючись кориння,
Блідо-рожева ниточка хмелини
Угору пнеться... Нібито не встиг я
Не те що там любові, а й жалю
Як слід відчути в серці до отого
Дитяти молоденької весни,
Коли це враз рука, що я вже був
Підніс у ній на мертву деревину
Сокиру гостру,— так мені й зів'яла!..

5

У вишнику, що вчора на смерканні
Я посадив за хатою, сьогодні,
З самісінького ранку,— все то дощ
Накрапував, то сонце пригрівало.
І все ж на те, щоб саджанці мої
Хутенько і гарненько поприймались.
А щоб зростали дужими, тривкими,
То їх сюди й туди безперестанно
Хиляв тепляк весінній. Так весь день

Отее браття втрюх і працювало
В моєму вишнику. А я тим часом
Сидів собі в своєму закамарку,
Над столиком схилившись край вікна,
Й писав поезії. Певніш сказати б,
Експромтував повільно їх. Оце
Вже п'ята і остання... Ой, стривай лиш!..
А в чому річ? Та я ще й сам не знаю..
Мені щось раптом... як би це сказати?..
Ну, по́просту, — замулило на серці.
І що воно таке?.. Чи що в садку
Не так зробив я, може?.. Чи в оцій
Поезії не до ладу що-небудь?..
А, так і е! Гай-гай!.. От я пишу,
Що в вишнику отому цілу днину
Трудились вітер, сонце й дощ. Це — факт!
Всі працювали в нім — і якнайкраще.
Ну так чого ж це я в такому разі
Все зву його, садок отой, своїм?
З якої речі і з якого права?
Чи це ж по правді буде? Ні та й ні!
Виходить же, що ті брати у мене,
Немов бурлаки у якогось пана,
Працюють від світання до смеркання.
Та ще й дурнісінько ж! А я сиджу,
Пишу до любовості своєї вірші
Й на готовенькі ягідки чекаю..
Та так виходить же. Оце так штука!
Ні, всі ми хазяї того садка!
Та й не садка лише, а й цих поезій.
І навіть більше — всі ми є брати
В оцьому світі. Отже — і в усякім,
Найменшім і найбільшім ділі, всі ми
Є спільники. Отож-бо то й воно!..

На інші, чужі, левади,
Як той метелик червоний,
Назавжди перелетить...

МАТІОЛА

Цілий день, марна і кволá,
Під моїм ясним вікном
Спала й спала матіола,
Ти б сказав, камінним сном.

Але скоро згаснув захід,
Як вона вже зацвіла
І солодкий п'яний пахіт
По надвір'ю розлила.

Позбігалися сусідки
Й поставали всі кружка...
Матіоло, дивна квітко,
Хто ти й звідки ти така?

Де земля твоя медова,
Фіалкова, чарівна,
Де вона, ота казкова,
Загадкова сторона?

Чом цвітеш ти лиш ночами,
Чом не зносиш ясноти?
Адже з нашими квітками
Достеменно схожа ти!..

Та вона не відмовляє,
А ще дужче в с'яйві зір,
Ще буйніше розквітає
Усьому наперекір...

РОЗМОВА

— Чи не чуєш ти, мила, дзвоників?

— То не дзвоники, любий, то сніг

Перекинувсь на срібних коників

І в долини з горбів побіг...

— А морських ти не бачиш полисків?

— Ой, то ж стала щойно така

З мерехтіння блакитних пролісків

Наддніпрянська наша лука...

— Що ж це, мила, за новина?

— Новина ця, любий,— весна!

* *
*

Нарешті-таки!..

А я вже подумав був,—

Даруйте мені! —

Що вас і не буде до мене

Об цій весні.

Бо де вже той холод, зима,

А вас —

Нема та й нема.

Може, в дорозі пригода яка,—

Побиваюсь,—

А, може, найшли

Кращий у кого карниз над вікном,

Щасливіше місце...

Коли —

Чую кризь ранішній сон —

Чиркотіть собі...

Дома!

Нарешті-таки!
Добрий вам день, прилетівши,
Любі мої ластівки!..

ПТАХА

Бачу, птаха в'ється над гніздом,
В'ється й підбивається угору,
Щоб з криниці вічного простору
Хоч краплину зачерпнуть крилом;
І щоб завжди вабила людину
Височінь небесна, щоб і ми
В синю безвість рвались безупинно,
Безнастанно марили крильми.

Ти ж нас, птахо, кожного учила
Ще малим літати: спи й лети!
Всім закоханим давала крила:
Знайте, що то щастя висоти!
Й то ж тебе наслідували, птахо,
Наші предки, перемігши страх,
Коли той зі стогу, той із даху
Бравсь летіти. Скільки бідолах,
Названих безумцями, наклало
Головою! Тільки ж смільчаків
Що не рік, то більше прибувало,
І щодалі дух у них міцнів,
І міцніла віра в ту чудову,
Неймовірну, та й чарівну ж мить!
Знов злітали, падали — і знову
Інші поривалися в блакить...
А тепер твої недавні учні
Заломили вже й тебе саму.
Не бояться ні хури, ні тучі,
Нехтують і зливу, і пільму.

Та стривай, і не таке ще буде:
В більшу силу ввіб'ємося ми,
Зітхнемо на всі могутні груди
Й не такими ще махнем крильми!
Та тобі, небесна птахо мила,
Будем вічно вдячні ми. Це ж ти
І робити крила нас навчила,
І натхнула щастям висоти!

* *
*

Спасибі тобі, чоботарю!
Ти-бо й мене
Рано вставати навчив.
Ледве свіне —
А ти вже в провулку,
Під східним моїм вікном,
Як дятел у лісі,
Тук-тук!.. тук-тук!.. молотком.
І я, підхопившись,
Берусь до роботи мерщій.
Спасибі за приклад,
За стукіт світанковий твій!

ЛЕГЕНДА

Кругло оброслий дубиною горб зеленіє в долині,
А з осоки, мов блакитні, обтінені віями очі,
Так-то вже віддано, вірно зорять два озерця на нього...
Два струмки витікає з озерець отих і, оббігши

Горб кучерявий обабіч, зливаються вкупу, а далі —
Далі вже річка блакитна тече собі долом зеленим.
Кажуть, колись в давнину ні горба не було там,
ні річки,
Тільки в розлогій долині дуб молодий красувався.
Раз перед вечором яюсь, після грози громохкої,
Грім молоденьку веселку, силою взявши за себе,

Поуз самотнього дуба вів у свої володіння.
Як же погляне веселка на гордого красеня дуба,
Як позирне на красуню невірлицю дуб
вільнорослий —
Так і стемніло в очу їм, так і схилились докупи...

Тільки ж недовго щасливі в отім забутті пробували:
Грім спалахнув, забурчав і, турнувши на землю
веселку,
Стрілами раз і вдруге суперника навхрест ударив,
Стовбур йому розтрощив, розметав, а потім і пнище
Вивернув геть із корінням, гору землі наваливши...

Гуркіт стояв ще в долині, в шелюзі бився луною,
Як підступив до нещасної грім і звелів їй рушати —
Далі з собою іти — в піднебесні його високості.
Та відвернулась веселка, тепер їй нічого не треба!
І, обійнявши той корінь землистий тонкими руками,
Плакала, танула й гасла, аж поки з очей її світлих
Стали блакитні озерця і попускали струмочки...

Безвісти грім похилив. А згодом той пень коренастий,
Парості рясно пустивши, обріс молодими дубами.
Так і донині лишилося: горб зелене в долині,
А коло нього у травах райдушна річка леліє...

* * *

*

Ти кажеш, що жінка ніколи так не любила,
Що звіку такого кохання ніде не було,
Що ти ради мене все найдорожче лишила,
Що будеш ти вірна мені, як орлові крила,
Як сонцю земля і Дніпрові його джерело.

Проте я не можу кохання твого прийняти,
Хай навіть самотньо так моя й зайде душа...
Якщо вже зреклася рідного первістка мати,
То як вона може на вірність комусь присягати?
Шукай собі вітру — хай він тебе й потіша!..

ПОСУХА

До третього пругу дійшовши, сонце
Аж побіліло з палу,
І вже не пече, а коле проміння
Крізь одіж — як остюки.

Стопирячи вгору нецвічений колос,
Не спіючи, жовкне жито.
На репаних пригрівах повиступала
З чорноземлі сіра сіль.

Стирчить грудомаччя граків у балці
І грухкає у щілиння,
Обабіч дороги в сухі соломинки
На сполох сурмлять ховрахи...

Учаділий трактор став під вербою,
Увесь холодок її випив,
Усю прохолоду ввібрав у себе
І все одно не прочах.

Дівчата-полільниці позбігались
Попити води, до барильця,
Аж гульк — його вже й самого немає,
Лиш клепки під житом лежать...

Як бликнуть з-під чорних долонь дівчата
На сонце жалкє,— ой леле,
Воно вже й само втекти не може
Від жовтої мурашви!..

А з кручуватих узбочів яру
На білі шиї дівочі
Повитріщались, мов з того світу,
Лисичі нори жаскі...

ВОГНЕВИЦЯ

За вікном стоїть, як бавовніна
Сива баба,— завальна зима,
Йї безнастанно десь дзвенять трамваї,
Наче порцелянові дзвіночки.

Прузиком лічильник електричний
Черготить весь час у коридорі,
А в палаті у залізній грубці
Гомонить із полум'ям повітря.

На шибках, при сонячній долині,
Мають срібні пальми, і між ними,
Бачу я, темніє прохолодна,
Вітами обхилена стежина.

По обабіч неї, із гущавин,
Із таємних моховитих кубел,

Світять тигри мурими очима
І гадюки жала вистромляють.

Розхиляється дугасте гілля,
І з-під нього в білому убранні
Ти, любов моя, ідеш до мене
Із слізьми розпачливими в очах.

Ось мене ти на ім'я назвала,
Я порвавсь до тебе... Аж дивлюся,
Мов і не було тебе в палаті,
А край мене медсестра схилилась.

Каже щось і під пахву мені
Тепломір ненависний стромляє.
Де ж ти ділася, моя кохана?
Як мені отут без тебе жити?..

Прузиком лічильник електричний
Черготить у сінях безнастанно,
А в залізній грубці, наче в пеклі
Бідні грішники, товчуться дрова...

ПОВОРІТЬМА

Трудна вона буде — зустріч наша,
Як тая розлука була трудна...
Тільки пригублена меду чаша
Згіркла до самого дна.
Пізньої ночі,
Мов з темного глибу рибка,
Стрепенувшись, озветься до тебе шибка...

Ти двері спросоння відсунеш —
І враз на моїм плечі
Заквилиш-заридаш,
Мов тая зневірена скрипка,
Непевного щастя ждучи...
І миттю ж, у тон тобі, зойкнуть
Із хатньої темнини
Дві сестрички, дві донечки наші,
Неначе дві рідні луні...
І, збившись до купи,
Ми підемо в глиб здичавілого саду
По зоряних травах-сінах,
По літніх квітчастих снах...
Я на рогатій корчаці сяду,
Ти на гладенькому пні,
А доньки, що так мене довго ждали,
Так сподівалися день при дні,
Між нами, як стовпчики білі,
Будуть ні в сих ні в тих стояти
Й на бородатого ланця — на мене —
То мов на чужого когось,
То мов на свого поглядати...
Ти візьмеш крутити цигарку собі
Якось невлад і невміло — ніби вві сні,
Й поки я з дійсності буду мару виганяти,
Й поки із кременю буду вогню добувати,
Скрутиш і другу — мені.
Сп'янієм від саду,
Від щастя,
Від самосаду,
Змовим по слову, по два,
Та й тії наші слова
Будуть якісь не такі, не ті...
Й лише цигарки в темноті
Жарко жарітимуть нам під долонями,

Як світуни під листками,
Та зоряве небо палке,
Наче те жорно млинове важке,
Повертатиметься над нами.
А як сонце осяє твою слободу,
Я, роззирнувшись округ,
У питіме зілля впаду
І буду лежати — темний, німий —
Аж до другої ночі.
Якщо ж уночі
Кричатимуть знову над краєм моїм сичі,—
Хай роса мені виїсть очі!..

НАПРОВЕСНІ

Мороз ще такий моцар-залізник,
Що куди твое діло!
І ходить по місту ще важно так,
Чобітьми порипує сміло,
І вус напрутив, як дріт:
Я тут хазяїн, мій це світ!
А під його тугою рукою
Ще й сніг тримається туго.
Та дарма — вже сонце ходить горою,
Що день, то крутіші виводить дуги.

Скоро, скоро усе те міцне, тверде,
Все те залізне
Незчується, як і вклякне, й упаде,
Як на всі боки й бризне.
І зненацька вода —
Весняна, молода —
Побіжить гомінкими струмками
У балки і в яри,

У грядки і в двори —
Всі низини поробить морями.

І, легко зітхнувши на повні груди, в ті дні
Усе заспіває нової осанни весні!..

* *
*

За селом, серед поля,
Всю зиму лежали під снігом
Одна могила здорова
Й одна малесенька,
Мовити б, могиленятко.
Коли це напровесні
Дивляться діти в віконця,
А в царині їхній, уже зеленій,
Пасуться собі — мура корова
І половеньке телятко...

* *
*

Ранок до лісу причалив
На синьому човні з туману,
Виліз хутенько — і в лози
На лови осінні подався...
А перегодом із просічі
Вислиз вітрець, подивився,
Пібкрадці в човен ускочив
І безвісти полем поплинув...

* *
*

Чого ти раптом знітилась,
Чого ти так здригнулася,
Пополотніла враз?
Чи щось таке привиділось,
Чи щось таке причулося,
Що знов розлучить нас?..

Не військо ж то долиною
Хитається, зближається,
Не сурми виграють,
І не юнак з дівчиною
Покрай села прощається,
Рушаючи у путь.

То ж цариною голою
Тумани йдуть, юртуються,
Суремлять журавлі,
То ж явір із тополею
Стоять край хат, милуються
У місячній імлі...

СОНЦЕ

Вийдеш у поле — сонце
За кожну билину дбає:
Тій квітів пучок дарує,
Ту колоском наділяє.

Зайдеш до саду — в кожний
Глечик і дзбанок янтарний,—

Грушам та яблуням,— сонце
Вливає свій мед нектарний.

Опинишся коло річки —
Воно й у підводному глибі
То зеленить баговиння,
То пірця фарбує риби.

Все чисто в своєму світі
Сонце за рівне вважає,
Великому і малому
Однакову ласку вчиняє.

Чи ж дивно, що предки наші
Сонце мали за бога,
Що й ми усе наймиліше
Прирівнюємо до нього!..

СЕРЦЕ

Серце, серце,— ти не можеш зрадить,
Помилитися в своїх піснях...
Недарма ж на скрипці мій прапрадід
Голосив колись по весіллях.
І немарно Україна-мати
Там, де й ти у мене. Завжди там.
Все, що маю і що буду мати,—
Тільки їй і правді я віддам!

ПОЕМИ

КАВКАЗЬКА ПОЕМА

Заснів

Між прірвами і небесами,
Між хмарами й льодовиками,
В орлиній скельній вишині,
В кавказькій дивній стороні,
Де стрімголов летять потоки
З роззявин круч — ревучі, злі,
А поряд білі оболоки,
Як вата, висять на шпилі;
Де водночас — на верховинах
Куряться снігові вихри,
А нижче, в затишних долинах,
Роняють пух осокови;
Де часом в одному подвір'ї
І в ту самісінькою мить —
На грядці проливень шумить,
А трохи вище, на узгір'ї,
Гуляє сонце осяйне
І коло саклі шмаття схне,
На прискалку чи на ворині,
І не побризкане дощем;
Так от — у дивній тій країні,

В міжгір'ї дикім, де Чегем
Несе свої кипучі хвилі,—
На неприступнім, буйнім схилі,
Як печериця, зріс кущем
Аул із давна. Ще й сьогодні
Там бовваніють край безодні,
Мов свідки давніх чвар гірських,
Руїни башт сторожових.

Тепер в оновленім аулі
Уже не свищать згубні кулі
І не виблискують вночі
Криваві месницькі мечі.
У братській дружбі всі народи
Живуть в тамтешній стороні.
Про це лунають там пісні,
Про це шумлять чегемські води.
Заходь в аул — чи ти близький,
А чи далекий! Чи гірський,
А чи зі степу де, з рівнини!
З Росії ти чи з України,
З Амуру, з Дону, чи з Дар'ї —
Радянський край же величезний —
Заходь, якщо ти добрий, чесний
І вмієш не лише свої
Звички й звичаї шанувати,
Будь ласка, друже дорогий,
Заходь до будь-якої хати,
Сідай до столу — їж і пий!

Тепер людей курна кабиця
Не душить в саклях, як колись.
Та й зовні саклі — подивись! —
Вже зовсім інші: черепиця
Цвіте по дахах між гіллям,
Як мак на грядці, тут і там.

По схилах, що лиснять шовково
Травою свіжою,— корови
Пасуться всюди, воду п'ють
І молоком своїй артілі
Ту пашу й воду віддають.
Щоосені там вівці білі,
Від ситості позолотілі,
Як ті обвали, з верховин
Шумлять у затишок долин.
По зворах, мов по оболоні,
Пустопаш ходять ситі коні,
І лине в далеч голосна
Іржання їхнього луна...

1

П'ятнадцять весен проминуло,
Як у надхмарнім тім аулі,
В пастушій давньому роду,
Йому на славу й на біду,
Родився хлопчик. Перебрали
Імен чимало і назвали
Його Алі. Минали дні,
Збігали доби і тижні,
Алі зростав і вже до року
Стрибати став собі, нівроку.
На кручі, наче виноград,
Спинався, не умівши падать,
Грудки шпурляв у водоспад.
На правнука дивився прадід —
Поважний мовчазний Сагід —
І думав: ні, не звівся рід!

Ішли літа, цвіли долини,
Сіяли снігові вершини,
Ельбрус мандрівці штурмували,
Висоти неприступні брали,
Узимку завірюхи вили,
В ущілини вітри трубили,
Вовки тинялися: біда!
Якби тепло їм і стада!
А в теплих лігвищах дрімали
Глевкі ведмеді і ворчали,
Коли їм снилися меди
Або хотілося води.

Алі ходив уже до школи,
І ширшав світ йому спроквола,
Виходив із-за скельних стін.
Коли ж у піонерзагін
Алі спізнявся вечорами —
Там не ладналося з піснями.
Та він летів, і чарівна
Горіхова його зурна
То, як гірський струмок, гурчала,
То, наче дівчинка, співала...
Але, окрім загону й школи,
Алі любив ще гори й доли.
Любив з мисливцями блукати
Десь у відлюдній вишині,
Міг з ними вдома не бувати
Часу гулящого тижні.
Та над усе любив він коней!
Він марив ними навіть сонний.
Та як не марити, коли
В колгоспних косяках були
Не коні — змії. То нічого,

Що вже не раз під кінські ноги
Він потрапляв, і то не страм,
Що на брові лишився шрам
Від копита. Усяк буває!
На те він зовсім не зважає,
За те ще дужче любить він
Гартований підківний дзвін.
О коні, коні! А найпаче
Його Шайтан жовтогарячий,
Золотогривий вітрогін!
Іще минулу осінь він
Лошам закудланам, похмурим
Звертав з дороги навіть курям,
Був бездоглядне сиротя.
Вже конюх думав, що пуття
Не буде з нього, й ради сміху,
Ради безвинної потіхи
Прозвав Шайтаном — духом злим,
І всі глумилися над ним.
І ось тоді, для всіх неждано,
Сказав Алі, що жаль Шайтана,
Йй хоч він, мовляв, лиш кінська тінь,
Та з нього може вийти кінь.
Та й неабияка в Шайтана
Порода! Отже, взятись варт!
І урочисто друзям дана
Обіцянка — була не жарт.
Алі узявся. Напочатку
Почистив копити лошатку,
Крайки напилком порівняв,
Потому гриву розчесав
І шерсть пригладив. Пізно й рано
Алі заходив до Шайтана,
Міняв підстилку, годував,
А часто й цукром частував.
Шайтан оклигав, став іржати,

А через літо й упізнати
Ніхто не міг його — скруглів,
І заблищав, і захмелів
Од соку — сили трав'яної,
Від крові кінської міцної.
І тільки спина в лошака
Була занадто ще гнучка,
Але хлопчак терпляче ждав.
Коли ж лучалася нагода
(Нагоду винайде охота),
На іншого коня сідав —
Частіше охляп, і навколо
Все забував. Йому б ніколи
Не виринати з отаких
Вітрів гарячих та дзвінких!

3

А прадід милувався з нього —
Непосидящого, в'юнкого —
І думав: бути б знов таким!
Але ж сто двадцять літ за ним!
По їх не вернешся назад!
Немов обмерзлий водоспад,
По грудях борода текла
У древнього, та ще міцного
Сагіда, що кінець порога
Сидів, чекаючи тепла.
Алі також гадав про весну,
Чи хутко вже вона, чудесна,
Появиться із-за гори
І птахам відімкне бори.
Коли вже сумовиті гори
Худоба скрасить, і чи скоро
Шайтан у травах запала
І стане здатний до сідла.

Весна з'явилася зненацька,
Як молода джигітка хвацька —
На зеленавому коні,
У голубому чекмені.
Де кінь той дивний копитами
Продзвонював льодовиками,
Там гуркотіли в провалля
Важкі обвали, аж земля
Стрясалась від тієї сили.
Налякані вовки квилили,
Тікаючи із-під валів
Повзучих на низи снігів.
Де кінь іржав, там дикі луни
Перекидалися на струни
Дзвінких веселих ручаїв,
На водяний весняний спів.
Де усміхалася джигітка —
За квіткою з'являлась квітка,
А де рукою повела,
Там вистилалася земля
Попід безлистими гілками
Смарагдовими килимами,
І довгожданий запах трав
Худобу в стайнях бунтував.
Де ж, ставши на сідло ногами,
Красуня мчала берегами,
Там зеленіли явори,
Тополі, глід, осокори,
І на ожилі полонини
Високі щибети пташині
З гілок гаптованих текли,
Щоби солодкими були
У травах соки. Отакою

Здалася хлопцеві весною
Його п'ятнадцята весна,
Його джигітка чарівна.

5

Хто в другій половині квітня
Там був, той знає, як із півдня
Балкарії і Кабарди
Через мости, через броди,
І вдень, і глупими ночами,
Під пилюгою, під дощами,
І без початку, й без кінця,
Зимові кинувши місця,
Потоком, лавою живою,
Не знаючи ніде спокою,
Не зупиняючись ніде,
На північ нетерпляче йде
Худоба. По боках на конях
Табунники в ворсатих, чорних,
Квадратних бурках виграють
І сірі вовкодави йдуть,
Захекавшись. Але все ближче
Далекі зольські пасовища!
Уже під травами струмки
Заворкотали. Косяки
Грайливих кабардинських коней
По черево у травах тонуть.
Вже допадаються до них —
Молокодайних, запашних —
Корови жадні. Де ж отари,
Що теж пливли туди, як хмари?
Овець не стало, лиш трава
Заворушилась, як жива...

На соковиті зольські трави,
На свіжі води з Каратау
Частину кінських табунів,
Телиць і молодих волів
Також погнали. Решту в гори,
На сонячні високі звори
Сагід направив. Древній кіш,
Де пастухи жили раніш,
Тепер забутий. Нині вище,
На просторіше пасовище,
З аулу вийшли майже всі
По сизій вранішній росі
До самого до місця збору,
Зеленим полотном під гору
Прославши слід. Сьогодні там
Велика радість пастухам,
Сьогодні відкриття нового
Коша. Тому-то всі круг нього
Й зібралися. Уже дівчата
Гармоньки пробують. Розлято
Меди, бузу, тривний айран
В кухлі, в аяки. Вже баран,
Складаючи хвалу отарам,
Береться парою над жаром,
Із віслюка встає Сагід
На первоцвіті і, на схід
Поглянувши, на знак початку
Він підіймає ріг достатку.
Усі за звичаєм встають —
Сагідового слова ждуть.
По золотій оздобі рога
І по сухій руді старого
Стікає мед. Усі мовчать,
Лише струмки кругом звучать,

Весняну, різноговіркову
Провадячи свою розмову...
Сагід підняв ще вище ріг,
Орлиним поглядом оббіг
Зелені схили і подоли
І слово так своє почав:
— У горах цих я ще ніколи
Весни такої не стрічав! —
Тут оплески по всій долині
Знялись, мов зграї голубині,
Із рук дебелих пастухів.
Шуліки, вчувши голубів,
Злетілися і здивувались,
Куди так раптом поховались
Солодком'ясі...

— Квіт весною
Я не лічив попід горою...
Іх тьма,— продовжував Сагід,—
Але не більше травень квіт
Ції весни нагнав між гори,
Як ми нагнали скоту вчора.
Вода весні у данину
Дає не більше туману,
Ніж восени отари наші
Нам вовни нанесуть із паші.
Та взимку ми своїм сукном
Змогли б заслати все кругом!
Бувають круглі хмари влітку
Навдивовижу. Але зрідка,
Щоб у котрої з них була
Обточена так гарно шия,
Як от, скажімо, у Орла,
У Жемчуга а чи в Батія.
Хто з вас на будь-якого з їх,
Не загнуждавши, сісти б міг?
— Не страшно на таких сідати

Хіба вітрам! — озвалася мати
Героя нашого Алі,
Що поралася при столі.
— А правда, то такі в нас коні,—
Знов заплескали у долоні
Табунники.

— Всі знають кіш,
Де літували ми раніш,—
Озався знов старий.— Чимало
Пробув і я там літ. Бувало,
Від холоду, неначе пес,
Ночами тіпаєшся весь...
Так хай же назавжди віднині
Розвалюється та пустиня!
Хай змії там тепер живуть
І бур'яни гіркі ростуть.
Нехай життя в коші новому —
І теплому, і осяйному —
Цвіте віднині так, як мак
Навколо нас ото! Чи так?
— Так, так! — Ну, будьмо! — Й випив

з рога

Напою давнього, міцного.
Окинув поглядом усіх
І голові колгоспу ріг
Вручив поважно.

Ібрагім

Надпив, і покотився грім
Його промови по долині
І по квітучій полонині...
А ріг пустився по руках,
Мов тур по скелях-стрімчаках.

Навкруг коша після обіду,
 На килимах рясного цвіту,
 Почався танець. І Сагід
 Сто двадцять першу весну цвіт
 Топтав не згірше молодого.
 І дітвора навколо нього
 Кружляла. Тільки де ж Алі?
 Ні поблизу, ні віддалі
 Не видно внука. Зупинився
 Старий, урвавши свій танок.
 По схилі всюди подивився,
 Тоді спитався у жінок,
 Але ніхто не знав про хлопця.
 — Де ж міг він дітись?

— Хутко сонце

Сховається... Настане тьма...
 І між музиками нема...
 Товариші Алі в яруги
 Розбіглися шукати друга
 Й ні з чим вернулися назад.
 Злякалась мати — Амінат:
 — А може, коло коней? Може,
 Не доведи до цього, боже...
 Зайшов у ліс і там вовки
 Вже розривають на шматки
 Його, заблудлого...—

І мати

Полинула сама шукати
 Свого Алі, свого орляти.
 Замислився Сагід. На скали
 Вже сонце голову поклало.
 А проти нього, на горбі,
 З'явивсь табунник Мухорбі
 І прокричав: — Із табуна

Орла не стало! —

Тут луна

Рвонулася бори трощити,

Коня шукати й голосити.

Усі зирнулися: Орла?

І ось громада загула:

— Що ж це таке?

— Звідкіль у горах

Узятись міг якийся ворог?

— Який це зайда і крадій

Тут смів порушити спокій? —

Забрязкотіла зброя. Кручі,

Неначе скам'янілі тучі,

Закрили день з усіх боків...

Зненацька копіт копитів

Розлігся з темної яруги,

Майнуло тінню: то щодуху,

Неначе вжалений, скакав

І над безоднями кружляв

Якраз Орел.

— Із ним такого

Ще не було...—

Коли, від чого

Він очманів — ніхто не міг

Второпати. Вразило всіх,

Що кібцем на коневій спині

Розп'явся хлопець.

— Сину, сину! —

Сплеснула у долоні мати.

— Ой, як же нам Орла спіймати?

Ой, що ж це буде? Поможіть,

Навперейми йому біжіть...—

Та на коні за півхвилини

Не видно вже було хлопчини.

Усі в яругу. Амінат

Прибігла перша.

Так лежать
Хіба що мертві... Підоспіли
Чоловікі й обох зомлілих
Взяли на кіш.

А вранці-рано,
Як волочили ще тумани
Вологі крила по землі,
Сагід робив сідло Алі...

8

Весна перецвіла на літо,
І залишили школу діти,
Знамено понесли в бори —
У піонерські табори.
Алі також пішов би з ними,
З шкільними друзями своїми,
Заспівувачем був би в їх,
Та як він залишити міг
Свого підшефного Шайтана?
Він тільки й ждав, поки настане
Дозвілля! Й ось тепер Алі
У білім повстянім брилі
На кіш прямує, поспіша.
Уже лишилось до коша
Не так далеко: два звороти
Та перевал перебороти,
А там углядить і овець,
А там і стежці вже кінець,
І кіш.

Покручена стежина
Під гору в'ється, як хмелина,
А всюди по боках — квітки...
Ось це багряні — сокиркі,
А то дзвіночки — кучеряві.

Каменоломки — сухорляві.
Он рододендрони, а он —
То дивовижні квіти сон;
Цвіте, красується трава...
І хлопчикова голова
То вирне десь брилем, то знову
Затоне в заростях раптово.
А стежка все під гору йде,
Сама на кіш Алі веде.
Але хлопчина й так думками
Уже давно між косяками.
В траві кряжем, як той каштан,
Вилискує його Шайтан,
Ірже і в землю б'є копитом
Перед Алі — своїм джигітом.
Та ось намацує рука
Листа в кишені. І зника
Шайтан зненацька, як у воду.
Це Баразьбі, це брат зі Сходу,
Із армії листа прислав,
А він його на кіш узяв,
Щоб прочитати всім поклони
І як там Баразьбі кордони
Від ворогів оберіга.
Уже поранена нога
Загоїлась. Але ж про ногу
Він не писав раніш нічого,
Щоб не смутились.

І в Алі

Тут очі стали раптом злі.
Та ось і кіш — корови, коні,
А он і вівці біловонні,
І пастухи уже біжать,
Його впізнавши, зустрічать.
Ведуть до вогнища хлопчиська,

І накладає повну миску
Йому баранини Сагід ---
І за вечерю, й за обід.

9

Коли ж листа перечитали,
То всі суворі, грізні стали,
Розхвилювались. І в грізьбі
За кров, пролиту Баразьбі,
Мечі, що досі непорушно
Стриміли в піхвах, миттю дружно
Задзв'якали в вечірній млі.
Усі просили, щоб Алі
Від кожного із них зокремно
В листі йому вклонився земно
І передав, що всі вони,
Як він, є вірнії сини,
Бійці своєї Батьківщини
І при потребі до загину
За неї битимуться всі.

Вже зорі сяяли в росі,
І в бурці з голубої повсті
Свої небесні високості
Обходив місяць чабаном,
А бурка злотором і сріблором
Переливалась на старечих
Широких місяцевих плечах.
Поглянув навкруги Сагід —
Усюди все було як слід:
Корови ремігали, вівці,
Неначе мармурові східці,
Вели під гору. Тут і там,
Як тії кругляки підгірні,

Безсонні, день і ніч покірні
І завжди вірні пастухам,
Затямивши про вовчі справи,
Лежали сірі вовкодави.
На бурках і на бурдюках
Дрімали пастухи. В ногах
Згасало вогнище поволі.
Ще балачки точились кволі,
Та перегодом все кругом
Затихло, повилося сном...

10

Алі незчувсь коло Шайтана,
Як пролетіло полум'яне
Коротке літо, як бджола
Усюди в горах мед спила
З барвистих квітів, як і віти
Позолотились. Ціле літо
Невтомно й радісно щодня
Він доглядав свого коня.
Як тінь, ходив за ним слідком,
Привчав ходити під сідлом
І потім сів. Крутнулись гори,
Осіли непорушні звори,
І все навкруг пішло в танок,
І дивний вихор-холодок
Пройняв Алі, і поскакали
Назустріч вершникові скали
Під посвист гриви і вітрів,
Під тупіт кінських копитів
Тоді назад. Отак все літо
Для скакуна і для джигіта
Пролинуло. Старий Сагід
Давав поради, як-то слід
Коня за поводи тримати,

170

Як з нього на бігу стрибати,
Про се, про те і — головне —
Як подружити із конем.
Алі усе те поступово
Засвоював. Коли ж раптово
Настала осінь, вже Алі
Міг на летючому сідлі
Стояти, наче на землі.

11

Шовковошумно та вогненно
Палають в Нальчику знамена.
З усіх найвищих верховин,
З ярів найглибших і долин
Всі, хто на конях міг скакати,
Зібрались на джигітське свято.
І от надвечорі, коли
Вже повз трибуну протекли
З піснями й стягами колони,
За містом кінні перегони
Розпочались. Усі туди —
Дорослі, діввора й діди —
Пливли, як плав. Джигітські коні
(Все кабардинці чистокровні)
Іржали осторонь уже...
Всі дивувалися: — Невже
І той хлопчак скакати буде? —
Розходилися пересуди,
Неначе кола водяні:
— Квітуча вітка на коні!
І коник бравий!
— А сідло
Мов зроду на ньому було.
— Впаде! — Там нічому й упасти!

— Такого коника й украсти
Не гріх би!
— Вкрадь! — Еге ж,
минулось! —

І людське море сколихнулось.
Чеканню уривавсь терпець,
Та вдарив дзвоник. Прапорець
Майнув. І раптом обвалився
Передній ряд і покотився
У степ, немов обвал униз.
Кому ж судився перший приз?
Котрому із усіх джигітів
В метелиці летючих квітів
Протанцювати? І кому..
Удасться з сотні слави
Промчати килимами,
Що їх вже судді розіслали?
Котрий з усіх скакун-шагді
У найстрогішого судді —
В народу — похвалу здобуде,
Прославиться на всі усюди?..

Вже другий ряд рухнув. За ним
Подався третій. Знову й знову
Тонули в далечинь лілову
Джигіти хвацькі. В глядачів —
У тисячів і тисячів —
Вже не ставало в грудях духу,
Мов кожний з них доходив кругу.

В ряду десятім, у останнім,
Украй збентежений чеканням,
На конику своїм Алі
Сидів у скаковім сідлі.
Черкеска голуба святкова,
Коли підстрибував Шайтан,

Виллискувала, як шовкова,
Тонкий охоплюючи стан.
Півмісяцем папаха біла
Напроти сонця золотіла,
І меч у сяйному сріблі
Переливався на полі.
Але чекання довге — мука.
Ну доки ж! Вершники, як луки,
Напружились. Коли кінець
Жданню вже буде? Прапорець
Поволі зводивсь. — Ну вже, ну вже! —
І от і ряд останній рушив.
Та тут од вигуків Шайтан
Убік рвонувся, як туман,
Коли вітрець дмухне раптово.
Ще й з натовпу зловісне слово
Почув Алі: — Пропає пацан!
І справді-бо — його Шайтан
Пустився ряду. Всі помчали,
Лиш силуети сновигали
В очах у хлопця. Та Алі,
Звірям пригнувшись у сідлі,
Повіддя попустив Шайтану,
І, уподібнившись орлану,
Скакун шугнув їм навздогін.
Хвилина... Ось догонить він,
Переганяє двох. Та інші
Стають хуткіші і хуткіші.
Кінь витягся у ледве видку
Тонесеньку летючу нитку.
Ось порівнявся ще з двома,
Та як же з отими трьома?
Ось повертає вже дорога
Назад півколом. І тривога
Здавила груди: не здогнать!
Ну що ж це буде? Вже видать

Кипуче велелюдне море...
Хутчій, Шайтане! Горс, горс,
Лишилось декілька хвилин...
Несися, любий, птахом линь,
До краю будь, до смерті впертим,
Аби перемогти! Та ба —
Шайтан на фініші четвертим
Сапнув, іздибившись. Ганьба!
Що ж діяти тепер хлопчині?

З юрби він вибравсь крадькома,
Звернув убік, де в гушавинні
Вже гаснула вечірня тьма,
Не так його з Шайтаном видно
І мов не так якося стидно.
Шайтан скубе собі траву,
Зриває листячко вербове,
А він задумався...

Раптово

Край нього — в сні чи наяву! —
Вродився на коні гарячим
Щось за джигіт.

— Ну як, не плачем?
— Чого? — Та'дже ж перемогти
Не пощастило... Звідки ти?
— А вам навіщо? — Так, цікаво...
— Я здалека, аж з Каратау.
— Ну, не журись! — І зник джигіт,
Як привид, між вербових віт.

12

У Астеміровім аулі
Про перемогу всі вже чули
І переможця на руках

Унесли в клуб. Вже на столах
Шумують вина і меди,
Народу повно — не пройти.
Це ж слава усії артїлі!
Навколо Астеміра сіли
Ровесники і бородаті —
Для всіх це найсвятіше свято!
І хоч давно вже Астемір
Серед гірських джигітських зір
Був не останньою зорею,
Та не пишались гори нею
Так, як тепер, іще ніколи.
Текли з борід і на заполи
Густі напої, річ текла
Не про всякденнії діла,
А про героя. Часом спір
Зав'язувавсь, та Астемір
Мовчав. Хіба що так, заради
Гостей, шановної громади,
Укине слово: — Так, та так...
— Говорять, що якийсь хлопчак
Скавав — чи правда — поруч тебе?
— Та щось скакало...— Спершу треба
Такого викохать коня.
— Та й знов же буде клопітня,
І знов морочливі діла:
До лева треба ж і орла!
— Дурний без меду золот-келех!
— Зжолобиться без трунку ріг! —
І жарти, й дотепи, і сміх.
Але не чув джигіт веселих
Розмов застільних. Він сидів,
Не появляючи з-під брів
Смутних очей. Здавалось, наче
Ось-ось він візьме та й заплаче.
— Чого ти журишся, джигіт? —

Закинув хтось йому з сусід.—
Мовчиш, не п'єш! Це дивне диво...
— Та ні, це так...— І, кухоль пива
Перехиливши, Астемір,
Як п'яний, похилив надвір.

13

Алі, вертаючись додому,
Відчув незнану зроду втому.
Та це не горе, це пусте,
А що його спереду жде!
Усі ж сміятимуться з нього,
Із незугарного такого,
І нащо, скажуть, ми пустили,
Дурну захтінку вдовольнили?
Герой знайшовсь, мовляв, ти ба,
Всьому аулові ганьба!
Яке кому до того діло,
Що схарапудивсь ти нараз?
А потім бистро линув, сміло,
Так залишивсь короткий час...
І як же нам на людські очі
З'являтися? Тепер коротші
Роби, Шайтане любий, кроки,
Вже краще зорі та потоки
Нехай сміються... Ні, зима
Не промине для нас дарма!
Та ось і кіш. І вже напроти
Іде Сагід: — Ну як ти, що ти? —
Алі ні слова.— Перший раз
Усе можливе, хлопче. Злазь,
Знімай сідло, пускай Шайтана,
Хай попасеться, відсапне...
Воно лошатко непогане,
Так молоде ж іще, дурне.

Розкажуй! Е, ти, хлопче, з сили,
Я бачу, вибився... Чому? —
І розповів Алі йому
Все, як було.— Та то нічого,—
Сказав Сагід.— А перемоги,
Щоб без поразок, не буває.
Засни, хай сили прибуває...

14

Короткою була зима,
Та не пройшла вона дарма,
Бо підхопили в Каратау
Почату молодечу справу.
Алі з конем тепер не сам.
Вже ціла кавалькада там
Джигітів юних. Всі вони
Перекувідали кіньми сні —
Коли б скоріше до весни!
Заголубило під горою,
Запахло гноєм і травою.
Гримлять потоки, і уже
У косяку Шайтан ірже,
Идучи на пасовище знову.
Алі усю пору зимову
Вийжджував його щодня,
Тепер справнішого коня
Ні в Кабарді, ні в Карачаї,
Як гомонять знавці, немає.

15

За височезний дальній глетчер
Сідало сонце. Тихий вечір
Війнув пурпуровим крилом,
Усе міняючи кругом.

Трава робилась то рудою,
То сизою, то голубою,
В потоках засвітилась ринь,
Немов розсипини перлин.
На заході бори палали,
І між загравами шугали
Жар-птицями гірські орли,
Поки вогню не занесли
У власні гнізда за собою.
Міжгір'я наливалося млою,
З вогкого урвища у ліс
Туман кудлатим змієм ліз.
Смеркання не було. Нараз
Осіло сонце й день погас.
І вже робота — не робота.
Заволікала кіш дримота...
Лягали спати. Лиш одно
Не гасло вогнище. Воно
Хлоп'ячі осявало лиця,
Оскалюючи, як вовчиця,
Вуглини-зуби. Дітвора,
Немов забувши, що пора
І їй лягати, знову й знову
Пливла з розмови у розмову...
Та тут з ярка до хлопчаків
Долинув копіт копитів.
— Хто б міг це бути! — Тільки ж скоро
Ті звуки стихли десь у горах,
І хлопці у курінь пішли
Та швидко й спати полягали.
Коротка ніч. І от світанок
На сірі скелі, на шпилі
Вже синій напина серпанок.
І тут крізь сон почув Алі,
Що якимось злякано собака

Загавкав. Ухопивши шапку
Йї кинджал, хлопчак біжить надвір.
Що трапилося?.. Може, звір
Потяг вівцю? За сідловину
Собака кинувся. Хлопчину
Уразив стукіт копитів.
Алі під гору полетів,
Немов на крилах. Чує вухо,
Що десь, мов під землею, глухо
Загавкотів ізнов собака.
Ну що це справді за ознака?
Вже ж не дарма! Алі туди.
Та це ж Шайтанові сліди!
Хлопчак збирався вище й вище,
Все неспокійніше і швидше.
Коли ж добравсь до сідловини —
Напроти нього з гущавини
Тукбай шелеснув і до ніг
Йїому немов з провини ліг,
Немов сказати йому хотів:
Я розривав не раз вовків,
А от вовгури — не зумів.
І по сліду подався знову.
Алі за ним. Уже ранкову
Щоденну золоту обнову
Вершинам сонце роздало,
А потім і само зійшло.
Лише Алі не бачив сонця,
Він бачив слід свого червонця —
І більш нічого. Зникни слід —
Він оббіжить усенький світ!

Суворі невідомі гори
 Зіходились, але покори
 Не домоглись їм від Алі,
 То він пристойть на скалі,
 То кинеться у межигір'я,
 Сполоха птицю, змія, звіра —
 І далі, далі. А слідком
 Із виваленим язиком
 Тукбай стрибає. Понад ними
 Звиса сувоями важкими
 Нетанулий ізвіку сніг,
 І розлітаються з-під ніг
 Камінчиків блискаві бризки.
 Ось чути копити вже близько,
 Та знов під гору слід веде,
 І ні коша нема ніде,
 Ні селища, ані хатини,
 Лише засніжені вершини,
 Чи самоток, а чи стіна,
 Чи дике урвище без дна.
 Зненацька в горах потемніло,
 Важке повітря задвигтіло,
 І ось над шапкою в Алі
 Синьо-зелена блискавиця,
 Немов розлючена орлиця,
 Шугнувши, промайнула в млі.
 І зникла в скелі-каменюзі.
 Під скелю заховались друзі,
 Упала крапля тут і там...

17

Усі ми весняним дощам —
 Хай ллються хоч і три дні зряду,
 Аби вони були без граду,

Аби земля була в теплі —
Буваємо нестямно раді.
Та що робитиме Алі,
Як відшукає він Шайтана,
Коли слідів копит не стане?
Зажди, загайся, доще, збоч!
Але не слухається дощ.
Уже сліди копит наліті,
Немов розгублені, побиті
Підкови низкою лежать
І, розпливаючись, блищать.
Що тут казати, що робити,
Як захистити їм сліди,
Як зливу їм оту спинити,
Куди наосліп далі йти?
Але гроза, погарцювавши
Гриватим скакуном по паші,
Помчала геть удалину,
Понісши райдугу ясну
Двоїстим луком за плечима.
І довго ще перед очима
В Алі товклась вона в ярах,
Неначе загубивши шлях.

18

Уже на сонці парували
Нагріті дерева і скали,
Але Шайтанових слідів
Як не було. Алі сидів
І думав: може, все це сниться?
Так ні. Он вибігла лисиця,
Уся обмокла, на узлісся.
В Тукбая вуха підвелися,
Та хай їй хрін — така моква!

181

Вже скрізь підводилась трава,
Прибита зливою додолу,
І вже летіли дикі бджоли
Після дощу на медозбір,
Летіли стрімголов із гір
Потоки, наче водоспади,
Щоб, не награвшись, повсихати
На схилах у збуялій рості.
Вже скублися у високості
Два дужі велетенські птахи,
Але, немов не на добро,
У одного з них, бідолахи,
З крила посипалось перо,
І похитнувся той відразу.
Та не було у хлопця часу
Дивитись. Позабувши втому,
Він дравсь по схилищі крутому.
Коли б же хоч зустрівся хтось,
А то ж безлюдно скрізь якомсь...
Аж страшно вже — ніде нікого,
Лиш гори сходяться круг нього,
Лиш цвіллю пахнуть дикі кручі,
Та вовчі ягоди цвітуть
Такі задушливі, ядучі.
Якій тут людській стежці быть!
Обрив, і спуску не знайти.
Куди ж тепер їм далі йти?
Бо не вертатися ж додому
Їм без Шайтана, річ відома.
І от спочити сіли друзі.
Сидять у невимовній тузі,
Похнюпилися. Але ось
Заскавучав Тукбай чогось,
Мов говорив, що вже пора
Вертатися, що до добра
Не доведуть безлюдні гори,

Та й їсти хочеться, і скоро
Настане вечір, темнота,
І їх спіткає тут біда.
Стривай, повернемося зразу,
Бо й, справді, малувато часу.
Алі спускається з гори...
Тукбай зрадів: діждавсь пори
Назад вертатися, додому.
Біжить за хлопцем. Тільки чому
Алі прямує не туди?
Напевно, збився він з дороги
І вже й свої згубив сліди...
Алі відчув його тривогу,
Пристояв теж. Тукбай пішов,
Але затримавсь раптом знов —
Угледів зайця земляного,
Прожогом кинувся на нього,
Спіймав поживу на лету.
Алі, згадавши про їду,
Позаздрив другові. Схилився,
Із ручая води напився
І рушив далі. Тільки зір
Не пізнавав ні троп, ні гір.
Вже сонце, похилившись в'яло
За шпиль розколотий сідало.
Нараз мигком у вишині
Майнула бурка на коні.
Червона масть. Така в Шайтана!
Убічниста гора незнана
Не піддавалася Алі,
А прискалки, як звірі злі,
Його за голі руки рвали,
З-під ніг неждано виповзали
І виривалися кущі.
Алі зривався, та мерщій
Підводився — і знов на гору.

Та сонце зрадило в ту пору:
Запало в прірву, і темні,
Мов переховниця коня,
Йому просвіток заступила.
Алі скотився вниз безсило
Й серед каміння зарідав.
Збентежений Тукбай не знав,
Як друга вивести з розпуки.
І от, обнюхавши кругом
Лежачого, почав у руку
Його лизати язиком.

19

Алі очунав. Зорі, зорі,
Чи ви пособите у горі,
Чи виведете нас на шлях?
Та тут щось шаснуло в кущах.
Тукбай, що ще дрімав на плиттю
Коло Алі, — схопився миттю,
Заскавулів тривожно й змовк.
Нараз між скеллям виріс вовк,
Ікластий, вищий за Тукбая.
Стоїть, очима хижо грає.
Алі за меч, а вовк — до нього,
Та тут Алі на допомогу
Собака кинувся, схопив
За шию ворога, звалив.
Алі відчув — не рівні сили,
Тукбай не справиться з вовком.
А ті гризуться і клубком
Повз хлопця котяться по схилі.
Ну що ж тут діяти, ну як
Допомогти?! І так, і сяк
Він примірявся. Ось неначе
Вже чулось під мечем звіряче

Тужаве м'ясо, тільки ж знов
Клубок перевертався. Кров
З обох горлянок цебеніла,
А в звірів прибувала сила.
Тукбай не трапив би, бува,
Під меч як-небудь. От нещастя,
Невже ж таки йому не вдасться
Приміритись як слід. Овва,
Вже друг його, Тукбай, вовкові
Став піддаватись. Ні, стривай,
Уп'єшся ти й своєї крові,
Авжеж уп'єшся, сатана!
І в спину, під лопатку — на!
Лиш кавкнув звір. І от обоє —
Тукбай і вовк — у супокої
На скровленій лежать траві,
Ще теплі й злі, та неживі.
Над чорним яром ніч стояла,
Висока, строга і струнка,
Й поволі вгору підіймала
Кривий чингал молодика.
В яру десь вила вовча згряя,
Алі схилився край Тукбая,
Припав до серця. Ледве билось...
Та, поки й зовсім не спинилось,
Побув він з другом, а тоді
Нечутно зник у темноті.

20

Вже п'ятий день хлопчина в горах,
По диких узбочах і зворах
Блукає сам собі. Нема
Ніде ні людської оселі,
Ні стежечки. Але дарма,
Він все ж таки не десь в пустелі,

Десь близько житла, люди є,
Лише б добитись до дороги...
Коріння попоїсть, поп'є
Води з потічка — і нічого.
Зненацька у міжгір'ї шлях
Побачив хлопець. Де той страх
І втома ділись! Край дороги
Присів на камені. Не вмер
Самотній в горах, а тепер...
І раптом вершники повз нього
Промчали чвалом. Хто такі,
Всі поприбирані, меткі?
Та тут із глибини дороги,
З-за скелі показалися роги,
Воли й дівчата на возах
В розмаїстих хустках, стрічках,
Та ще й співають. Що за диво?
Наблизилися.— Хто ви є?
— Це діло, хлопче, не твоє! —
Жартує котрась.— А куди ви?
— Ти не кудикай, а сідай
Та й їдь на свято з нами в Край!
— А справді, я й забув про свято...
— Ото ж то! — І Алі дівчата
Стягли на віз.— А як же звать
Тебе, малий? — Алі? — А путь
Куди верстаєш? — І хлопчина
Про все дівчатам розповів.
— Ова, яка страшна причина!
— А де ж ти спав? — А що ж ти їв?
— Ну от поїдемо до міста,
А там...— А порвана ж яка
Черкеска в тебе! — Та шука
Хлопчині швидше попоїсти,
Та чуб розчісує, а та
Черкеску хлопцеві лата,

— Усе закінчиться щасливо,
Ти не журись! — Чи то ж можливо?
— Ну а чого ж! — І коник теж
Десь найдеться.— Авжеж! — Авжеж!..

21

Під зоряним широким небом,
Де гори сходяться зі степом,
Де буйний духмяний цвітін
Круг Машука в теплі долин
Стікає медом, тоне воском,—
Під славнозвісним П'ятигорськом
Розташувалися веселі
І кінні, й піші. Не джерела
Цілющі їх туди зібрали
І не Бештау дивні скали,
Не військовий тривожний збір,—
Злетілися джигіти з гір,
Неначе ті орли крилаті,
Щоб показати тут на святі
Всю силу і красу свою,
Що квітнуть в їхньому краю.
Усюди співи і вітання,
І оплески, і кінське ржання,
І рик машин, і рев биків,
І всюди спалахи вогнів.
У гущі співу, гуку, блиску
Алі блукав по кочовиську,
Шукаючи свого коня,
Та коней стільки, що й до дня
Не обдивитись, а Шайтана
Ніде не видно щось. Неждано
Відчув він руку на плечі.
Чи хто знайомий? Та вночі
Пізнати як? Обличчя строге

І нібито знайоме трохи,
Мов не устами, а грудьми
Промовило: — Піди візьми...
Він он отам стоїть в куцах.
Та поводи, щоб, той... прочах.—
Алі дививсь на невідомця,
Та той манною зник від хлопця.
Оце так так! А на плечі
Важка рука вчувалась досі.
Чия ж вона? Побіг в куші:
Де ж ти тут є, мій коню, кося? —
Чи, може, все оце вві сні?
Але насправді — в гущині
Стояв осідланий Шайтан,
І на сідлі мостивсь туман.

22

За містом, в сонці осяйному,
На стадіоні ранковому
Цвіте, гойдаючись, гірське
Народне свято гомінке.
Ельбрус примруживсь: він ще зроду
Не пам'ятає, щоб народу
Зійшлося стільки — що таке?
Гінкий чеченець, кабардинець,
Сказати б, сажень у плечах,
Балкарець мрійний, осетинець,
Черкес, і тюрк, і ахвах,
І ще, і ще... Якого вбрання
Весна понашивала зрання,
Яких мелодій чарівних
Струмки намріяли для них!
Діди в черкесках молодечих
І в бурках запашних овечих,

Дівчата й хлопці в накидках,
З мечами й квітами в руках.
І підлітки, й сивобороді,
І всяк джигітської породи.
Скакун, і меч, і рідний край,
І, враже, голову оддай!
Того ж і з'їхались сьогодні
Вони на свято всенародне —
Чи гострий меч, чи бистрий кінь,
Чи шабля дасть вогонь і дзвін,
Як Ворошилов на шаблюку
Колись тривожно кине руку.
Чого ж у горах Дон запах?
То здалека козацькі коні
Та занесли на мундштуках
Вологи з голубого Дону.
Чого ж дихнуло степовою,
Тут невідомою, травною?
То на копитах занесли
Кубанські коні ковили.
Чого ж рівнинці налетіли,
Яке їм тут, у горах, діло?
А позмагатись — хай Кавказ
Не хвастається раз у раз!

23

Закінчивсь, віддзвенів парад,
Уже лунають із естрад
Промови — притчі запашні.
Ось на естраду на коні
З'їжджає древній дагестанець.
Скакун зривається на танець,
А він до тисяч промовля
Мечем — дарунком Шаміля,

Клекоче: — Я вмирать не буду,
Бо є ще вороги повсюду!
Чигають, клятії, на нас,
Але не дїждуться — Кавказ
Покаже, що то є джигіти,
Радянських гір безстрашні діти!
Я маю з сотню правнучат,
І кожний з них — джигіт, солдат! —
Його змінє піонерка —
Чорнява, кучерява терка,
І пісенька про рідний край
Дзвенить в повітрі, як ручай...

Алі чекав на перегони.
Тепер ніякі перепони
Його не зіб'ють, як раніш!
Підтяг попругу ще тугіш
Хоча й не дуже-то зручного
Сідла чужого, та нічого!
І от він верхи став у ряд.
Побачив у юрбі дівчат,
Що підвезли його на свято.
Які ж і гарні ці дівчата!
Та не до них тепер Алі,
Сидить, зіщуливсь на сідлі,
А ті всміхаються до нього,
Махають майвами хусток,
Бажають щастя перемоги.
Та ось ударено в дзвінок:
— Гайда! — І грива задзвеніла
Край вуха в хлопця, як ота,
Що в пісні чув він — буйна, спіла
Донська пшениця золота.

Вже сьомий день у Каратау
Клекоче клопіт без угаву:
Де ж дівсь Алі, де зник Шайтан?
Гримів Чегем, шумів Баксан,
І ті, що мали бути на святі,
Пропащих розійшлись шукати.
Вже чутка виникла, неначе
У прірві бачив хтось хлопчаче
Вбрання, та де — кривавий шмат
І кінські кості. Амінат,
Нещасна хлопчикова мати,
Уже не знала, чи шукати,
Чи поминати. Ось вона
Йде знов на кіш, худа, страшна,
Чи не з'явився. Ні, немає.
Сагід мовчить і лиш зітхає:
Ех, пропадом ти пропади,
На старість теж діждавсь біди!..
Не хочеться й на світі жити...
Зненацька з-за гори копита
Застугоніли, розляглись.
«Так ворог налітав колись», —
Майнула думка у старого.
І раптом вершників загін
На кіш звертає із дороги,
А спереду... Чи це не він,
Чи не Алі, бува, скакає?
І прапор за плечима має...
Та він же, він! Метнулась мати —
Чи їй сміятись, чи ридати!
І от уже до стремена
Грудьми притиснулась вона...

А перегодом із аулу
 Всі мешканці на кіш рухну́ли:
 Що трапилось, відкіль до них
 Одразу стільки верхових?
 — Салам!

— Салам!

— Яка причина?

— Не чуєш, повернувсь хлопчина!

— Оце новинка!

— До душі! —

І стала радість на коші.
 Уже розведено багаття,
 Шкварчать пахучі шашлики,
 Свої й чужі, як рідні браття,
 Як найвірніші кунаки,
 Підносять роги і чарки.
 — Дозвольте ж слово закруглити,—
 Сказав Хамід — один з гостей.—
 Не буду я своїх речей
 Занадто довго говорити,
 А повідомлю лиш: сюди,
 До вас у гори, провести
 Алі нам доручило свято
 І з перемогою його
 Просило всіх вас привітати,
 Зокрема ж — матір і того,
 Хто з хлопця виростив джигіта —
 Повсюди славного Сагіда.
 А ще вітати вас усіх
 За те, що в табунах своїх
 Для слави гір, для оборони
 Ви ростите чудесних коней.
 На цім кінчаю. А тепер
 Про себе скаже піонер.

Алі почав оповідання
З Тукбая і з свого блукання.
Про перегони розповів,
Але на це ні барв, ні слів
Не вистачало у хлопчини.
Ще й оплесками щохвилини
Перебивали — всі ж були
В захопленні. Та ось, коли
Алі сказав про конокрада,
Насумрилася вся громада:
— А хто такий він?

— Що за звір?

— Джигіт відомий — Астемір.
— Ти звеш джигітом отакого?
— Та він людина, мов, нічого...
— Нічого, а Шайтана вкрав!
— Украв, та потім же віддав.
— Я чув про Астеміра здавна,—
Сказав Хамід.— Людина славна,
Як вірити чуткам отим.

Та що чутки!

— Чутки — це дим!

— А я б такого бузувіра
З аулу геть!

— Зі світу пріч! —

І довго ще про Астеміра
І так, і сяк точилась річ.
Нарешті з місця встав Сагід:
— Як десять раз по десять літ
Відкинути — це не багацько,
Проте й не мало — людський вік.—
Та тут серед кущів зненацька
Вродився щось за чоловік,
Худий, похнюпий, наче сіра
Обросла скеля. Астеміра
У ньому не пізнав Алі.

А той наблизивсь, зупинився,
Громаді мовчазно вклонився
І став платочком на чолі
Втирати піт. Ніхто нічого,
Сагід говорить же — і дід
І прадід їхній.— І Сагід
Продовжував: — За молодого
Свого віку, ще тоді
Я тут останнього шагді
Позбувсь, тікаючи у гори
Від царських куль і від покори
Тавбіям. Тільки ж той скакун
Перетворився на табун —
Погляньте... Думаю, що ворог
Уже не з'явиться у горах,
А з'явиться, то найде смерть!
— І не інак, хоч круть, хоч верть!
— А звісно, звісно.
— Так і буде! —
Кругом загомоніли люди.
— А як же отого терпіть,
Що об'явився за горою?
— Я перед вами ось, робіть
Що хочете тепер зі мною,—
Озвавсь прибулий.— Астемір! —
Усі тут з місця позривались
І за кинджали похапались.
— Про звіра мова, ну а звір
Якраз до хати? — Почекайте! —
Гукнув Сагід.— Хоч слово ж дайте
Людині мовить. Говори,—
Звернувся він до Астеміра,—
Які тебе сюди вітри
Принесли знов? — Чи буде віра,—
Почав джигіт, і на кинджалі
Його лівиця задрожала,—

Але скажу. Чи маю право,—
І до грудей притислась права,—
Просити вас, та попросить
Все ж хочеться, бо трудно жить
Тепер мені у рідних горах,
Подібно ж лисові — у норах —
Не виживу і поготів.
Я б одного від вас хотів —
Щоб вислухали, більш нічого.
Я мав полегкість би й од того,
Я все, усе вам розповім!
— А звідки ти? — Мій рід і дім —
По той бік, в крайньому аулі,
В Хуламі, може, чули.— Чули.
За перевал — і вже й Хулам,—
Сказав Сагід.— Ну, от отам.
— Гаразд, гаразд. А хто тобі там
Доводивсь, чоловіче, дідом?
— Таліб.— Не той, що без руки?
— Той, той.— Помер, були чутки.
— Позаторік.— Був добрий воїн!..
А ти, онук його, укоїв
У чесному його роду
Таку... і слова не знайду —
Ганьбу для гір, для всього краю,
Для люду чесного! — Не знаю...
Я був джигітом. Як вві сні,
Минуле бачиться мені...
У себе там не мав я рівні.
— Ти ріс на доброму корінні,
А от... Шайтана вкрав же в нас!
— Отож, отож... Минулий раз
Скакав з Алі. І переміг.
Але спокою вже не міг
Найти ніде через Шайтана.
Передо мною, як омана,

Він то з'являвся, то зникав.
Як жить без нього — я не знав.
Коли ж довідався про свято,
Не міг ні їсти вже, ні спати.
Що діять — він і тільки він.
І, взявши дозвіл на обмін
І запоруку на придачу
В артілі — в серці грів удачу,—
Гайнув до вас. Але в путі
Відчув: не пособить біді,
Не віддасте. Вернувсь назад.
І знову одур, знову чад.
І ось... Я сам віддав на святі,
Та душу де мені дівати?
Наважився прийти. Ачей...—
І покотилися з очей
Пекучі сльози у джигіта...

26

Усі мовчали. До Сагіда
Схиливсь Алі: — Простім, простім!
— Чекай, а інші як, а мати? —
Тут Амінат: — І я у нім
Не чую ворога. Сказати,
Щоб не робив надалі так,
І він не буде, він юнак...—
І подивилася на сина.
— Не буде,— згодився хлопчина.—
Він чесний, видко.— Тут Сагід
Прокашлявся: — У тебе рід
Порядний. Я Галіба знаю.
Ми з ним абречили по краю,
Страхали царських наймитів.

Одна мета, один і гнів
У нас були із ним. Пройшли,
А для молодших — чи й були
Ті біди, що крутили нами.
Тепер не те. Тепер стадами
Безпечно узбочі цвітуть.
Чиї вони? Чиї пливуть
Із гір отари, Астеміре?
У тебе в серці ще від звіра
Чимало крові. Ще не раз
Кипітимеш. Ганьба для нас!
Подумай-но про це, хлопчисько.
Відтак і до розбою близько,
До кровництва, що за віки
Нам всім уїлось в печінки.
Шайтана крав ти не в Алі,
А в нас усіх, і в тім числі
В самого себе. Волагі,
Хоч ми й не месники лихі
Мечів не здіймемо на тебе,
Та швидше зникне сонце з неба,
Ніж знов ти сядеш на коня
Раніше виправдного дня —
Коли у себе у артілі
Не доведеш усім на ділі,
Що наше щастя є й твоє,
Що правда в тебе в серці є.
— І не інакше!
— Це ще й мало! —
Загомніло, забряжчало...
Схмурнів Сагід: — А буде час,
Що всіх, усіх з'єднає вас.
Хотів би я по смерті знати,
Що будеш ти в бою скакати
Пліч-о-пліч — разом з усіма

І що тобі така страма
Надалі буде осоружна,
Що жить з людьми ти будеш дружно.
— Клянуся! — крикнув Астемір.
— Клянусь! —вернулося із гір.

27

Пролинув рік. Спускався на гори
Блакитний вечір. Перші зорі
Викльовувались де-не-де,
Гірське повітря молоде
Запахло медом. Никли квіти,
Чегем ще дужче став гриміти.
І знову вершників загін
Вертав зі свят. Поволі він
Все зменшувався, гамувався —
В аули різні розпливався.
І каратавці вже самі
Завершували по п'їтьмі
Дорогу дальню. Повернули
Під гору до свого аулу,
А двоє з них взяло убік.
Вели розмову і, потік
Перегримівши під горою,
Із коней скочили обое
І, видравшись по схилі вище,
На камінь сіли. Кладовище
Цвіло безсмертником навкруг.
Заговорив до друга друг:
— Недавно, тільки-но вода
Усякла в ґрунт і ми стада
З ним вигнали на свіжу пашу —
Ти ж узбіч пам'ятаеш нашу,—
І ніби все було гаразд:
Тепліло, цвів на схилі ряст...

Він виліз на найвищий схил
(Як вистачило в нього сил!),
Постояв, обдивився гори,
Худобу, голубі простори
І мовчки вниз, в аул пішов.
Приліг на ліжко, так, немов
Часинку відпочити хотів.
Та більше вже очей не звів...—
І молодик замовк. Обое
Сиділи сковані журбою.
Тоді доросліший припав
Устами до квіток, до трав,
Що, запашні такі та милі,
Порозростались на могилі,
І прошептав: — Прощай, Сагіде!
Я виконав. Буяйте, квіти...—
Заржали скакуни з імлі,
Помовчавши, звелись джигіти
І тихо вниз собі пішли...

1936

ДИТЯЧЕ МІСТЕЧКО

1

Скільки є на Україні
Краєвидів дивовижних:
Синіх гір, лісів зелених,
Мальовничих рік і саг,
Міст чудесних і містечок,
Затонулих сіл у вишнях...
Скрізь хотілось би пожити,
Оспівати все в піснях.

Та у кожної людини
Осяйним видінням мріє
Рідне місце, де з дитинства
Довелося жити їй.
У моїй душі відтоді
Голуба Сула леліє,
А ясна зелена Ворскла
В'ється, грає у твоїй.

Птицю вабить рідний берег —
І лишає вирій птиця,
Лиш дихне весна із півдня,
Лиш набруняться сади.

А тобі твое поворскля
Цілу довгу зиму сниться,
І коли надходить літо,
Ти летиш мерщій туди.

2

Як пройти з Охтирки бором
І поглянуть перед себе,
То впаде гора ув око —
Куча листя серед трав.
Наче дуб тисячолітній,
Вріши кроною у небо,
Опустив гілля додолу
І шпилем зеленим став.

З трьох боків глибока Ворскла
Обтіка його, неначе
В давнину колись веселка
Із-за моря надійшла,
Закохалася у красня,
Та судилась їй невдача —
Похилилася на трави
І рікою потекла...

Поблизу ліси стіною,
І сади, й гаї димами,
А поодаль, ніби хмари,
Обрій залягли бори.
Голубе легке повітря
Не погойдує гілками —
Сизі крила позгортавши,
Сплять під лозами вітри.

На горі стоять будівлі,

Вікнами на сонці сяють,
А до них поміж дубами
В'ються збочами стежки.
Із гори лунають співи —
То з містечка вирушають,
Парами прямують діти
До дрімучої ріки.

Сяють лица в них, а очі
Вдень і то горять зірками.
І уже лука завітла
Білим цвітом дівчорі,
І, на лікоть злігши, Ворскла
Завітчалась голівками,
Задзвеніла голосами,
Що налинули з гори.

Ти пливеш на той бік з ними
Їхнім плавом легкоплавним,
Мов пригадуєш дитинство,
Що колись отут цвіло,
І смієшся, як сміялась,
Живучи в містечку славнім.
Он і човник твій зелений,
Лиш друге чиєсь весло...

Покупавшись, у намети
Всі рушають на сніданок,
А потому в бір, у поле
З виховательками йдуть.
Опадають буйні роси,
В гущину тікає ранок,
Край води співають діти,
Голуби в гаю гудуть.

А колись на цьому місці,
Над борами запашними,
Серед красної природи,
На крутій горі Охтир,
Як мурована фортеця,
Із хрестами золотими,
Із пудовими замками
Вивишався монастир.

Два віки — і рано, й пізно —
Дзвони вигуляні, ситі
Мідяною чередою
Там зчиняли дикий рев,
Аж гойдалися крилаті
Білі хмари у блакиті,
Аж тріщало верховіття
Надовколишніх дерев.

І неначе темні тіні,
Ясну гору, тихий берег,
Живучи в пості й розпусті,
Заселяли геть ченці.
Землі, води посідали,
Мощі строїли в печерах
І, немов живі ікони,
Походжали на луці.

А навколо сірі стріхи,
Люди змучені, голодні:
Хтозна й де нивки розлізлись,
Ні худоби, ні курей.
Ліс і поле, птиця й риба,
Все — чернече, все господнє.

І село з торбами слало,
Як сиріт, своїх дітей.
Старченята заглядали
В монастирські огорожі,
Наче в райський сад, ізвідки
Пахли яблука й меди.
Та туди не перелізеш,
Не втаїшся від сторожі,
Не втечеш од псів кудлатих,
Краще й близько не ходи.

І коли б не грянув Жовтень,
Не повстав народ за волю
І коли б ще довше сяли
Навкруги монастирі,
Ти б також поневірялась
По світах, проклявши долю,
Чи монахам би служила,
Поки — дівку на порі —
Не взяли б тебе святоші
За коханку, щоб під воду
З каменем пустить невдовзі,
Чи в печері, в таїні
Поховать на віки вічні
Прагнення твої і вроду...
Та упало темне царство
У повсталій стороні.

4

Бевкнули востаннє дзвони,
Розбиваючись об креміль,
Знову стаючи металом,
Простим, щирим, як земля.
Обновні ікони змеркли,
Таємнича зникла теміль,

Зашуміло під горою
По-інакшому гілля...

І тоді ж ту гарну гору,
Із усім її суцвіттям —
Горницями і садами,
Лісом, водами — з усім,
Передав народ окільний
Безпритульним любим дітям.
Так містечко утворилось,
Зажило життям новим.

5

Тихо-тихо плине Ворскла
Через луки і левади,
По колгоспівській, родючій,
По оновленій землі.
Спіє літо. У містечко
Приїжджають спочивати
Юні льотчики, студенти,
Інженери, вчителі...

То колишні вихованці,
То його дорослі діти
Із'їжджаються додому,
Сходиться великий рід.
І радіє вся природа,
Наряджаючись у квіти.
Всіх прийма вона, як мати,
Обійма руками віт.

Та збігає бистре літо,
Залишають гості Ворсклу,
Переживши знов дитинство
І набравшись нових сил.

А малі випроводжають,
Відчуваючи в дорослих
Завтрашнє своє змужніння,
Міць своїх незламних крил.

Ти вертаєшся у Харків,
Загоріла і бадьора,
Залишаючи до літа
Той дитячий світлий шир...
Цілий рік твое убрання
Буде пахнуть свіжим бором,
Все життя тебе манити
Буде Ворскла і Охтир.

Хай же слава про містечко,
Про дитячу дивну гору,
Про щасливеє дитинство,
Що сирітства й знать не зна,
Обтікає всі усюди,
Як ота ріка барвіста,
Як пісні про місяць Жовтень,
Як найкраща новина!

1937

ЛЕСЯ

Феєрія

1

Як жайвір у гнізді своїм,
У падині зорює дім.
Всі вікна темні, а одне —
Причілкове — ясне, ясне.
На лутці свічка там пала,
Потріскуючи, мов спішить,
А край маленького стола
Русява дівчина сидить
І все щось пише. Йй дарма,
Що за вікном у тихий двір,
Де ще стоїть нічна пітьма,
Нападало такого зір,
Що йди у пелену збирай,
Нижи на нитку, надівай
Собі на шию — і носи.
Дарма — до іншої краси
У дівчини в тієї смак:
Вона слова, а не зірки
Все ниже й ниже у рядки.
Нараз отямиться: не так!
І перекреслить. Потім знов
Спішить, хвилюється, і кров
На скроні в жилці все хутчій,

Все неспокійніш б'ється їй.
І знов не так, і знов не те —
Усе якесь дрібне, пuste,
Безглузда вигадка, бредня.
Сидить замріяна, німа,
І сил писати вже нема,
Лиш думка думку обганя...

2

Наруга й морок навкруги!
Та де ж узяти їй снаги,
Як можна цю прив'ялу віть,
Цей край розбуркати і зігріть?
Де винайти такі слова,
Щоб пісня радісна, нова
Буяла, вабила, вела,
Щоб тьму, як промінь, пройняла,
Як невгамовний смолоскип,
Як крик орлиці? О, коли б
Тарасів голос їй, слабкій,
Якби його потуга їй!

3

А потім думає про те,
Що, не розцвівши, одцвіте
І запливе її вінок
У заводь мертву, як ставок...
І потім — що болить рука
І що хвороба та тяжка
Вже переходить, навісна,
З руки на ногу... А весна,
Як чар-трава приворотна,
Її звабляє в далечінь,
Підносить сонце, стеле тінь.

Та ще й любов її така —
Занадто милому тяжка...

То не боли ж у серці, згинь,
На скельні безвісті полинь
І настромися на струму,
Якщо ти не така йому!
Вже краще — дівчиною в гріб!
Так запашне життя ж, як хліб,
Як перший дощ і перший сніг,
Туге й різьблене, як горіх,
Терпке, як молоде вино,
Знадливе, як жемчужне дно!..

І Леся хилиться на стіл,
Мов колос зломлений на діл,
І плаче. Золота коса
Змерха, мов кожная сльоза
На неї тінь свою кладе.
А час летить, а час не жде.
Життя, як свічечка мала:
Ще й не горіла — не жила,
А вже й по ній, уже й нема —
Поглинула назавжди тьма...

4

У халабуді ночі щось
Сприснуло нібито, і ось
Вже набік хилиться вона...
Десь коло самого вікна
В шовковий бубон у житах
Ударив перепел. Запах
Ранковим молоком ямин,
Щось блиснуло в дворі крізь тинь,
Мов олень золотий пробіг.

Всміхнулась Леся — й за поріг,
І за окіп до жита йде.
Спинилась: хутко й зацвіте!
Руками колос розвела
І, наче морем, попливла...

5

Од сизих ранішніх житів
Дівчачий одділився спів,
По колосках погнав хвильки.
Заколихались колоски
І розхилилися: іди!
І, мов русалка із води,
З'явилась Леся у вінку.
Пробігла навпростець луку,
Майнула гаєм. Далі ріс
Старий, повитий тьмою ліс.

6

У праліс дівчина ввійшла,
І вмить зріділа в ньому тьма
Від сукні білої. Ще спав
Край стежки дуб. Іще мовчав
І очерет, і оситняк
Над чорним озером. Однак
Вже піддавалась ніч зорі,
Уже з латаття комарі
Вмивались лапками. Туман
Пив лежма воду. Дідуган
З туману вийшов — сивий пенъ.
І вже крізь гушавину день
Розлитим сріблом засіяв.
І Лесин слух уже вчував
Глибокий подих сонних сил,

Нечутний шемріт їхніх крил,
Вчував їх голос весняний,
І всюди зір її ясний
Незримі рухи помічав.
Дрімучий праліс оживав
Лише для неї. А вона —
Нелюдська й людська, неземна,
І, як ніхто земний, земна,
Стояла осторонь в лозі
І знала — пісня на часі!

7

А день виднів, а ліс яснів.
Струмок засяяв з-між кущів,
Усохле дерево криве
Праве робилось і живе.
Ось Перелесник промайнув,
Аж верболіз по нім спажнув.
А он голівки квіткові
З води зірнули, мов живі.
Це потерчата, це вони,
Це той шаленик їхні сни —
Оті каганчики ясні —
Позагашав на темнім дні.
Тепер їм сниться інший час,
Що вже давно для їх погас.
Русалка вирнула з води,
А збоку батько-Водяник
У баговиння борода
Всміхається: ну й хутко ж зник
Отой зальотник, баламут,
Що всіх красунь бентежить тут!
А потім і дочку корить,
Що не годиться їй водить

Танків з чужинцями. За мить
З'явилась Мавка чарівна,
Струнка, вигиниста, ясна.
Це донька волі і весни,
Позабувавши білі сни,
Що снились їй в старім дуплі,
У моховитому кублі,
Зелена, як вербова віть,
На сонце дивиться, стоїть,
І потягається, і жде,
Яке їй щастя припаде
Опісля учорашніх щасть?
Кому вона своє віддасть?..

А що якби якась така
Та стріла з наших юнака
І полюбила щоб його?
А він її! А то ж чого?
Могло б і статись так! Авжеж!
Чи не зробився він би теж
Щасливий, вільний? Назавжди!
О, справді хтось іде сюди...
З сопілкою якийсь юнак.
Лише в казках буває так...
Але це людський хлопець, наш.
Хай буде зватись він Лукаш!
О, Мавку вздрів коло води.
Та ти не бійся, ближче йди!
Підходить, коло неї став,
Сопілку до губів приклав
І співом світ перемінив...
Чи він гадав про це, чи снів?
А може, ще й тепер не зна,
Що то в житті його весна,
Що то прокинулася любов,
Що пару він собі знайшов...

Е, ні, він знає, що то є,
Він щастя розпізнав своє!
От обнялися і стоять,
І щастям тим уже не снуть,
А п'ють його у забутті...
Отак би всім нам — у житті!
Якби ж то! Доле! І вона
Бринить сама вже, як струна,
Як вічності хвилиний спів...

8

Вже ліс вечірні крила звів,
Та дівчина не поміча,
Горить, палає, як свіча,
Святкова ставши враз, нова.
І дивна пісня лісова
Вже в грудях Лесиних звучить.
Уплав житами попливла...
Продовжся, мить!
А тая мить
Її вже в вічність увела.

СОН НА ВІЙНІ

1

В долині, на димучім тлі
Вогнем зарослої землі,
На воронім баскім коні,
У білім легкім убранні
Ще й у волошковім вінці,
З мечем двосічним у руці
Якась воячка чарівна
Ворожі голови стина.
Йй розгорівся в серці гнів,
Мечем зробився ніжний спів.

Як блискавка, як вітер, він —
Навпереймі та навздогін,
І лиш біснується позад,
Як листопад, головопад!
Та месниця жалю не зна
(Якщо війна, то вже війна!),
І гнів, як смерть, не зна ваги:
Летить — і поспіль, до ноги
Заклятих ворогів січе,
Ніхто від неї не втече.
Бо ж людям воля — над усе,
А волю тільки меч несе!
Вже їй вогнем горить плече,
Вже по руці їй кров тече,
На трави бризка з рукава,
А кінь кружля, а меч співа!

2

Скінчився бій. За степ зайшло
Черлене сонце. Полягло
Вороже військо. Денний жар
Пливе на захід... А на тлі
Округлих мармурових хмар,
Мов на гранітному шпилі —
На воронім баскім коні,
У білім легкім убранні,
Ще й у волошковім вінці,
З мечем двосічним у руці —
Все вивишається вона,
Ота воячка чарівна...

3

Такою раз якось мені
Приснилась Леся на війні.

1946

НАДОРІЛЬСЬКІ ДІВЧАТА
(ЛІТО 1946 РОКУ)

1

Сонце зайшло,
А від заходу, наче від жару,
Так і пашить...
Навіть вечір, виходячи з яру
І наслухаючи,
Як голоснішає в полі
Гомін бригад,
Що додому рушають поволі,
Як по дорогах вози
Торохтять на посуху,
Вечір — і той розімлів —
Ані дмуху, ні хуху...

2

Ось по крутих,
Із камінними ребрами схилах
Збігло не збігло —
Злетіло у яр, як на крилах,
Сім молоденьких дівчат.
Стрункостанні, вродливі,
Пилом припалі,
Як ті перепілочки сиві.
Поруч ідуть,
Несучи за плечима на сапах
Молодики тонкорогі
І свекляний запах,
Кошики білі
З вечірньою млою
І глеки,
Мало не вщерть поналивані
Денної спеки.
Тільки чомусь

Не сміються помільниці пізні
Ані заводять
Розлогої буйної пісні.
Погомонять, перестануть,
Помовчать — і знову
Чують вухаті узбіччя
Дівочу розмову.

3

— Всі говорили!
Дозвольте й мені ж наостанку
Слово сказати,—
Очима окинувши ланку,
Мовила стиха
Середня, русява, з пухкою,
Ніби з волоття достиглого проса,
Косою.—
Правда, що вклали ми в землю
Всю силу й уміння,
Світле в нас око, мовляв,
Себто — чисте сумління.
На́криво слова ніхто вже
Не скаже про ланку,
Скоса ніхто не погляне
На нашу ділянку.
— З заздросців, може, котра,
Та нехай їй морока,
Хай скрекотить
На своєму кілочку сорока! —
Подрузі в речі зайшла
Яксь ласа до жарту
І схаменулась:
— Пробач за перéбивку, Марто!
— Що ти, Орисю!.. Направду
Ще є в нас недбалі,—
Кинула Марта

І слово вела своє далі:
— Не полінились ми в землю,
І так пребагату,
Ні сільвініту закласти,
Ні суперфосфату.
Ну, а крім того,
Й калійної скільки ще солі,
Попелу, гною, посліду
Ми винесли в поле!
Та вечорами й на курси
Взимі ще ж ходили,
Ще й будувалися ж наново...
Де в нас ті сили,
Де те й уміння взялося
Для всякого діла!..
Кожна ж із нас по війні
На все серце хотіла,
Щоб розбуяла ще дужче
Та слава колгоспів,
Щоб на весь світ розлунався
Наш радісний поспів.
Рано посіяли,
Прошарували упору,
Попроривали —
Й пішли наші плеканці вгору!
— Мов кучерявая м'ята,
Запахла нам свекла,
Рутяну кинула тіль,—
Осміхнулася Векла,
Найговіркиша з дівчат,
Бистроока синиця,
Метко струснувши долонею
Пил із спідниці.
— Правда, що рутяну,
Справді, запахла, як м'ята,
Тільки ж не тішмося довго

Здобути, дівчата!
Легко, як кажуть,
Топтати вчорашні доріжки,
Треба ж і в завтрашнє
Нам зазирнути. Хоч трішки!
Поки що кожен листочок
До сонця сміється,
Тільки чомусь мені дуже
Та й дуже здається,
Що не така вже сьогодні,—
Можливо, котора
Спостерегла,—
Не така, як була позавчора,
Тая веселість у них...—
І, до чистого неба
Звівши заімлені очі,
Докинула: — Треба...
— Треба дощу! —
Наче змовившись, одноголосно
Перехопили їй подруги думку
І млосно
Глянули вгору.
А там, на ряхтливому колі,
Мов кременцями іскристими
Всипанім полі,
Тільки знайомі сузір'я жаріли
Та строго
З півдня на північ
Куріла Чумацька Дорога.
Й ані хмаринки!
І враз від небесної карти
Знов обернулись
Дівочі обличчя до Марти.
— Що ж я скажу вам на це? —
Обізвалася знову
Їх ланкова.—

Пам'ятаєте нашу розмову?..
Як я за ланку
Напровесні слово давала,
Себто за всіх нас,
Під стягом тоді обіцяла
Тисячу з га?..— І замовкла.
Мовчали й дівчата,
Миттю збагнувши,
Яку-то нараду почато!..

4

Тіні жарі
Пропливали по зморхлій блакиті,
Кублилась, вкочучи, тьма
У гарячому житі.
На низині,
Шляховим припадаючи пилом,
Увочевидьки кошлатився
Виковий килим.
Пасіка мріла з гори,
Мов далека слобідка,
Медом запахло...
Та ось і бригадна повітка,
Ось і цегельня, і гребля, і став...
Та дівчата
Навіть очей не звели
До земного свічада.
Раптом зачмихав
У темнім узбічнім узвозі
І прокотився повз ланку
По сонній дорозі,
Жарко дихнувши на неї
Бензиновим духом,
Стомлений трактор,
Оброслий чорноземним пухом.

— Треба,— притиснула Марта на слові,
Як трохи
Гуркіт притих
І під узбіч звернула з дороги
Хмара пилюки.—
Повторюю: зараз би треба,
Так, як ніколи: вологи для нас,
Але з неба
Хутко не буде її...
— Та невже ж то не буде
Скоро дощу,
Як усюди подейкують люди? —
Векла зітхнула,
Зиркнувши в наповнені млою
Мартині очі.
А Марта, повівши рукою
Поперед подруг, промовила:
— Гляньте на зорі!
Як вони кволо мигтять!
От, їй-богу, мов хворі...
Правда ж, якісь незвичайні?
Кожнісінька — млява.
Навіть на колір,
Яку не візьми — зеленява,
На недостиглу схожа
Якусь ягодину.
То на жарку,
На тривалу, дівчата, годину.
Знову ж — і з сонячним диском...
Навзаході нині
Дуже підхожий він був
До довгастої дині.
Хмари — купчасті.
Надвечір зникають.

Холодні,
Росяні ночі...
Усі ці прикмети народні
Й метеорологи стверджують:
Ми вже у колі
Антициклону,
І ждати дощу нам — доволі!
Спеки такої ще з тиждень —
І все наше діло
Із пилюгою, вважаймо собі,
Полетіло.
А чи до цього ми можемо
Ставитись нині
Так собі, байдуже?..
В час, коли нашій країні
Якнайхутчіше потрібно
Звестися на ноги,
Відбудуватись і далі,
На всю нашу змогу,
До комунізму,
До щастя свого прямувати?
Ні! Не такої ми вдачі,
Не нам відступати!
— Так! Тільки що ж нам робити?
З чого почати? —
Захвилювалися раптом
Ще дужче дівчата.
— Що нам робити, питаєте ви,
При посусі? —
Марта до подруг, спинившись: —
По-перше, на дусі
Нам, комсомолкам, не слід упадати.
По-друге,
Спосіб треба дібрати
На кляту посуху!
— Але якого ж?..

Ну, можна було б поливати...
— Чом би ж не можна! Аж смішно...
Та де ж агрегати?
Не залишили ж
Ні смоку, ні труб, ані кишки
Бісові фріци! —
Розіскрились очі в Оришки.
— Спосіб один — поливати!
— А як поливати?..
— Чи не відерцями воду
З Орільки таскати?..
— Знаю, вода не близька,
Хоч не з так і далека...
Тільки ж нових агрегатів
Не ждатиме й спека!
Будуть невдовзі вони,
Та сьогодні ж немає.
А рятувати врожай ми повинні.
Країна чекає!
— Конче повинні, чекає!
— Аякже! — А звісно!
— Можна й бочками! — Чи й відрами!
— Поки не пізно!..
— Ні, я інакше надумала
Діло робити,
Щоб ні бочками води не возити,
Ні так не носити.
— Як же?..— Кажи! — Говори!
— Та нічого складного:
Риемо яму, водоймище робим,
До нього
Просто від річки
Риштуємо схилистий жолоб.
Нам допоможе
Сам тесля колгоспівський — Голуб.
На кручуватому березі

Станем рядами —
Річка Орілька під нами,
А жолоб над нами.
З річки до жолоба
Відра ідуть — не схитнуться,
З жолоба в річку —
Хитаються, дрібно сміються.
Буде дзюрчати у жолобі
Наша Орілька,
Буде влучати в водоймище
Срібная стрілка.
Буде вода в поливалки
Щораз набиратись,
Дощиком буде
На наші грядки проливатись...—
Мов зачаровані,
Слухають Марту дівчата:
Он яке діло!
Так он як почате кінчати!..

6

Тут ланкову свою
Ланка на руки хапає,
З гуками й співами
Вгору її підкидає:
— Сім нас у ланці,
Як кольорів сім у веселці,
Ти ж, найгарніша між нас,—
Посередині, в серці!
— Візьмемо в руки відерця
І разом з тобою
Станемо поруч на кручі
Крутою дугою!
— Будемо в річки
Водиці собі позичати,

Будем на славу собі
Буряки поливати!
— Будуть рости, виповнятись вони
Ціле літо,
Будуть головками цукру
З-під свекли біліти.
— Візьмемо тисячу!
Чесно додержимо слова!
Слово дівоче — родюче!
Воно — не полова!
— Нас не скорила війна,
Не підбити й посусі!
Плекані всі ми
В радянському вільному дусі!
— Буде по Києву
Слава орільська гуляти,
Буде по всій Україні,
Як пісня, лунати...
— Хай нас у праці
Наслідуює кожна дівчина!
— Хай нас у пісні
Прославить співець наш Тичина!
— Зараз же йдімо
Всі ланки на це підмовляти!
— Враз по вечері
Виходьмо й водойму копати!
— Годі вже, годі!
Пускайте на землю, сестриці!
Часу не гаймо на ці,
Хоч і милі, марниці!..

7

І до села поспішають —
Веселі, бадьорі.
Зорі на сапах,
І в кожної очі — як зорі!..

«Як швидко все це сталося, їй-право ж»,
Подумалось мені, коли машина
Поїхала курним гостинцем далі,
На Липове, а я звернув ліворуч
І раптом опинився в темнім лузі —
В оточенні дерев, кущів і трав.

Не вірилось! Перед очима в мене
Стояв усе ще, вигнавшись угору,
Стрункий Держпром. На небосяжні дахи,
Я бачив, сизі вденішні хмарки,
Неначе дикі голуби, сідають,
Щоб, відпочивши, знов собі летіти
Десь на просища в поле. Ще й тоді
Прозірчасті я бачив риштування,
Що там і там по Харкову стояли,
До неба попіднімані крилато,
А з них один по одному виходив,
Вилущувався, наче з стрючковини,
То величезний корпус заводський,
То житловий будинок, то палац.
Усім еством своїм ще відчував я

Ритмічне, ледве чузне стугоніння
Гігантів п'ятирічки, де вчорашні
Фронтовики біля прокатних станів,
Біля печей, і горен, і верстатів
Стояли знову. Й знову Харків слав
На всі кінці моєї Батьківщини
Потужні трактори і молотарки,
Щоб ними знову там і там гриміли
Поля безкраї наші, як ото
Буває часом, грозового літа
Гримлять громами безміри небесні.

Ще зір, і слух, і всі думки мої
Були в каміннім місті, а круг мене
Вже розгортався зовсім інший світ:
Зелені хмари листя, де-не-де
Промінням попрострілювані з неба;
Дубові та в'язові стовбури,—
Кора порепалась,— а попід ними
Коріння повикручувалось чорне.
Людей — ніде ні лялечки навкруг,
Лише стежки, хтозна й колишні, людські
Сюди й туди снували між дерев
Та між кущів. Котра ж моя? Котра ж
Мене із лугу виведе до річки?..
Напевне, ось оця,— подумав я,
Ступивши на одну, що мов туди ж,
Куди й мені потрібно, пробиралась.
І от передо мною лугова
Вузенька стежка. Тільки не гладенька,
Як то бува звичайно, а якась
Немов подзьобана. Либонь, уранці
Її росою дерева скропили..
Біжить собі й біжить поперед мене.
Та чудо-диво: іноді вона
Мені здається схожа на котючий

Клубочок сірий. Тільки не звичайний,
А чудодійний. Той, що раз у раз
Ото в казках із диких пуц виводить
То дідову дочку, дбайливу пряжу,
Що мачуха її туди заслала,
То ще когось такого... Так отож —
Поперед мене стежка. То кущами
Прошелестить, то прокурить піском,
А то через рівчак перестрибне
Чи обмине дрімуче муровище
І знов шугне в куці або в траву.

Десь угорі, в безвітряній блакиті,
Неначе море, сперте на стовпи,
Безперестанним, ледве чутним шумом
Шуміло верховіття, а внизу,
Під мертвими рогатими гілками,
У сутінках, мов зовсім не причетні
До того шуму, простору і сонця,
Росли купками тихі печериці,
Ледь рухаючись, лазили по стежці
Повитикавши ріжки, черепашки,
І хизувались папороті буйні,
Немов які зелені павичі.
А далі стежка лозами побігла.
Запахло ряскою і бугилою.
Із кожної западини земної
З-між осоки воловим чорним оком
На мене знов дивилося озерце,
Як у дитинстві,— глибоко-смутно.
По куширях стріляли хижі жуки,
І їжаки качались по траві.
Зненацька бачу я: передо мною,
Ступнів за три-чотири,— що за диво! —
На кінчику високої лозини,
Берізкою обплетеної, висить

Моя вовняна сіра рукавичка,
Що я її ще пастушком колись,
Шукаючи заблукану корову,
Десь там, здається, восени згубив.
Підходжу ближче. Ні, я помилився,
То ж ремезове пухове кубельце!..

До того часу, поки сонце вгору
Поволі підбивалося,— у лузі
Повсюди й рух, і гомін був — природа
Живі знаки про себе подавала:
То дятел стукне десь у деревину,
То синьовід майне понад лозою,
Із срібним верховодиком у дзьобі,
Та й тії ж самі, згадувані, шуки
Та їжаки своє справляли діло...
А в полудень, як добре припекло,
Все враз позавмирало,— і така
Запанувала тиша навкруги,
І з неї так на мене подихнуло
Давно минулим, що коли б гаразд
Прислухатись, подумав я, то, певне,
Було б учути можна, як донині
Поміж стовпами стовбурів деревних
Луною б'ються буйні голоси
Отих гриватих Ігоревих коней,
Що над Сулою тут колись іржали
І що назавжди їх тоді прославив
У славнозвіснім, неповторнім «Слові...»
Якийсь безвісний воїн і співець.
Та ні, я знаю, що того іржання
Уже ніхто й ніколи не почує,
Як не почує дзвону харалужних
Мечів і списів об щити черлені,
Усе минає! Вічне лиш буяння
Живущого обнівистого світу —

Лиш героїчні подвиги народів
Та творчий труд, що, як спіральні сходи,
Ведуть до щастя. О моя Вітчизно,
Ти є найперша, що його доходиш,
Ти за собою світ увесь ведеш
До комунізму! І яке ж то щастя —
Його творцем, солдатом і співцем
Сьогодні бути!..

Раптом крізь кленове
Прозірчає гілляччя я побачив
Свое село. З далекого міжгір'я,
Мов жменька перлів із своєї скойки,
Білили проти сонця наші хати.

2

Не так струмку в долину бігти легко
І колесу котитися з гори,
Як нам місця пригадувати рідні.
Матвіївка! Розлогі схили яру,
По них обабіч хати білостінні
В садках зелених, буйних, і над ними
Високі явори та осокори,
І над горою вітряки крилаті,
А що найголовніше — це Сула!
В усіх відмінках там її ім'я
Відмінюється. А найпаче в кличнім,—
Сказати б, найінтимнішим,— Суло! —
Звертатися до неї полюбляють
Старі й малі. Так викликають милу,
Сестру гукають, кажуть — ненько, мамо!
Найкращих, найпестливіших іменнів
Їй надавали: ластівка, голубка...
Обсаджували вербами й дубами,
Щоб їй не вадив ні мороз, ні спека
І щоб вона ніколи не міліла.

За все оте добродіям своїм
Вона солодку воду постачала,
Відсвіжувала у селі повітря,
Не боронила влітку покупатись
І посковзатись узимі. Крім того,
Ще й силу риби всякої давала ж.
Проте мені здається, що Сулу
Найдужче в нас усі любили й люблять
Не тільки за оті її, сказати б,
Видимі вігоди. Кінець кінцем,
У нас і в криницях та в копанках
Води, та й доброї, було доволі.
Що ж до купання, ковзання і риби
То в нас на те ще ж і озера є,
Десь, певне, з десятеро, як не більше.
А от Сула для нас усіх — це є
Не взагалі якась вода: прозора
Чи каламутна, тепла чи холодна,—
Ні, ні! Найперше — це вода жива,
Що віковічно й безнастанно плине.
В її лелінні літошнім, повільнім
І в веснянім шаленім вируванні
Таке щось гарне і величне крилось,
Що не могла за все своє життя
На неї в нас людина надивитись.
Коли б якимось чудом, покладімо,
Вона від нас зненацька віддалилась,
То ми до неї враз усім селом,
Бігме, переселилися б!

Не встиг я

В уяві навішатися Сулою,
Аж гульк — вона сама з-межи кущів
Лози та шелюгі зорить на мене
Краечком ока. Швидше, мій клубочку,
Я так за нею скучив! Розгортаю
Бережну зелень. Он яка ти зблизька!

По цей бік шум попід лозою тчеш,
По той бік вариш стружки в казанах,
Тут саджалку зробила для мільги,
А там печер сомам понаривала.
Та де ти подівала ті свої
Млини трухляві, що колись панам
Їх кріпаки ще, кажуть, будували?
І що то там на острові за висип,
На здоровенний срібний лук ісхожий?
А коло мосту арка з прапорцем?
Куди це ти так високо стріляти
Намірилась, моя зозуле сива?
Якої це нечуваної слави
Зажити ще схотілося тобі?..

3

— Я залюбки про все вам розкажу,—
Вказав мені на дзиглик інженер
І сів за стіл. Я глянув по оселі:
З дощок незграбно збита халабуда,
Ще ні дверей, ані шибок немає;
Замість підлоги — річковий пісок
Напополам із тирсою; великий
Сосновий стіл, ослони, стінгазета;
І повно сонця, і смолою пахне.
І вмить від отого всього на мене
Дихнуло давнім духом Дніпробуду:
І там були колись такі будівлі —
Контори та бараки на піску;
І там були такі-от засмаглілі,
У полотняних куртках і в брилях,
Як цей Степан Ількович, інженери.
І так мені на серці стало гарно,
Мов повернулась молодість моя,
І комсомол, і початківські вірші!..

Я сів на дзиглику і натякнув
Степанові Ільковичу про те,
Що, може, він тепер не має часу,
Чим-небудь заклопотаний, а я,
Людина вільна, можу надійти
До нього й іншим разом.— Ні, ви тим
Не клопочіться,— витер інженер
Хустиною високий лоб спітнілий
І розстебнув сорочку.— Як тямущі
Помічники,— а я на них не скаржусь,—
То час і в інженера завжди є.
Ось бачите?..— З шухляди вийняв теку
І щось за книжку.— Гоголь. От люблю!
Укотре вже читаю, а щоразу
Все щось нове для себе назнаю...—
І, захопившись, він уже цитує
Мені уривки із «Тараса Бульби»,
З «Страшної помсти» тощо. Тут і я
Згадав свої улюблені місця
Із землякових творів невмирущих.
І все це якось нас обох відразу
Беззастережно зблизило, зріднило —
І ми вже друзі, вже про чисто все
Нам розмовляти легко.

— Звідки ж ви...—

Сховавши книжку, звів на мене очі
Степан Ількович,— звідки ви дізнались
Про це мініатюрне будівництво?
Про нього ж, крім районної газети,
Ніде ще й слова не було.

— Та звідки ж,
Як не з розмов тутешніх! — відказав я.
— Так ви вже тут не вперше? — Ще б
уперше!
Я звідси родом...— Справді? — Та кажу ж!
— Із самих Кліщинців? — Не з самих.

Он!..

З Матвіївки,— вказав я у вікнину
На дальню гору з вітряками.

— Знаю!

Адже й вона — учасник будівництва.
І рідні ж є? — В Матвіївці живе
Моя старенька мати. Дожидає
Із армії найменшого. А я
Оце до неї в гості.— Зрозуміло!..
— А опріч того,— вів я мову далі,—
Саме село мене до себе вабить:
Як люди, як природа.— Люди славні,
Я це з роботи бачу. А дівчата!..
— Що, дуже гожі? — То само собою,
А ще які й співливі! Правда ж? — Правда! —
Потвердив я, і так мені приємно
Похолодніло в грудях...— Це я знаю,
А от щодо місцевості — не в курсі.
Не встиг іще побути. Все збираюсь,
І все стає що-небудь на заваді...
— О, там у нас природа зав'язала
Цікавий вузол: річка, ліс, гора,
Чудесні землі і чудесні глини.
А лю́дська праця все оте прибрала
В тополі, верби, вишні та горіхи,
Змережила шляхами і стежками,
І білі хати в зелень повкрапляла
Попід горою. Де я не ходив,
Не їздив, не блукав уже — ніде
Такого місця гарного, такого...
Ну, як би вам сказати найкоротше?..
Такого закутка краси не бачив.
— Оце так дивина!..— і здивувався,
І ніби аж зрадів Степан Ількович.
А я собі подумав: «Недаремно ж
Йому до серця так поприпадали
І Гоголеві твори, і дівочі

Співучі голоси, ні — не даремно!»
І раптом захотілося мені
Хоч кількома побіжними мазками
Своє село для нього змалювати.

4

— Ото синіє нарівні з горою
Старий наш ліс,— почав я.— Справжній праліс.
Там тільки й світла сонячної днини,
Що пугачеві та совині очі.
А як який промінчик і промкнеться
В його теменну темряву, то зразу ж
І згубиться, мов тая голка в сіні.
На галяві затишній, під горою,
Із-під гілля безлітньої верби
Там ще й сьогодні зрубом порохнявим
Біліє вдень і світиться вночі
Русалчиною прозвана криниця.
В переказах народних є чудова
Про ту криницю казка чи легенда,
Та це вже річ окрема... А тепер
Я хочу розказати ось про що:
Колись усі матвіївські дівчата
Її квітчали наймилішим цвітом
І темними купальськими ночами
Усе, бувало, бігають до неї
Одна з-поперед одної вмиватись,
Щоб бути гарними. Чи помагало
Оте вмивання їм, я не скажу,
Та люди, мабуть же, таки немарно
Віддавна звуть отую джерелівку
Красивою...— Устами інженера
Пробіг легенький усміх: — Може, й так...
Але ж дівчата ваші, десь-то зроду,
Нівроку їм, як гайові квітки.—

А я провадив далі: — Щоб із лісу
Потрапити в село, то треба конче
Пройти так званий Лісовий провулок.
Отам краси весною!

Уявіть:

З обох боків через високі ліси
Квітуче гілля поперевисало.
Ідеш отим провулком, а тобі
На капелюх або на чуб спадає
Вишневий цвіт, мов білі клапті кипню.
Тоді там кожне дерево і кущ —
Якийсь казковий терем солов'їний,
А перша-ліпша чашечка з бджолою —
Тендітний порцеляновий дзвіночок.
Що співу там, що блиску повесні!
А на початку літа, як досягнуть
Черешні, вишні! Я собі дозволю
І тут удатися до порівняння:
Так рясно й гарно, як тоді, у червні,
Провулок той з початку й до кінця
Бува прикрашений гіллям червоним,
Так, пам'ятаю, в нашому селі
Хіба майдан іще на Перше травня
Прикрашений буває прапорами.
З крутовин, там і там, із-під гілля
Напроти сонця дивляться-сміються
Снігово-білі хати чепурні,
Мов синьоокі гожі молодиці,
По самі груди в рожках стоячи.
Серед подвір'їв над колодязями
Дрімають дерев'яні журавлі,
Такі підхожі до живих, до справжніх,
Коли вони над гніздами своїми
Повстоюються на одній нозі,
Що як котрий курлюкне, похитнувшись,
То раптом аж у грудях похолоне —

Махне крильми і в небо полетить!..
А навкруги такий достиглий спокій,
Така по всьому лагода розлита,
Що деренчання косарок нагірних
І кованих безтарок цокотіння
Лише увиразняють літню тишу.

А взяти яр, що за старого часу
На всі поля матвіївські родючі,
На вікову чорноземлю, дедалі
Все дужче зазіхавши, роззявляв
Свої ненатлі хижі паці прірв.
За нашого ж, іще перед війною,
В зеленолисту памолодь зарнувши,
Він став уже байраком гомінким,
Великолюдним висілком зробився.

Або Кизівер, хутір наш загірній,—
Той бескид яблук, той колодязь меду!
Походиш раз в його садах, посидиш
У пасіці якій,— і вже навіки
Зостатися в Кизівері захоче
Твоя жадібна до краси душа.

Так званої Волосяної кручі,
Що височенним урвищем стрімким
З води у небо вигналася жовто,
Я не зумів експромтом описати
По-своєму, бо в пам'яті моїй
Раптово якось виник славнозвісний
Шекспірів опис бескиду морського
В трагедії про Ліра — і як стій
Заполонив усю мою уяву.
Я лиш зазначив, що на нашій кручі,
Над чарівничим дзеркалом Сули,
Вже п'ятий рік стоїть могила братська

І п'ятий рік матвіївські дівчата,
Увічнюючи пам'ять вояків,
Що полягли в боях за рідний край,—
Весною й літом, восени й зимою
Червоним, найулюбленішим цвітом
Її квітчають. Он вона й тепер,—
Поміж гілля вказав я,— жмутом квітів
Горить на жовтій кручі.— І на тому
Закінчив опис рідного села.

5

Що думав інженер, як я замовк,
Що діялось йому на серці — хтозна!
Та гострий зір його, мені здалося,
Ще погострішав по моїх словах.
Хвилини із кілька перейшло в мовчанні.
За дощаними стінами оселі
Точилися розмови: про жнива,
Про будівництво люди гомоніли,
По холодках кінчаючи обід.
Степан Ількович звів на мене очі:
— Спасибі вам! Піду обов'язково!..
Хоча Матвіївку, сказати щиро,
Тепер я бачу вже, й не бувши в ній.
Ви так мені про неї розказали,
Що мов за руку всюди поводили.
Тепер послухайте ж і ви, будь ласка,
Якою уявляється мені
Матвіївка в майбутньому...— Ану!..
— Та от питання, чи зумію ж я
Оте своє видіння до пуття
І як хотілося б віддати в слові?..
Хоча одне прислів'я наше каже:
Вовків боятися...— Нараз почувся
Знадвору, з-за одвірка, голос: — Можна?..
— Заходьте! — відказав Степан Ількович.

Крислатий бриль, розумні карі очі...
Та це ж Огей Недоля! Дядько Гей,
Як звуть у нас його малі й старі.
Митець на всячину, або, як кажуть,
І швець, і жнець, і на дуду гравець.
Хоч він дуженько був за мене й старший,
Та через це ніколи товариством
Не гребував моїм. «Літа літами,
А дружба дружбою»,— бувало, каже.
— Здоров, козаче! — Доброго здоров'я.
Шановний дядьку Гею! — Він до мене,
А я до нього кинулись.— Виходить,
Що ви собі не тільки односельці,
А й приятелі давні? — усміхнувся
Степан Ількович.— Та таке ж, виходить.
— Ну гомоніть, а я сходжу тим часом
До пилорами,— кинув інженер
І хутко вийшов. Спершу ми з Огеєм
Про все домашнє — і його, й моє —
Скупенько побалакали, потому
Огей спитав мене: — А як там Харків?
— Будується, гримить. І, що не день,
Стає все кращий, кращий,— відказав я.
— Великий город! — Правда, що великий.
— Заводів, фабрик скільки! Чи не більше,
Ніж у всьому Кизівері осель?..
Позаторік... стривай, коли ж це?.. А,
Позапозаторік, улітку саме,
Переїздом якось і я пожив
Днів п'ять у ньому, отже — надивився.
А скільки він дає машин колгоспам!
Та ще й машин яких же! От хоча б
Узяти й натиків, останній випуск:
Так водять запорізьких «Комунарів»,
Що любо й глянути. А зерновійки,
Так звані ВІМ-СМ-1! Та з них

Виходить зерно, нібито руками
Поперебіране. Одно в одно.
Інакше кажучи, як перемите.
Ну, себто Харків — місто доброхвальне.
Хоча, по правді кажучи, не все
Таке вже й добре в ньому. — Що ж погане?
— Та от хоч би й річки, або ж, певніше
Сказати б, річечки, що їх у вас
Аж три, здається, там. Та ще й усі ж
Обкаменовані здавén. — І що ж?
— Та що такі міленькі! Й, опріч того,
Позанечишувані страх. — Це правда.
— Раз, надвечір яюсь, я був хотів
Скупатися. У вас же там улітку,
Хай бог боронить, спека! Ну й побрався
До Лопані. Позаглядав у воду,
Пройшовши узбереж, десь, певне, з десять,
Якщо не більше гін, і — хай мені
Пробачать харківці — от, їй же богу,
Погидував купатися. Ти віриш?
— Звичайно, річечки в нас поганенькі, —
Поважно мовив я. І жартома
Додав: — Якби туди оцю Сулу! —
Огей примружив око: — Себто, значить,
До меду вам ще й ложки захотілось?
А дзуськи! — Не дасте? — Та вам же дай,
То ви за кілька років і її,
Цю нашу чисту, як сльоза, Сулу,
Геть зовсім запоганите. Й облишмо
Про це розмову! — Ну гаразд. А як
Матвіївка ся має на сьогодні?
— Та так собі, як кажуть, нічогенько.
З руїни вже ж вилазимо, чи себто
Потроху відбудовуємось. Дещо —
Для господарства — вже й нове придбали,
Та й той... і прикукобилися трохи.

Але тепер цього вже нам замало.
Оце взялись цегельню будувати,
А згодом зіб'ємось і на заводик —
На черепично-кахельний. Тим паче,
Що незабаром же, за рік, чи що,
У нас уже й енергії — ну себто
Електрики від ГЕС — уволю буде.
А трохи згодом і саме село
Гуртом перемайструємо. Та так,
Що ти його, приїхавши колись
До матері в гостину, вже навряд
Чи й упізнаєш. А тепер, до речі,
Надовго ж їдеш? — Місяців на два.
— То, може, ти узяв собі на думку
Вже й більшеньке що-небудь написати
За рідні... як пак наш учитель Тюпа
Казав?.. Ага, за рідні Палестини?
— Узяти, правда, взяв...— Ну, от і добре,
І напиши! — Я вийняв сигарети.
Огей дістав кисета.— На мого!
Це ж наш отой матвіївський медун.
Понюхай.— Чую, справді медом пахне.
— Бджоли не відженешся. Як коли —
Ти не повіриш — і в кишеню лізуть.
— От капосні! — Та ти бери на товщу!
— Спасибі! — Покрутили цигарки
І позакурювали. Тут Огей:
— А знаєш, друже, треба б написати
Про завтрашню Матвіївку. Вчорашню
Й сьогоднішню ми знаєм... А тієї...
— Попробую.— І такечки, щоб люди,
Взаємини між ними... І природа
Була щоб, звісно ж. От подумай добре.
— Та думати я думаю. А от...
Чи пощастить?..— Якщо вкладеш у нього,
У задум свій отой, себе всього,

То пощастить.— І тут Огей з такою
Довірою мені у вічі глянув,
Що я й на творчій силі враз почувся,
І в свій талан повірив, як ніколи.
Аж ось надворі задзвеніла рейка,
І саме в ту хвилину до контори
Зайшов ухеканий Степан Ількович: —
Ну що, нагомонілися? — Таке ж,—
Підхоплюючись, відказав Огей.—
Вершками перебігли, як ото,
Буває, вівці пашею, та й тільки.—
Тоді мені: — Ну що ж, прощатись ми
Не будемо. Ти оглядай будову,
Викупуйся в Сулі, відпочивай,
А ввечері додому всі гуртом
Понад Сулою підемо.— Гарзд! —
Огей кивнув мені, наклав бриля
І миттю зник у прорубі дверному.

6

— І бригадир чудовий, і людина! —
Сказав Степан Ількович про Огея.—
Все чисто знає і все чисто вміє.
— Мені писали, як він після фронту
Допомагав жінкам, що їм оселі.
Фашисти попалили, будуватись.—
Уставив слово я.— Не тільки днями,
А навіть і ночами працював.
Тій хату вкриє, тій поставить піч...
І все це за спасибі.— Він такий,—
Потвердив інженер.— Чутливий, добрий.
Сказати найкоротше — комуніст.
— А хлопцем, кажуть, був на все село
Шибайголова з нього,— мовив я.
— Ну, то звичайна річ! Колись ми всі

На головах ходили,— засміявся
Хлоп'ячим задерикуватим сміхом
Степан Ількович. Потім, споважнівши,
Звернувся до мене: — Ну то що ж, ходімо,
Я покажу вам наше будівництво.
І хоч воно маленьке, хоч у ньому
Для ока дива й мало, та уяві
Все ж є на що зіпертися. Отож
І на оцю фанерну халабуду,
Без вікон і дверей, ви вже дивіться
Як на контору будівництва ГЕС.
А втім...— помовчав трохи інженер,—
На неї можна й зовсім не зважати.
Ефемерид сосновий — от і все!

По цих словах його, твердих і простих,
Таке щось дивне сталося — чи в часі,
Чи в просторі, в мені чи поза мною,—
Що я такого ще в житті ніколи
Не відчував. Це трудно пояснити.
Таке буває часом, коли довго
Летиш аеропланом: призвичаївсь,
Не чуєш ані гуркоту мотора,
Ні вітросвисту. Вже забув про швидкість,
Про височінь. Сидиш собі в кімнаті:
Затишно, ясно, люди гомонять...
І от зненацька всім своїм еством,
Ще до втручання розуму, відчуєш
Усе те знову. Це триває мить.
А потім знов уже мотор, і вітер,
І височінь, і швидкість, і свідомість
Того, що сталося. Ото таке щось
Мені й тоді відчуті довелось.
І от уже надворі ми. Пісок —
Як жар гарячий.— От отак весь час
І грузимося ми в оцім сипці,

Полив'янієм під пекучим сонцем,—
Змахнув із лоба піт Степан Ількович.—
Щоправда, я до смагнення того
Не дуже-то, а от Лук'ян Петрович —
Начальник будівництва, скине майку —
І цілий день! Уже такий там став,
Неначе добре випалений глечик.
Уже й дзвенить, здається. Де він є?
Поїхав у Полтаву, в «Сільелектро»,
Щоб не було з турбінами затримки.
Та й інших справ усяких назбиралось
Такого, що й на віз не забереш.
Сьогодні надвечір повинен бути.
Начальник тут не перший він. Та то
Нездатні всі траплялись, а Петрович
Узявся цупко — діло аж кипить.
От як приїде, я вас познайомлю.
Навіщо висять лампи електричні?
Що, почіпляли по́рано?.. Та ні,
Не в тому річ. Це для нічної зміни,
Учора встановили невеличку,
Якраз до сили рушія, динамо.
Освітливо ділянку будівництва,
А зайвину енергії дамо
У Кліщинці. Отож цієї ночі
Електрика уперше засіє
Над вашою Сулою. Є такі
Що й зроду ще ж не бачили її.

7

Виходимо з осичняка. Ліворуч,
За клишоногими чагарниками,
Де пахкотів старий рушій і все
Метав угору димові колечка,—
Як величезний пелехатий джміль,
Гула на всенький берег пилорама.

— Це наш так званий будівельний двір,—
Обвів рукою коло інженер.—
Оце ми тут готуєм дерев'яні,
Потрібні нам конструкції. Рушій
Хоч і старий, та ще бере нічого.
Отут і примостімось над Сулою,
Ізвідси все, як на долоні, видно.
А буде треба — спустимось вниз.—
І ми собі сідаємо на кручі
В ріденькому старому пирії,
Де коники, ходу почувши нашу,
Заздалегідь місцями поступились.
Післяобідне сонце так пекло,
Що від повішеного над стромбію
Уламка рейки жаром подихало,
А надбережні корчішки трухляві
От-от, мені здавалось, поберуться
Димком блакитним і, як тая губка
Від іскор з кременю, позатлівають.
В'язова тіль кудлата, що лежала
На заростях ожинкових за крок
Чи півтора від нас, була така
Густа й чорнюча, що якби ми зовсім,
Подумалось мені, були близенько
Біля тієї тіні посідали,
То, чого доброго, могли б у неї,
Неначе в тую смолу, повбирати
Снігово-білі сорочки свої.

8

Поперед нас на пирії зависла,
Розіп'яла свої квадратні крила
Так звана синька. Впоперек і вздовж —
Тоненькі білі лінії, пунктири,
І щось за стрілки, і якісь значки.

— Це наш проект,— сказав Степан
Ількович.—

Або інакше — мрія на папері,
Що невзадовзі скинеться новою,
Живою дійсністю на цій землі.
Оце Сула, теперішнє річище,
Он-он воно синіє за лозою,—
Кивнув Степан Ількович на місцевість.—
Ото, де залишки старої греблі
Стовбурчаться, як дикобрази, хмизом.
Ми спершу думали були його
Перегатити геть, та Управління
Малих річок заборонило. В нього
Інакші плани є — найближчим часом
З Сули зробити плавбову дорогу
Дніпро — Лубни. Ну, якщо так, то ми
В отому місці побудуєм шлюз.
А це, обведений кривою, острів.
Тут буде дамба. Онде ми її
Уже кінчаємо. Стривайте, звідси
Не дуже видно, шелюг заслоняє.
Спустімось трохи нижче... Он вона!..
Людей — немов на ярмарку.— І справді:
Машинами, грабарками чи й просто
Носилками жінки і чоловіки,
А більше все дівчата, закрасивши
Півострова кісниками й хустками,
Дугастий висип сипали з піску.
Я серед них упізнаю поволі
І материних молодих сусідок:
Он Віра у легенькій безрукавці
З носилками по висипу біжить,
А он, на самій гриві піскової,
Струнка смаглява Приська, у дівочій,
З квітучими рукавами, сорочці,
Із-під долоні дивиться на сонце.

На голові у неї біла хустка
Назад пов'язана — віддалеки
До туркота крилатого підхожа.
Лице ж — неначе вирізане з бронзи.
Постояла красуня, округнулась
І подалася Віру здоганяти.
А на старім сухім річищі, збоку,
Між берегів високих, де недавно
Шуміли давні водяні млини,
На самім дні піщаного корита
За проводом бороданя якогось
У жовтому злинялому брилі
Засмагли парубки і чоловіки —
Який в сорочці білій полотняній,
Який у синій майці, а которий
В самих трусах чи штанях — ті руками,
А ті за допомогою приладдя
З коловоротом палі забивають.
Он похапки на самий верх копра
Здирається важка залізна баба...
Зогледітись не встигнеш, як вона,
В дубову палю гуркнувши, вже знову
Побралася угору. І щоразу
На добру п'ядь у землю паля йде.
«От так! Іще! А нумо ще разок!» —
Понукує кремезний бородань.
А десь у лузі, в берестах і в'язах,
Повипадавши з такту палебійців,
Не до ладу і стукали, й гукали,
Мов і собі робили греблю, луни.
— Це осередок будівництва, ґрунт
Усього діла нашого,— сказав,
На мене глянувши, Степан Ількович.—
Отута й ляже гребля. А над нею
Зведеться міст і сам будинок ГЕСу.—
Вже на проекті шарудів сухенький

Окатий коник. Жовта муравчина
З подушечкою бігала по ньому,
А мова інженерова дедалі
Ставала все інтимніша й тихіша: —
Ми тут Сулі, голубці вашій сивій,
Малесеньку робітку загадаєм.
І справді, не довіку ж їй у лозах
Без діла туркотати, як вона
Вже незліченно літ протуркотала.
То хай вже править нам хоч відтепер
За водяного приводного паса,
Ну, себто хай турбіни крутить нам,
Нехай крилаті піняві колеса,
Не маючи спокою ні хвилини,
І день, і ніч, і рік, і вік, і завжди
Шумлять у цих високих берегах;
Хай у кленовій рубленій будівлі,
Що звіддаля, немов цяцькова хатка,
Білітиме край мосту — в затишній,
З паркетною підлогою оселі,
Ледь-ледь здригаючись, безперестанно
Муркочуть генератори потужні —
Оті витворці дивної наснаги,
Потоку електричного прядкі...—
Тут інженер замовк, а потім знову,
Примружившись, неначе від напливу
Якихось видив, осяйних, сліпучих,
Провадив далі: — Гляньте, що то е!..
Увесь пологий дах будинку ГЕСу
Фаянсові обсіли чашечки,
На он отих біленьких каченят,
Що запісок ото скрасіли, схожі.
Від них порозбігалися довкола
Гудючі проводи — провідники
Тепла і світла, сили і краси —
На Кліщинці, Матвіївку, Кизівер,

На Липове і Галицьке — на всі
Поля і луки дев'яти колгоспів,
До кожного подвір'я і оселі,
До тих людей, що ононо з піском,
Із деревом та з каменем весь час
Невтомно пораються над Сулою,
І тих, що в полі — то на лобогрійках,
То на комбайнах — б'ються за достаток,
Зближаючи щасливий час Комуни...

9

Спочатку бачив я лише видиме,
Відоме, справжнє, а оте уявне,
Таке жадане й миле, — вдалині,
За журавлями, стріхами й церквами,
Як невиразне марево, мигтіло...
Та ось воно потроху та помалу,
Й чимраз ясніше, стало проступати
Крізь тее перше. Прибирало форму,
Росло, увиразнялося — й нарешті
Само зробилося єдино дійсним.
Отак далекий гóрод незнайомий,
Коли до нього на швидкім авто
Наближуєшся, перше видається
За білий дивний привид, а потому
Крізь парки і околишні садиби
Щохвилі все ясніше проступає,
Аж поки й зовсім, як горіх із грінки,
Нарешті весь він вилущиться з них,
І вже не привид він, а суцця дійсність,
І ти вже бачиш сам себе між друзів
У осяйних вітринних дзеркалах.
Я більше вже не чув ні пилорами,
Ні вигуків бороданя, ба навіть
Самої інженерової мови,
Я ні на що вже більше не зважав.

Моя увага і моя уява,
Усе ество мое були в майбутній,
Новій Матвіївці. І от я бачу:
З прозрічастих високовольтних щогол
На шиферні й на черепичні дахи,
На рясновіті молоді садки
І на лани шовковохвилі — всюди,
Немов скісні блакитні пасма зливи,
Спускаються дроти. Попід горою
І на горі біліються палаци.
Понад іскристим бруком поп'ялися
На чебрецеве згір'я, де колись,—
Давно-давно,— ми тирлували вівці,
Струнки білоголові ліхтарі.
На господарським дворищі колгоспнім
Із корпусів на різні голоси
Пилки співають, шелестять мотори.
За черепично-кахельним заводом,
У глинищі вовтузячись незграбно,
По-лев'ячи рикає екскаватор,
А по блискучих рейках цокотять
Вагончики — то в корпус, то під кручу.
В обсадженому деревом яру
По синім небі ставу пропливають
Гусині білі хмари. Коло греблі
Рибальські сіті познімали вгору
Прозорі крила. Синій виноград,
Як море, вигривається на згірку.
Мініатюрним висілком теплиці
На пригріві красуються. Над ними
В зеленім лісі стриженім жовтіють
Оселі шовкопрядів. А за яром,
На буряковім кліні, дід Грицько,
Холоші попідкачувавши, ходить
Поміж якихось труб, цигарку курить
І робить райдужний вечірній дощ.

А далі грають, піняться в блакиті
Пшеничні хвилі. Кукурудза буйна,
Султани віничків повикидавши,
Як давне військо кінне незліченне,
За обрій покуріла. Там машина
Засяє склами на зворотах дальніх,
Там прогурчить асфальтом мотоцикл.
А над усім отим зеленим виром,
Поснованим уздовж і вишир дротами,
Горить-бринить Матвіївка нагірня,
Немов зарослий маком острівець.
Хотіло смеркнути, але не смеркло,
Хотіла тьма припасти до узгір'я,
Та й не припала — так схотіла Пріська,
Що змінним мотористом працювала
На міжколгоспнім ГЕСі. Узяла
Та й увімкнула бистрим вільним рухом
На мармуровому щиті рубильник.
Матвіївка, і Кліщинці, й Кизівер,
І Липове, і Галицьке нараз,
Як величезні зоряні намети,
Повиникали, наче ті сузір'я,
Понад Сулою. Попід жовтим стінням
Урвистої Волосяної кручі,
Полохаючи темряву і слідом
Пускаючи на воду перла піни,
Сопуть буксири. На тремливих тросах
Вони провадять низки барж бокатих.
Та висипана золотом пшениці,
Та викладена писанками яблук,
Та — кавунами, динями, що схожі
На жовті й на зелені місяці.
Від тої пахне медом, а від тої —
Бензином, гасом, вугіллям несе.
Поміж вантажних суден обережно
Просковзують стрункі ряхтливі яхти,

І ронять зорі на дзеркальні води,
І ллють пісні на світлі береги.

10

Іду струнким Матвіївським бульваром
Понад Сулою. Літне надвечір'я
Гойдається на дужних ліхтарях,
Горить на круглій шапці водотягу,
На шибках санаторію широких
І на червонім стязі теплохода,
Що, ніби з крейди вибитий, поплив
Од пристані по тихих ясных водах,
На власний образ білий задивившись...

З-під парасольок і брилів до мене
Всміхаються, мов і знайомі трохи,
Та мов і незнайомі, очі: що,
Не гарно в них тепер?! Отож! Морелі?
Та ні, це ж персики. Ростуть! Ще й як!
Із іншими пристояв. Рушив далі.
Оце вже й він, Шевченківський проспект.
Колись давно тут був Тупий завулок.
Широкий, тополіні пішоходи
Поклали тіні навскоси асфальту.
На схресті вулиць, біля обертових
Щитів афішних, свіжими шовками
Шурстять стрункі дівчата. Під горою
Красуються в садках нові доми
З верандами. Червона черепиця
Вбирає очі. Ось під самим лісом
І сотий номер. Материн! У вишнях!
Та й у горіхах! А сама місцина!..
Сказати б, рай, та й годі! Виноградом
Повився круглий ганок. Біля хвіртки
Підняв ліхтар свій емалевий брилик —
Вітає гостя. До будинку стежка,

Посипана пісочком. На веранді
У золотім солом'янім фотелі
Сидить, я бачу, мати — в білій-білій,
Мов гілочка квітучої черемхи,
Крамній хустині. Миготливий промінь
До рогових гранчастих окулярів
Чіпляється. Глибокі давні зморшки
Скрасили все обличчя, а вона,
Щоку підперши морхлою рукою,
В якусь цікаву книжку заглибилась.
Підходжу ближче. Де тобі — не чує!
— Добридень, люба нене! — Ой синочку! —
І руки простягла, і підхопилась:
— Таки діждалася!..— Ну як ви тут?
— Ой, дай же роздивитися на тебе...
Сідай де-небудь. Голос молодий,
Та й очі ж мов... І голова не сива,
А й ти вже з літ ідеш.— Нічого, мамо.
Удома все гаразд? — Усе, спасибі!
А в тебе? — Та й у мене.— Слава богу!
— А що це ви читаєте? — Це той...—
На титульну сторінку подивилась,—
Томмазо Кампанелла — «Місто Сонця».
Коли ще думав чоловік про справжнє
Вселюдське щастя!.. Ну, ходім до хати.
Ет, щоб тобі, «до хати»... Як у пам'ять
Стара заткалася!.. Такий домок,
Мов, хатою незручно й називати.
Заходь сюди. Оце ось наша кухня,
Дивися, що зосталося від печі,
Що звали ми варистою. Півхати
Собою заставляла та фортеця.
А ось тепер кахляна, бачиш, грубка,
Плита, духовка. Все тепер на газі.
Це холодильник. По воду до криниці
Тепер уже не ходимо. З-під кранта.

Електрика і газ усе нам роблять.
І ми собі, звичайно, сиднів-лежнів,
Як кажуть, не справляємо. Ні-ні!
Усе, що треба, робимо. Проте ж
І не рвемося вже в надсильній праці.
— А це ж навіщо вам тепер здалося? —
Вказав я на рогач і кочергу,
Що недоречніли в однім кутку
Новітньої світлиці. Мати в сміх.
— О, з рогачами, синку, в нас була
Справдешня, присяй-богу, епопея!
Замірилися наші молодиці,
А більше все баби — Мокрина, Векла,
Тетяна, Гапочка й багато інших —
Та рогачиний справити погріб,
Комедію таку собі встругнути.
Позодягалися в усяке рам'я,
Взяли в колгоспі дві чотиритонки
Й поїхали збирати все оте
Начиння куховарське. Заїжджають,
Звичайно ж, і до мене. Се та те...
Потому враз: «Де ваші рогачі?» —
«Та десь отам, пробачте, за відхідком». —
Усі шарах туди. «Оце великий,
Золільниковий, ось двойко маленьких,
Сказати б, кашникових. Ось лопата,
Що вас печеним хлібом годувала,
Аж присмалилась, бідна», — сміючись,
Приказує Тетяна й віддає
Мокрині все оте добро, а потім
Зненацька спохмурніла і до мене:
«А де ж отой середній ваш, бабусю,
Борщєво-юшковий? У вас же був!
Та ще й такий гарненький, пам'ятаю,
Підкористий такий... І кочерги, —
Сплеснула у долоні, — щось не бачу».

«Та десь були». — «Були, а де ж тепер?
Ви поховали, ви за рогачі!» —
Сердитими усі поприкидались.
«Та цур їм, пек!» — давай я відмагатись
І аж проситись мов. Та де там, лихо!
Найшвидше кажучи, таке зчинили,
Що близько й до міліції. Сміха!
Коли це йде Василь. Усі до нього:
«Ти тут хазяїн? Де ти подівав
Рогач і кочергу?» Василь сміється:
«Та стане вам і тих». — «Ні, ти не вказуй!
Ти поховав!» — «Ну, хай і поховав». —
«Так он який ти, бісової віри!
Стара ідеологія заїла!
Лишаєш на насіння, на розплід?» —
І так до бідолашного взялися,
Що хоч навтіки. Мусив пояснити:
«А як ми, каже, будемо «Наталку
Полтавку» ставити без рогачів?
Чи п'єси Кропивницького, наприклад,
Чи й Тобілевича? Нові робити?
Ви думали про це, шановні гості?»
І тут усенький похорон у сміх:
«А й справді-бо! А, звісно, буде треба!
То, може, парочку таки залишмо
Для кону? А звичайно! Молодець!»
Забрали, що було, і гайда з двору.
А надвечір усе оте начиння
Гуртом посеред степу поховали
В обваленім колодязі. Є чутка,
Там ще й тепер могила з рогачем
Замість хреста видніється край шляху.
А як вернулись, та поприбирались,
Та як зайшли в нагірний ресторан —
Ото гульню, скажу тобі, зробили!
— Чудні діла в вас, мамо! — А чудні!

На весь район сенсація була.—
І далі повела мене в покої:
— Це спальня, це дитяча, ось моя.
Ото ванькирчик, далі — комірчина.
На другім поверсі — бібліотека.
А це у нас світлиця чи вітальня.—
Високі вікна, штори, телевизор...
— А рушники неначе стародавні...—
Присів я на канапі.— Так гарненькі ж!
Із птахами. Чи їх же викидати?
Нехай собі картини прикрашають.
Ну, роздягайся. Єсть у нас і купіль.
— Це добре.— Може, попоїв би? — Згодом,
Бо ще як слід не хочеться.— Ну, добре,
Усі походяться...— А де ж вони?
— Та де ж!.. Василь усе в своїй майстерні,
А Оля... Оля в... як її?.. Скажи,
То й я скажу... Ну й слово ж, хай йому!
Таке закручувате, що ніяк
Не наломлю до нього язика...
Робо... робо... Ага, згадала! Оля —
В роботолярії.— Де-де, матусю?
— Та я ж сказала вже — в робо...
— А не в лабора...— Хе, звичайно ж, синку,
В лабораторії! Тепер уже
Довіку не забуду, хай йому!..
— А де ж онуки? — В піонерзагоні.
У їх сьогодні збори. Завтра їдуть
У свій районний табір. У Кизівер.
То в нас тепер дитячий літній світ.
Таку красу зробили там, що боже!..
— Ну, а врожай же як? — Стіна стіною!
Як жито, як пшениця — все таке!..
Не знаю, як їх і комбайни візьмуть.
І не звичайне все, а велетенське.
Десь, певне, скоро буде так, як я

Колись читала в казці: житній колос —
На все стебло. До того, видно, йдеться.
Бо всі ж казки збуваються тепер.
Змінили все — і землю, і підсоння.
А що Сулі яке тепер добро:
Глибока, та прудка, та рибна стала —
Куди як вигарніла на розкошах!
Людьми ж і нахвалитися не можна:
Увічливі, гостинні та привітні,
Й немов одна яка сім'я велика.
А дружні! Справді, наче в тім прислів'ї:
«Один за всіх, і всі за одного».
І всяке діло радістю зробилось,
Потребою. Та й легко. Все ж — машини.
Усе встигаєм — і книжки читати,
І поробити все. Лиш дні летять,
Як бистрокрилі птахи. Так-то, сину! —
Заметушилась, ніби щось згадала. —
Василь аж на Ставку. Далекий світ!
Хіба хоч той... покликати хоч Олю?..
Вона ж отутечки, за рогом зразу.
Як палицею кинути. Авжеж! —
Поправила перед трюмо хустину. —
Посидь собі, а я — на 'дній нозі! —
Та тільки за поріг і враз — назад. —
Гай-гай, стара!.. Коли вже ти хоч трохи
З новим життям оббудешся?.. Хіба ж
Не краще подзвонити телефоном?.. —
І до ванькирчика. Хвилин за п'ять
Вернулася й до мене: — Оля каже,
Що незабавки прийде. А тим часом
Низенького поклона посилає.
Дзвонила й Василеві. Хтось відмовив,
Що він поїхав десь аж за Сулу,
До косарів, чи що, й не хутко буде...

По хаті походжаємо й тихенько
 Гомонимо собі про се, про те...
 Коли це, чуємо, біля веранди
 Заворкотів, як голуб той, мотор...
 — Машина! — глянула на мене мати
 Й метнулася надвір. А незадовго,
 Хвилин за три, чи що, веде в світлицю
 Якогось діда: кремовий костюм
 Новісінький; солом'яний — і теж
 Допіру нібито пошитий — бриль;
 Товстий портфель ремінний; у нагрудній
 Кишеньці — записнік і авторучка.
 «Чи це, бува, не дядько Гей?..— у думці
 Я сам себе спитав. І відповів
 Тим самим робом: — Ні, це ж дід Микита!»
 Проте чого це він і серед будня
 Кругом такий святковий?.. Дивина!
 — Мир домові сьому! — бриля здійнявши,
 Звисока гість поклікнув.— Мир і вам! —
 На відповідь у тон йому згукнулось
 І в нас із матір'ю.— А ти ж, козаче,
 Пізнав хоч, хто я є? — до мене гість.
 — Атож, Микита Савич! — відказав я.
 Тут мати, вказуючи на фотель:
 — Сідайте, голубе! Це в нас м'якенький...
 — О, дякую! — Поклав на стіл портфеля,
 Холоші попідсмикував і, сівши,
 На матір очі звів: — А я оце
 До вас, добродійко, приїхав той...
 На довідки, сказати б... Може, чули
 Про наш музей майбутній? — І не раз!
 — Отож! Це саме я його роблю.
 Фундатор, так би мовити. Невдовзі,
 Над підосінь туди, перед святами,

Видимо, що й директорську посаду
Обісти доведеться не кому ж...
Тим часом, я оце щодня-щоднинки,
Від рання до смеркання ось уже
Чотири місяці селом снуюся,
Кручусь, як тая муха ув окропі...
Все раритетних надібків, ну себто
Рідких речей усяких у людей
Напитую собі. Бігме, буває,
Що ніколи, як той казав, не те що,
А — не повірите! — і носа втерти.
За ці чотири місяці, звичайно,
Я вже чимало дечого з потрібних
Музееві речей то там, то там —
Хоча й з бідою — пороздобував.
Це, звісно, плюс. І немалий. Проте ж
Багато дечого, та ще й притьмом,
Аж гвалт потрібного, ніяким світом,
Хоч ти ала кричи або хоч сядь
Та й плач собі! — не можу роздобути.
Разів із кілька я ж уже й до вас
У справі цій музейній приїжджав,
І все — то дуже слабували ви,
То дома, як на те, не заставав.
А це вже пощастило. — Тут Микита
Наткнув на ніс пенсне, добув з портфеля
І розгорнув якусь велику книгу. —
Так от, у цьому фоліанті в мене
Посписувано все — і те, що є вже,
І те, чого немає ще в музеї,
А конче має бути. Я не буду
Читати списків різних документів
З історії села, колгоспу тощо...
Ви їх самі побачите колись,
Як до музею прийдете, в гарненьких
Скриньках, позаскльованих, на полицях.

А списки пам'яток матеріальних
Доконче прочитаю. Задля цього
Я, власне ж, і прибув. Так от: «верстат,
Оснівниця, сукало, мотовило,
Витушка, плуг, рожнаті й круглі сани,
Рубель, качалка, прядка, гребінь з днищем,
Гребінка, веретено, ступа, драчка,
Коромисло, мазниця, верзуни...»
А втім, немає рації всього
Того, що є вже в мене, вам читати.
Опріче того, це ж і пісня довга.
Бо в мене тут,— кивнув Микита Савич
На фоліанта,— з тридцять, як не більше,
Машинописних сторінок. Отож
Я краще прочитаю тільки те,
Чого в музеї поки що немає,
А ви уважно слухайте, і скоро
Почуєте від мене щось таке,
Що в вас воно де-небудь завалялось,
Поклікніть: «Є!» Тож на сьогодні в мене
Бракує ось чого: кужівки, мажі,
Ярма мережаного, натачанки,
Гарманки, ціпа, жлукта, шаплика,
Діжі, копистки, форми на паски,
Чи бабника, інакше; макогона,
Гарапника трійчатого, дротянки,
Сохи, очіпка, писаної тайстри,
Бительниці та терниці, сліпця...»
Проте чого ж ви мовчите? — Микита
На матір глянув.— Бо нема нічого,—
Йому на тее мати.— А гирлиги,
Бува, немає? — Де б вона взялася!..
— Ну, я гирлигу й сам зроблю. Колись
У пана вівці ж пас, то натягався
Із нею, клятою. Та й надивився ж...
От чудасія,— звів на мене очі.—

Ну, що б було ще пастушком її
В що-небудь замотати й закопати.
Ну, дармо, трохи підгнила була б,
А все ж згодилась би мені тепер.
То, може, жорна є? — Давно побили!
— Ну, та нічого, жорна я в Петрихи
Недавно напивав. Казала, дам...
А калатало є? — І не було.
— Ну, а золільника? — Золільник є! —
Мов аж зраділа мати.— Тільки ж я
Оце недавно в ньому посадила
Такий гарненький... як-бо його?.. кактус.
— Та що ви, Миколаївно! В золільник?
А як упустите абощо? Та його ж
Тепер ніде і ні за які гроші,
Скажу я вам по правді, не дістанеш!
— Та він же й з діркою, і щербатенький...
— Ви тим, добродійко, не клопочіться,
Я реставрую, буде як новий!
Отож — золільник мій! — Гаразд.— А той,
А заткальня? — Спалила.— От нещастя!
Котрої не спитай — лише сміється.
А чи давно ж ви затикали ними
Свої верхи? Ех і жінки ж пішли!..
Ну, ви ще трохи той... І за золільник
Довіку буде вдячне вам потомство...
Та я, по правді кажучи, до вас
Приїхав, так би мовити, найбільше
У справі рогача і кочерги.
Ти ж уявляєш, у якому стані
Я опинився? — глянув дід на мене.—
Ні рогача, ні кочерги. Й скверненьких!
А що ж то за музей без цих речей?
І що то в дідька за такий фундатор,
Самокритично кажучи! І знов же —
Де їх узяти? Просто хоч проси

В заводі екскаватора й відкопуй
Отой безодній степовий колодязь.
Ну та й баби ж!.. Не дивляться вперед
І на ступінь. Це добре, що найшовся
Такий Василь у нашому селі.
Подумав хлопець трохи і зберіг
Для реквізиту хоч один комплект.
Тепер уже якимось ділитись будем...
А то б нащадки наші не зложили
Ніякої уяви про знаряддя,
Що наші бідні жіночки від віку
Орудували ним коло печей.
У, то безцінна для науки річ! —
Закінчив він і книгу заховав.
Де не взялася на порозі Ольга,
Де взявся хлопчик, син її — смаглявий
Племінник мій.

І враз до мене: — Дядю!..—
Про се, про те в захопленні лепече.
І дівчинка розквітла на порозі.
Заграла оченятами.— Пізнала?..—
Та раптом засвітився телевізор,
І дівчина всміхнулася з екрана:

— Добровечір, шановне добродійство! Слухайте оголошення! Післязавтра відкривається санаторій «Цілющі води». Урочище так званої Русалчиної криниці. Бажано, щоб громадяни, які мають путівки, прибули до санаторію завтра ввечері.

Завтра ж таки, о дванадцятій, відкриття дитячого літнього містечка імені Крупської. Матвіївські діти зранку збираються на пристані. О десятій прибуде яхта з галичанськими й кліщинськими дітьми. На відкриття, звичайно, запрошуються батьки. Не забудьте, що яхта буде рівно о десятій. Хто запізниться, тому доведеться їхати тролейбусом. То довше й не так цікаво. Не запізнуйтеся!

Сьогодні, о двадцятій, у горішній залі Палацу культури буде лекція на тему «Перші земляни на Місяці». Після лекції нова кінокартина «Леся Українка».

За хвилину слухайте концерт — музичні новини. До побачення! На все добре!

Всміхнулася привітно, згас екран,

І музика наповнила світлицю...

— Бувайте здоровенькі, я поїхав,—

Підвівсь Микита Савич.— Та посидьте!

Я ось чайку з вареннячком поставлю,—

Ласкавим голосом заговорила

До нього мати.— Дякую, не можу!

До лекції ж ще треба припровадить

На місце жорна. Цінний експонат,

А в неї може так він і зогнити —

За погребом у бур'яні лежить.—

Взяв під пахву рогач і кочергу: —

— Оце таке спасибі вам! Бувайте! —

Відкланявся і, матір пропустивши

Поперед себе, вийшов із кімнати.

А Оля усміхнулася й сказала:

— Цікаве діло робить чоловік!

Цікаве і потрібне!.. Ну, а що ж

У тебе там новенького? Розкажуй,

А я вечерю буду готувати...

12

Та тут зненацька задзвеніла рейка.

Я, мов од сну прокинувшись, отямивсь

І опинився знову там, де й був.

Та як усе змінилося в природі!

Вже не було ні блиску, ані тіней,

І вочевидьки всі навкружні речі

Втрачали справжні обриси. Поволі

Робився вечір. Там, де я сидів,
Із пирію ще трохи подихало
Гарячим денним духом та від річки,
З-під осоки, тягло вже холодком
І лепехою не по-деннім пахло...
Усі ще працювали, та в затоці
Жабня таку скрекотняву зчинила,
Що вже ні людський гомін, ані стукіт
До мене не сягали. Від контори
Степан Ількович, бачу, йде з якимось
Високим чоловіком у чоботях,
У галіфе і в синій безрукавці.
Через плече рушник. Я підхопився
І узберіж назустріч їм пішов.
— Оце начальник наш, Лук'ян Петрович,—
Звернувся до мене інженер.— А це...—
Й назвав мене.— Знайомтесь, гомоніть,
А я побіг іще до рушія,
Бо в нас,— на мене глянув,— поки що
Не дуже поналомлювані хлопці
В тій машинівій справі. Початківці.
— Біжи, біжи! — сказав Лук'ян Петрович
І обернувся до мене. Річ за річ.
— То, може, й ви скупаєтесь? — Аякже!
— Ну от і добре. Я оце з машини,
Вкурів, як дідько той. Ходім за шелюг,
Сюди-бо скоро налетить жіноцтво.—
Зайшли в куці. Лук'ян Петрович миттю
Усе із себе — і шубовсть у річку,
Лиш білий стовп устав на глибині
Та на поверхні кола розійшлися...
Немає та й немає... Аж по той бік,
Біля лози, нарешті вирнув.— Ху!
Ну ж і водичка! Літепло! Стрибайте! —
І ось ми поруч плаваєм.— Ну як?
— Та так, що й не вилазив би! — Отож!

Поплавали, подіставали дна
Та й повилазили. От сидимо,
Вдягаємося, і Лук'ян Петрович
Розказує мені: — На фронті був я
Усі чотири роки за сапера.
Потому рік із чимось працював
За бригадира у своїй-таки ж
Радгоспівській бригаді будівельній.
Та ось одної днини викликає
Мене до себе секретар райкому.
Про се, про те спитав, а далі й каже:
«Іди на ГЕС!» А я перед війною
Та в будівельнім технікумі вчився.
Ну що йому казати? І кортить,
Як то приповідають, і страшить...
Та ще й начальником. Довгенько так-от
Вагався та хитався і, нарешті,
Погодився-таки піти на ГЕС.
А треба вам сказати, що до мене
Було вже два начальники. Ну, перший,
Розказують, нічого взагалі
Не тямив у гідравліці. А другий —
П'яничка був. Розтратив людські гроші,
Ну й звісно де. Так я оце з весни
І не вилажу звідси. П'ятий місяць.
Було й спочатку, кажуть, дуже трудно.
Не всі в це діло вірили: «А хтозна...
Воно б і добре — ГЕС побудувати,
Але чи стане сили, чи зумієм,
Щоб до пуття, — розводили руками, —
Коло землі ходити, врожаї
Вирощувати — ми на це митці.
А щоб таке?.. Турбіни всякі тощо...
Чи не заплутаємось у дротах?..
І знов же, річку взяти!.. Серед літа,
Коли вода меженна, можна все

Робити з нею — тихою, плохою,
А повесні, та ще як буйна повинь?
Е, тут нам треба надвое гадати:
Чи потече електрика в колгоспи,
Чи й гребля за водою попливе?..
Щоб проти — ми не проти. Тільки ж труд
Щоб не пропав...»

А як отой начальник
Розтринькав гроші!.. А пізніше трохи,
Ну, як на те, ще й чутка розійшлася,
Що десь на Пслі нову колгоспну ГЕС
Вода підмила й вивела з ладу.
Ви ж уявляєте, який то настрій
Людей опанував? Ентузіасти —
І ті повішали носи. Весна,
Вже й повідь спала, час до діла братись,
А на роботу йти ніхто не хоче.
От скличем збори. Зійдуться й мовчать.
І я собі не балакучий зроду.
Скажу, що так і так, мовляв, що ГЕС —
Велике діло. Що на Пслі розмило
З недбальства людського. Що в нас такого
Не станеться ніколи. Заприсягся,
Що не розтрачу людського й шага,
Що сам нарівні з усіма візьмуся
Й до найтруднішої роботи — до носилок
Чи там до тачки. Що всього себе
Віддам задля загального добра...
Мовчать — як в рот води понабирали.
І от на зборах в одному колгоспі
Встає дідок: «Якби такі слова
Казав покійний батько твій, то так!
А ми ж тебе, синочку, ще не знаєм.
Ну, вчився десь, ну, добре воював,
А тут, у цьому ділі, ти який?
Адже ж і той п'яничка присягався,

В цім самім клубі бив себе у груди.
Повірили! А він процмулив гроші,
Та тільки й бачили. Сидить, чи що...
А копитали все ж таки пропив!»
«Авжеж, пропив,— гукнули всі,— й собака
Не гавкнув, далєбі!» — Ну що ти скажеш
На ті слова громаді?.. Ну, з грошима
Відпала справа враз-таки. «Будинок
І все майно розтратника,— сказав я,—
Розпродуються, отже, не турбуйтеся,
Ті гроші вернуться на будівництво».
Вони таки й вернулись переогодом.
Та тільки я згадав про ГЕС, як знову
Почувся голос: «Ми жили без неї,
То й житимем, а нашу пайку хай
Повернуть у колгосп, та тільки й діла».
І знов усе спочатку почалося.
Та тут добряче допоміг Ількович.
Його вже люди знали і любили
Як роботящу й совісну людину.
По-перше, він узяв чомусь і той...
За мене поручився: «Я, мовляв,
У нього вірю, він не підведе!»
Отак сказав і посміхнувсь до мене.
Мені аж краска кинулась в обличчя.
Незручно якось! Ми ж із ним тоді
Лєдь-лєдь були знайомі ще. Ну, так,
Хіба що трохи дужче, як із вами.
І — ви повірите? — від того часу
Я став ще дужче вірити і в себе,
І — головне! — у інших. От які
В житті бувають речі! А по-друге,
Він якось так чудово розказав
Про всі вигоди від отої ГЕС,
Що в хлопців і в дівчат моїх, я бачу,
Аж очі посвітились. А коли

Дійшов до кузні, як то молотки
В ній по ковадлу цокають самі,
Лише встигай залізо обертати,
То й той дідок (а він коваль колгоспний),
Дивлюсь, розм'як. Борідкою хитає
Та лиш притакує. Дійшло, повірив!
Розумний і сердечний чоловік
Степан Ількович наш! Та не за що ж
На будівництві ми його недавно
Обрали й на парторга. Молодець!
І знаєте... Скажу вам по секрету:
Потрошку пише щось. Таке, як повість.
Читав шматки. Не знаю, як кому,
Але мені здається — дуже добре!
Нове село. І люди, і природа —
І все якесь таке живе та свіже,
Що він письменник буде.

Після того

Усе пішло на лад. І бачте як
Працюють он усі! Уже ж давненько
Сигнал кінчати дано, а вони
Немовбито й не чули.— Тут начальник
До рейки підійшов, узяв з піску
Залізний прут і подзвонив удруге.

13

Уже смеркало. На горбах піщаних
Глибокі зморшки тьми позаягали.
На свіжий висип товпились бережні
Горбаті тіні. Чорні кажани,
Оті незграбні літні духи ночі,
Мигтіли у повітрі. В гущині
Шелеснула дрімлюга. Та не встигли
Ще й небесні зорі позайматись,

Як на стовпах соснових над Сулою
Земні вже посвітились — електричні.
Враз на горбах порозбігались зморшки,
Потворні тіні кинулися в зарість.
Один кажан під ліхтарем сліпучим
Упав передо мною на пісок,
Запнувсь од сяйва крильцями своїми
І так лежав ані живий, ні мертвий.
Ясні вогні веселі обступили
Все будівництво. А маленька зграйка
Через Сулу на Кліщинці метнула
І, наче перші смілі ластівки,
Їм понесла найкращу новину:
А вже весна!.. На кручуватий берег
Повибігали люди. В того заступ,
А в іншого сокира на плечі,
Посвічені від ліхтарів, горіли.
Загомоніли, дивлячись угору:
— Оце так світло! — От де яснота! —
— Ну просто ж як удень! Хоч і пшеницю
Перебирай для дослідного поля!
— Усе якесь святкове поробилось —
І дерева, і всі обличчя наші...
— Невже ж то хутко ясність отака
І в кожному провулочкові буде? —
Спинилася коло дівчат бабуся,
Що з-за Сули до Кліщинців ішла.—
І в кожній хаті буде? — Тут дівчата
Защебетали їй над самим вухом:
— На кожній вашій стежечці, бабусю,
Світитиме ліхтарик! — Ой, мої ж ви
Зозуленьки!..— І буде якнайшвидше!
— Це вже вважати можна, що не буде,
А є,— поправив бородань дівчат.
— І то не тільки світить,— обізвася
Якийсь із ватерпасом у руці.—

Верстати різні крутить, гонить воду,
Корови доїть, зогріває землю
Під парниками. Вівці — й то стриже!
— Додай, дітей колише,— жартома
Перекривила майстра повновида,
Весела жінка. Той не розгубився:
— Не висипляєшся? — І всі у сміх.
— Товариші й товаришки! — озвався,
Знімаючи із голови кашкета,
Начальник будівництва. І раптово
Запала тиша.— Від усіх колгоспів
Прийшли бригади на нічну? — окинув
Очима низ і кручу.— Від усіх! —
Почулися навколо голоси.
— А чи не темно буде працювати? —
Хтось засміявся. А Лук'ян Петрович
Вдоволено повів навкруг рукою:
— Так от вона яка, товариші,
Електрика на вигляд. Подивіться,
Як хто не бачив, може.— Гарна, гарна!
Нівроку їй! — загомоніли знизу
Купки хусток.— Вона-то гарна, правда,—
Сказав Лук'ян Петрович,— та й не дуже!
Бо це не та ще. Та — велика, дужа —
Іще тече до моря за водою,
І ми її повинні якнайшвидше
У проводи і в діло спрямувати.
— Авжеж повинні! — Жалко ж мимо себе
Таке добро пускати! — Поки ж можна?
— Он люди вже давно свої річки
До рук поприбирали. На Уралі,
На Вінниччині! — Правда, люди добрі! —
Погодився начальник.— Ми відстали.
Хоча й працюєм нібито й нічого,
Проте ми можем, як мені здається,
Ще краще працювати. Так чи ні?

— А звісно, можем! — крикнув бородань.—
Наприклад, ми сьогодні паль забили
Удвічі більше, як учора. Завтра
Ще більше заб'ємо. Наполягти!
І особливо нам,— до палейбіців
Звернувся він.— Не тільки вам, а й нам,—
Озвалась Пріська до дівчат.— Погляньте,
Ще сипати он скільки! — І на висип
Рукою скинула.— А ще ж і той...
Його ще треба ж буде й закріпити
Камінням, цементом. Це ж наше діло!
— Усім узятись дружно, та й усе! —
З кінця в кінець перекотився гомін.
Начальник тут: — Усім узятись дружно...
Це правильно! І не велике діло
Таку, як наша, ГЕС побудувати.
І не самі ж ми це діло робим.
Про наше невеличке будівництво
Піклується уся земля радянська.
Це факт. Москва дає свої турбіни.
Для жменьки наших сіл — сама Москва!
А Харків — генератори. Граніт
Готують крюківські каменоломи,
А білоруські лісоруби — ліс.
Усім узятись дружно — от і все,
Сказали ви. А що то теє «все»?
Всі знаєте? — І тут він перед миром
Розкрив те слово, розімкнув, як атом,
І показав нове Посулля наше
Як на долоні. Слово перейшло
До інженера. Той, мов чародій,
Всю суть, усю красу свого проекту,
Ту світлу душу, замкнену в папері,
На берег перевів, і над Сулою
Заграва греблі осіяла нас.
Після парторга кожному схотілось

Додати ще щось і своє. Усюди
Попіднімались мозолясті руки.
Хто Кліщинці змальовувати взяв,
Хто Липове, Кизівер, а якась
Білява галичанка срібний голос,
Немов струмочок, вивела на чисте:
— Зробімо ж так, щоб нам Жовтневе свято
Справляти вже при зорях комунізму!

А як оті слова проголосила
Небалакуча дівчина, то раптом
Усім здалось, що в кожного вона
У самім серці щойно побувала.
Де не взялося світле слово — «Ленін».
Із уст в уста побігло і заграло
Усім у очах. Слово «соцзмагання»
Шугнуло від бригади до бригади
І скрізь зашелестіло папірцями
В руках у бригадирів. Залунала
Дівоча пісня. Заступи й сокири
До рук нічної зміни перейшли,
І вже в грузькому видному річищі
Гриміли «баби», знов замайоріли
На острові кісники і хустки,
І палі оформлялися на греблю,
І простий висип дамбою ставав,
І, притаївши дух, захвилювалась,
Зраділа і здивована Сула.
Так он куди за наших днів сягнути
Намірилася ти! Так он якої,
Ніколи ще не чуваної слави
Здобути захотілося тобі!
Тут остаточно розумом збагнув я,
Що сталося тоді, коли порожній
Сосновій халабуді дав наймення
Контори будівництва інженер,

І нащо він, подумавши, удруге
Назвав її метеликом-поденком.
Я в найглухішім закутку посулля
Відчув свій час. Я уявки побачив,
Як робиться сьогоднішнє вчорашнім,
А завтрашнє — сьогоднішнім, як хутко
В нас парості пускає комунізм.

14

Додому йшли матвіївські бригади
Понад Сулою. Поруч мене — Пріська,
Огей і Віра. Всі розмови наші
Велися про майбутню — про чудесну
Матвіївку. Всі мрії і видіння
Горнулися до неї. За лозою
Та за шипшиною, мені здавалось,
Сула співає. На камінних сходах
Дрімає хвиля. Лугові дерева
Бульваром понад берегом шумлять.
Дрібний засульний крин, бліді тюльпани
Розкішним повним цвітом поробились
На квітниках. Не лозяні тини,
А мармурові білі огорожі
Із-під гілля вишневого леліють.
Вечірній місяць повний був не місяць,
А порцелянова ліхтарна куля,
Що на стрункім матвіївськім бульварі
Молочне тихе світло розливає
На дерева, на квіти і на нас...

З РОСІЙСЬКОЇ

О. Пушкін

СОЛОВЕЙ

Соловей мій, соловейку,
Лісова маленька пташко!
В тебе, пташко невеличка,
Є три пісні незамінні,
А у мене, в молодого,
Є три клопоти великі!
Ой що перший в мене клопіт —
Рано хлопця оженили;
Другий клопіт, що в дорозі
Ворон кінь мій притомився;
Ой а третій — третій клопіт —
Любу дівчину зо мною
Розлучили кляті люди.
Яму ви мені копайте
В полі, полечку широкім,
В головах мені червоні
Квітоньки ви посадіте,
А в ногах мені криничну
Чисту воду проведіте.
Пройдуть повз дівчата красні,
То сплетуть собі віночки,
А старенькі підуть люди,
То черпнуть собі водиці.

Ще віють вітри студені
І надносять ранкові морози,
Щойно на весняних талавінах
Проявились квітоньки ранні,
Як з воскового дивного царства,
З запашної медової келійки
Вилітала бджілонька перша.
Полетіла по квітоньках ранніх
Про весну розвідати красну,
Чи вже скоро буде гостя мила,
Чи вже швидко луки взеленіють
І чи хутко в білої берези
Та розвинуться клейкі листочки,
Зацвіте черемха духовита.

ВІПРОДЖЕННЯ

Художник-варвар пензлем сонним
Картину генія чорнить
І свій малюнок беззаконний
На ній накреслює за мить.

Та фарби ті чужі з літами
Спадають, як стара луска,
І знову геній перед нами
В своїм величчі виника.

Так щезнуть прагнення оманні
У змученій душі моїй
І виникають незрівнянні
Видіння первісні у ній.

ПІСНІ ПРО СТЕНЬКУ РАЗІНА

1

Що по Волзі-ріці по широкій
Впливав гостроносий човен,
Що гребці на човні все завзяті,
Козаки, молодії хлоп'ята.
На кормі сидить сам хазяїн,
Сам хазяїн, грізний Стенька Разін,
Перед нього красна дівиця,
Полонена персидська царівна.
Не глядить Стенька Разін на царівну,
А глядить на Волгу на матінку.
Грізно мовив тут Стенька Разін:
— Ой ти, Волго, ой мамо питима!
З зеленочку мене ти плекала,
В довгу ніч люляла, колихала,
У погоду хвильову носила,
Ти за мене молодця не дрімала,
Козаків моїх добром наділяла,
Ще нічим ми тебе не дарували.—
Як схопивсь тут грізний Стенька Разін,
Підхопив персидську царівну,
В хвилі кинув красну дівицю,
Волзі-матінці нею вклонився.

2

Ходив Стенька Разін
У Астрахань-город
Торгувати крамом.
Став воевода
Правити дарунків.
Підніс Стенька Разін
Одамашки хрещаті,

Одамашки хрещаті —
Парчі золотії.
Став воевода
Вимагати шуби.
Шуба дорога:
Поли-то новії,
Одна боброва,
Друга соболина.
Йому Стенька Разін
Не віддає шуби.
— Віддай, Стенько Разіне,
Віддай з плеча шубу!
Віддаси — спасибі;
Не 'ддаси — повішу.
Гей у чистім полі
На зеленім дубі,
На зеленім дубі,
Та в собачій шубі.—
Став Стенька Разін
Думати-гадати:
— Гаразд, воеводо,
Візьми собі шубу.
Візьми собі шубу,
Щоб не було шуму.

3

То не кінський туп, не гомін людський,
Не сурма сурмача в полі чується,
То погодонька свище, гуде,
Свище, гуде, захлинається.
Закликає мене, Стеньку Разіна,
Погуляти по морю по синьому:
«Молодче удалий, розбійнику бравий,
Ти розбійнику бравий, гульливий буяне,
Ти сідай в човни свої бистрії,

Вітрила розвинуь полотнянії,
Побіжи по морю по синьому.
Прижену тобі три кораблики:
На першім кораблі червінь-золото,
На другім кораблі срібло щирее,
На третім кораблі душа-дівчина».

* *
*

Брязкотала брязкотять,
Тарабанці торохтять,
А люди-то, люди,—
Ой люлечки-люлі! —
А люди-то, люди
На циганочку зорять.

А циганочка скакає,
В тарабанці вибива
Ї хусткою жаркою має,
Розлягається-співа:
«Я співачка, танцівниця,
Я ворожка-чарівниця».

* *
*

Що біліється на горі зеленій?
Чи то сніг, а чи лебеді білі?
Якби сніг — він би вже розтанув,
Якби лебеді — вони полетіли б.
То не сніг і не лебеді білі,
А шатро Аги Асен-аги.
Він лежить в нім весь люто зраний».

Навістили його сестра і мати,
Його любя не могла, засоромилась.
А як біль йому полегшав трохи,
Наказав він своїй вірній любі:
«Не шукай мене в моім білім домі,
В білім домі, ні в усім моім роді».
Як почувла дружинині речі,
Засмутилася бідна Кадуна.
Вона чує, у двір їдуть коні;
Підхопилася Асан-агиниця,
Хоче кинутись, бідна, в віконце,
За нею голосять дві доньки милі:
— Ой вернись, наша мила мамо,
Приїхав не муж Асан-ага,
Приїхав твій брат Пинторович.—
Повернулася Асан-агиниця
І повисла на братову шию:
— Милий братику, що за наруга!
Від п'яти діток мене гонять.

М. Лермонтов

ПАМ'ЯТІ О. І. ОДОЄВСЬКОГО

1

Я знав його: ми мандрували з ним
У горах Сходу й тугою вигнання
Ділились дружньо; злигодням моім
Настав кінець: збулись мої бажання —
Я повернувся в край коханий свій;
А він не дочекався на ту хвилину:
В наметі похідному, як билину,
Спалив його недуги суховій.

Сира земля взяла блискучий рій
Натхнень його, ще темних, недоспілих,
Надій ошуканих і жалкувань спізнілих!

2

Родився він для них, для тих надій,
Поезії і щастя... Та, сміливий,
З дитячих рано вирвався одінь
І кинув серце в вир життя бурхливий,
І світ не вжалував, і бог не спас!
Та до кінця, серед тривоги повсюдних,
В людській юрбі й серед пустель безлюдних,
В нім тихий пломінь почуття не згас:
Він зберігав і блиск очей весь час,
І сміх дитячий свій, і жваву мову,
І віру у людей, в мету життя чудову.

3

Та в самоті навіки він затих...
Пером земля тобі, мій любий Сашо!
В землі далекій, у полях чужих
Спокійно спи собі, як дружба наша
В німій могилі споминів моїх!
Ти вмер, як і багато хто, спокійно,
Та з гідністю. Ще дума-тайна рвійно
Блукала над ясним твоїм чолом,
А очі вже взялись довічним сном;
І слів твоїх останніх, ледве чутних,
Збагнути розумом не зміг ніхто з присутніх...

4

Чи то привіт був рідним берегам,
А чи ім'я залишеного друга,
Чи, може, жаль за молодим життям,

Чи просто крик останньої недуги,—
Хто скаже нам?.. Твоїх останніх слів
Глибоке і болюче розуміння
Утрачено... Твої діла, стремління
І думи — все те зникло без слідів,
Як ті хмарини літніх вечорів:
Ледь блиснули — і, глянь, уже немає.
Куди вони, звідкіль, для чого? — хто питає...

5

Вони й сліда не кинуть на блакить,
Як та любов дитяча скоробіжна,
Як мрія, що ніколи ні на мить
Не повіряв її він дружбі ніжній...
Що за потреба?.. Хай забуде світ
Його життя, таке чуже, незнане:
Пощо тобі вінки його пошани
І терня брехень, сховане у цвіт?
Ти не годив йому, ти з юних літ
Відкинув ланцюги його визнання:
Любив ти моря шум і степу німування.

6

І хмурих гір позублені хребти...
І, круг твоєї скромної могили,
Усе, чому радів на світі ти,
Отак чудесно доля сполучила:
Синіє степ, і срібляним вінком
Його Кавказ навкруг оповиває;
Над морем він, насупившись, дрімає,
Як велетень, схилившись над щитом,
Оповідання хвилі наслухає,
А море Чорнее шумить, не замовкає.

ЕЛЕГІЯ

В. І. Ланський

Чому смутні ви, діти снів,
Життя безбарвного примари?
Немов з небес погожих днів
Од вітерцю легенькі хмари
Летять, і тануть в вишині,
І десь діваються безслідно,—
Так у підхмарній стороні
Летіли ви!.. Ледь-ледь помітно,
Ледь-ледь торкаючись землі,
Минули ви, жалі похмурі,
Минули серця болі й бурі
І безіменно протекли;
Ви й порошок за собою
В перебіг часу не втягли,
Ви несвідомою стопою,
Пилюку збивши по шляхах,
Ні на граніті, ні в серцях
Знаку не кинули й малого.
Пощо ж на пройдені дороги
Ви дивитесь? Нема для вас
Ні прикрих дум, ні насолоди,
Життя сплигло, як тихі води,
Вогонь без полум'я погас.
Хто для натхнень родивсь, і зрання
Весь світ в собі зачарував,
Та пив ізмалку жовч страждання,
І за життя в труні лежав;
Хто був облитий трутизною,
Горів у тузі нищівній,
Але душею, ще живою,

Все раввся в людський вир, у бій,
На волю з темної могили,—
Той жив! Він духом був борець:
Збагнувши всі життєві сили,
Він вибрав страдницький кінець,
Він може поглядом сягнути
На свій минулий темний шлях
Із усмішкою на устах.

Хто все життя хотів збагнути,
Та чий несмілий кругозір
Обмежували пасма гір,
Темниці круг його темниці;
Хто снів, як друзів, ждав своїх
І кляв ранковий схід зірниць,
Коли у сяєвах її
Нічних видінь легкі рої
Тікали в зоряні причали,
А він темницею оглядав
І все обійми простягав
До тих розрадників печалі;
Хто з світом ще зв'язок беріг,
Та не на щастя — на недолю,
Щоб милий голос у неволю
Дійти з ясного світу міг,
Як по покійниках зітхання,
Щоб світ утрат не забував,
І похоронного ридання
В тюрму щоб відгук долітав;
Хто всю принаду спогадання,
Усі найкращі сподівання,
Всю силу серця, все, чим жив,
У погляді коханім злив
І, завжди небесам покірний,
У молитвах лише й благав,
Щоб друг отой, навіки вірний,

Та животворчу вість подав,
І хто дізнавсь, що друг сконав, —
Той хай у долі запитає:
Навіщо він на світі є,
Чом янгол смерті, що змітає
Усіх крилом, — його минає,
Від мук забутку не дає?
Навіщо тайною тяжкою
Невідомий шлях життя
Бентежить думи й почуття
І не дає ні супокою,
Ні бажаного забуття?

Як званий гість чи випадковий,
Прийшов він у цей світ чудовий,
Де крізь плачі не чуть пісень,
Де насолоди серця бідні,
Де туга й радість — сестри рідні,
Де похорони кожний день,
Де колиски — гробів данина,
Руїни ж — ниви й пасма гір;
Де радісний натхненний зір
І уст привабливих тканина —
Лиш переходів знак сумних
То із могили, то в могилу —
Усе те виникло із пилу
Племен загинулих людських.
Як тіні, зникають лица
В тобі, просторая гробнице!

Та вічний рід! Лиш відлетять
Знебути від свого народу,
А вже нові ланки дзвенять
У ланцюзі людського роду;
І знов малята зацвітуть,
І розпросторяться, і знову

До гробу тяготу життьову,
Як дар, безцільно понесуть
І скинуть з пліч її, нужденні...
Безцільно!.. Що ж таке життя?
Та є пориви в нас священні,
Є світло мислі, жар чуття,
Є сила розуму чудова!
В блакить підноситься будова:
Вона незримо, крізь роки,
Трудами віку безупинно
Росте й росте, але людину
До верховин ведуть віки.

М. Некрасов

ОРИНА, МАТИ СОЛДАТСЬКА

Цілий день — моя скорботниця,
В ніч — нічна богомільниця,
Вікова моя сухотниця...

З народної пісні

Ночі пізньої, осінньої
З полювання ми вертаємось,
До нічлігу до торішнього,
Слава богу, добираємось.

— От і ми! Чолом, старесенька!
Що це ти схмурніла, кумонько!
Не про смерть, бува, задумалась?
Геть облиш цю марну думоньку!

Чи журба яка навідала?
Розкажи — ачей розвіється.—

І повідала Ориночка,
Що на серці в неї діється.

«Вісім літ синка не бачила.
Жив чи ні — не відкликається,
Вже й побачитись не думала,
Враз синочок повертається.

Безстрокова вийшла хлопцеві...
Напалила добре баненьку,
Напекла млинців Ориночка,
Не надивиться на Іванонька!

Та були не довгі радощі,
Десь йому здоров'я збавлено:
Цілу ніч солдатик кашляє,
Біла хустка закривавлена!

Каже: «Я поправлюсь, мамонько!»
Помилився — не поправився,
Дев'ять днів хворів Іванонько,
На десятий — переставився...»

І замовкла безталанная,
І слізьми нещастя вмилася.
— Так чого ж та хворість клятая
До хлопчини причепилася?

Може, кволий був ще зроду він?..—
Стрепенулася Ориночка:
«Де-то, богатир статурою,
Здоровезний був хлопчиночка!

Дивувався сам із Пітера
Генерал, як роздягли його
Під аршин в прийомі ставити —
Мого сина нещасливого...

На оцю хатину дерево
Він же сам тягав сосновеє...
І вилися у Іванонька
Русі кучері шовкові...»

І замовкла знов нещасниця...
— Не мовчи, розвій журбиноньку!
Що ж згубило сина любого —
Десь питала ти дитиноньку?

«Не любив, пане, розказувать
Він про ту свою воячину,
Гріх мирянам-бо показувать
Душу — богові призначену!

Нашо гнівати всевишнього,
Біса тішити суворого?..
Щоб не змовить слова лишнього,
Щоб не ремствувать на ворога,

Перед смертю слід помовчати
Кожному християнинові.
Бозна, що там за пригодонька
Надломила силу синові!

Я й узнать не намагалася,
На людей не нарікаючи,
Сам він речі тихі, втішливі
Говорив мені, вмираючи.

Із сокиркою тихесенько
Походжав двором, городиком,
Хату лагодив старесеньку,
Обплітав подвір'я плотиком;

Перекрив сарай задумував,
Та робочою годиною

Зліг — і звівсь на рівні ніженьки
Лиш за день перед кончиною!

Забажав на сонце глянути,—
Вивела його з хатинки я:
Попрощався він із банею,
Із стодолюю, скотинкою.

Сіножаттю йшов — задумався.
«Ти даруй мені, галявинко!
Замолоду я косив тебе!» —
І заплакав мій Іванонько!

Тут із шляху пісня вдарила,
Підхопив, що малось голосу:
«Не біленький сніг», закашлявся
Та й упав підтятим колосом!

Не стояли ноги жвавії,
Не трималася голівонька!
Із годину йшли додому ми...
Сходила вечірня зіронька!

Страх, що в ту останню ніченьку
Сталось: пам'ять розладналася,
Все йому перед кончиною
Служба тая увижалася.

Ходить, чистить амуніцію,
Ремені натер солдатській,
Язиком давав сигналики
Та пісні виводив хвацькії!

Артикул робив рушницею,
Аж хиталася хатинонька,
Журавлем стояв на ніженьці,
Гнувсь додолу, як лозинонька.

Враз метнувся... глянув жалібно...
Повалився — плаче, кається,
Крикнув: «Ваше благородіє!
Ваше!..» — бачу, задихається;

Я до нього. Стих, послухався —
Ліг на лавку. Я молилася:
Чи господь на нас не зглянеться?..
Вранці пам'ять прояснилася.

Прошептав: «Прощай, ріднесенька!
Знову ти сама zostалася!..»
Я над сином нахилилася,
Похрестила, попрощалася.

І погас він, наче свічечка
Воскова, передіконная...»

Мало слів, а горя річенька,
Горя річенька бездонная!..

* *
*

В столицях шум, гримлять витії,
Словесна клекотить війна,
А там, у глибині Росії,—
Там віковічна тишина.
Лише вітри в гаях шугають,
По згір'ях крутять вітряки,
Та дуги з стебел вигинають
І землю-матір обнімають,
Цілюють землю колоски...

І. Бунін

ЕСХІЛ

Я весь тремчу, як гляну на твої
Німотні риси, сповнені могучих
І строгих дум. По-старосвітськи просто
Ти вирізьблений, старче. Неоглядно
Далекі дні, коли ти жив, і міфом
Вони вже нам здаються. Ти страшний
Іх давністю. Ти тим страшний, що ти,
Незримий в світі двадцять п'ять століттів,
Незримо в нім живеш і до сьогодні,
Й перед твоєю славою земною
І час безсилий. Фатум неминучий,
Все наперед повизначала Доля,
Діла всіх діл на забудь засудила,
І благо тим, що б'ють поклони їй.
Та ти перед очима Адрастеї
Чоло суворе нахилив з такою
Величністю, з такою міццю духу,
Які єдино личать лиш богам
Та смертному, що зважився уперше
Прославить дух і горду звагу смертних!

* *
*

В геліотроповім світлі зблисків летючих
На небесах розкривалися хмари димучі,
На косогорі далекому — привид діброви,
В мокрій долині край дому — трави лілові.

Спалахи морок топив, із гуркотом грому
Пролій спадав на покрівлю північного дому,
Й по-металічному страшно, в дикій печалі,
З мороку гуси кричали.

КАНАРЕЙКА

На батьківщині вона зелена...

Брем

Канарейку із-за моря
Привезли, й прийшлося їй
Золотою стати з горя
В клітці замкнутій, тісній.

Вже зеленим вільним птахом
Ти не будеш,— хоч співай
День і ніч в пивній під дахом
Про далекий острів-рай!

Ап. Майков

* *
*

На білій замілі Каспійській, у пустелі,
По каторжнім труді співець одпочивав.
Навкруг ні кущика, ні згірка, ні оселі...
Лиш Каспій бризками страждальця освіжав,
Лиш Каспій повертав співцеві творчі сили...
Ось душу в'язневу натхнення окрилило,
Спахнув погаслий зір... Поспів'я на устах...
До рідної землі він руки вже простяг,
Немов до матері, і очі звів до бога...
Та двоє вартових вже бачать — буде гріх!
Відводять вже курки, одставили вже ногу,
Готові стрелити, щоб перший вірш поліг
І щоб у кріпості збить військову тривогу.

Ф. Тютчев

* *
*

Хоч і яка болюча та остання
Знемога передсмертного страждання,
Та найстражденніше душі моїй
Те, що мертвить найкращі згадки в ній.

З ВІРМЕНСЬКОЇ

А. Ісаакян

*
*

Пам'яті лебожа мого
Ісаака Ісаакяна

1

На дереві, що, мій низенький дах
Оклонюючи, край вікна зросло,
Якийсь похнюпий чорноперий птах,
Сховавши дзьоб свій на ніч під крило,
Нараз так смутно й страшно застогнав,
Немов останнє слово передав
Мені від друга...

О той стогін! Він
Тепер звучить, як похоронний дзвін...

Поки ти жив, поки пісні
 На цій землі складав,
 Тоді десь завжди вдалині
 Світами ти блукав.

Але відтоді, як помер,—
 До мене ти прийшов,
 І більш ніхто вже відтепер
 Нас не розлучить знов.

В моєму тихому дворі
 Шумить осінній дощ,
 Паркан і вулиця в журі,
 У смутку скеля й рош.

Тепер недобре і в житлі,
 А як же, милий мій,
 Тобі лежати у землі,
 Холодній і сирій?..

Горітимеш, як рана, ти
 В душі моїй повік,
 Від цього болю помогти
 Не може жодний лік.

В осінній мряці навісній
 Стою самотній я,
 Малюю в думці образ твій,
 Шепчу твоє ім'я.

Як довго-довго ждати довелось
Мені на тебе, хлопче... Далину
Вода очей туманила... Та ось —
До мети ти прийшов на чужину.

Я по твоїй усміщці чарівній
Дитя вчорашнє миттю ж упізнав,
Коли до мене, ніжний хлопче мій,
Ти ув обійми, плачучи, упав.

Як виріс ти! Яке лице ясне,
Тверда рука, гнучкий і рівний стан,
Мое зелене сонце весняне,
Мій луговий уранішній тюльпан!

Звитяжцем ти при зброї золотій
Примчав сюди на бойовім коні.
О, як я ждав тебе, герою мій!
Не залишай мене в самотині!

Неправда, що тепер тебе нема
І що холодним снігом занесла
Твою могилу байдужна зима...
Ні-ні! Ти в затишку мого житла!

На лобі в тебе ранка, і сливе,
Як зірочка якась, вона горить...
Дай поцілую, зразу заживе,
Загоїться, мій воїне, за мить...

З ГРУЗИНСЬКОЇ

А. Церетелі

МУХАМБАЗІ

Якби ти печаль мою змірила, мила,
Клянуся,— ти знов би мене полюбила!

Хай в небі є сонце, та світ цей пустинний
Мені осяває твій образ єдиний,
Бо ти — насолода, ти — спів солов'їний,
Ти — радість, ти — біль мого серця невпинний,
Колючка троянди, що душу вразила...

Якби ти печаль мою змірила, мила,
Клянуся,— ти знов би мене полюбила.

Що старше, то дужче й міцніше кохання,
Бо дружбу воно береже доостання.
Нове ж почуття тільки серце зігріє,
Про нього лиш юність незважлива мріє...
Запнись! Хай на тебе воно не повіє!

Якби ти печаль мою змірила, мила,
Клянуся,— ти знов би мене полюбила.

Бо хто тебе дужче, як я, покохає?
Такого кохання й на світі немає!
Я, навіть подоланий сном у постелі,
Твій образ усміхнений бачу в оселі,
Як зникне,— я кинуся в прірву зі скелі.

Якби ти печаль мою змірила, мила,
Клянуся,— ти знов би мене полюбила.

Без ласки твоєї я вмру від знемоги,
Безтямно, безцільно згублю всі дороги,
Я радість відкину, віддамся на муки,
Хай проклята буде хвилина розлуки!
Забудь про минуле, подай мені руки!

Якби ти печаль мою змірила, мила,
Клянуся,— ти знов би мене полюбила!

З ЛАТИСЬКОЇ

Я. Райніс

ПЛЕМ'Я ІДЕ НОВЕ

Небо і сонце,
Поле і море,
Все, чим радіє
Кожне серце живе.

Все це — багатство
Твоє неозоре;
Вже твоє літо
Квіти вогнисті рве.

Співай же про тих,
Чиє бороття суворе:
Гуде твоє море,
Плем'я іде нове!

ПОЛЯМИ РІДНОГО КРАЮ

Гей, вечірній вітре, в путь летімо!
Чом дрижиш ти у кутку своєму?
На тобі сіряк і шапка з мряки —
Полетімо нивами із свистом,
Мла розвіється, як пил за возом,
Дощ краплинами круг нас заскаче.

Гей, вечірній вітре, в путь летімо!
Подивімось, що там роблять люди,
Впоравши своє добро осінне,
Виславши озиминою ниви,
Повні животи понаїдавши.

— Постривай, куди везеш ти сіно?
Віз наклав — заледве коник тягне.
— У маєток, для драгунських коней,
Мій Сивко хай їсть соломку з стріхи.—
Гей, вечірній вітре, льнимо далі.

— Ти куди це впорожні? Десь, певне,
Все позвозив і додому їдеш?
— Ні, в маєток мене з возом гонять,
Ніколи з своїм добром возитись...—
Гей, вечірній вітре, льнимо далі!

— Ти куди женеш свою конячку?
На весілля, молоду здогониш?
— Ні, наказано мені здогнати
Тих, що панські добра зграбували;
Не затримуй! Чуєш, у маєтку
Свищать кулі, ждуть вони й на мене.—
Гей, вечірній вітре, льнимо далі!

— Ви куди це з вилами й кілками,—
Полювать гладких зайців у лісі?

— Що ти насміхаєшся, чужинцю!
Нас маєток гонить на повстанців,
Хто не схоче,— всім по двісті палиць.
Ото так господар бадьорить нас.—
Гей, вечірній вітре, лиймо далі!

По шляху старі й малі. Їм треба
Відбувати відбутки у маєтку,
Примхи всі виконувати панські.
За оренду віддають данину,
Зраджують братів своїх і рідних,
Піт на тілі, на обличчі сльози.
Гей, вечірній вітре, лиймо далі!

Із маєтку їде люд назустріч:
— Завтра знов підводи, знов дозори!
Всі борги сплатити одночасно!
На весь край — грошовий штраф накласти!
Відшмагати різками батрацтво!
Бунтарям — п'ятьом спалити хати,
А шістьом — за жеребом — по кулі! —
Гей, вечірній вітре, лиймо далі!

Ще назустріч віз один з маєтку.
Хлопчик править, хтось лежить на возі.
— Чи не батька ти провадиш, хлопче?
Мабуть, пива у шинку обпився?
— Ні, не пив мій батько пива й краплі,
У маєтку кров пили із нього.
Там, на стайні, де його шмагали,
Панські пси ще хлещуть кров і досі.—
Гей, вечірній вітре, будь невтомний,
Остуди крильми ті люті рани,
І летімо рідним краєм далі!

Ниви чорні, луки мокрі всюди,
Все непоприбиране зосталось,
Птахи лісові не мали часу.

Сіно погнило, не покосили,
Лісові тварини не прибрали.
Нікому коло землі ходити!

Хто змолотить жито, як усюди
На токах молотників молотять?
Хто поля пооре, як ратаї
У крові лежать посеред поля?
Хто в господі прибере? Господар
Прибраний і сам уже в холодну.
Хто покосить сіно? На узліссі
Сам косар підкошений, в могилі.
На узліссі видно чорні стіни,
Обгорілі припічки та крокви,
Купи цегли й попелу. Недавно
Був там дім, комора і кошара.
Зупинись, вечірній вітре, далі
Нам уже нема чого летіти.
Змолоті той хліб, дай лад у домі,
Позгортай увесь той груз докупи,
Позмітай в одну місцину попіл
І присип пісочком на узліссі
Ту сумну господареву хату,
Щоб вовки кісток не розтягали.
Зупинись, вечірній вітре, досить,
Я полину в путь іще з ранковим!

ЦВІРІНЬ!

Уже жовтіє листя і трава;
Одна лиш пташка з гілочки співа:
Цвірінь, цвірінь!

Я ціле літо з дітьми клопіт мала,
Плекала їх, літати їх навчала,—
Цвірінь, цвірінь!

Вже сонце бродить по затоках тьми,
Нехай за ним летять тепер сами,—
Цвірінь, цвірінь!

Всіх пташок знов збере нова весна,
Не вернеться із ними лиш одна,—
Цвірінь!

ПРИРОДА І ДУША

Природа не знає своєї величі,
але ми знаємо.

Паскаль

Не зна природа величі своєї,
Своєї глибини не знає небо,
І сонце жару свого не знає.

Розкриє небо груди свої чорні,
І з них мільйони крапель сонця ллються —
У всесвіті їх незліченна сила.

Снопи вогненні сонце викидає,
Розпалює життя в краю холоднім —
В самого сонця випалене серце.

Суха земля, камінними руками
Тримаючи в своєму лоні море,
В глибокім сні летить навколо сонця.

Річки течуть навпомацки крізь морок,
В потоків повипалювані очі,
Струмочки спотикаються на скелі.

Над морем келиха краси розбито,
Вода то білим грає, то рожевим,
Та море ні про що своє не знає.

Земне нутро із тріском вивергає
Смарагди, яспис, бірюзу, сапфіри;
Багаті барви без життя сіяють.

З земного лона, тремтячи, виходить
Із пелюстками синіми пагінчик,
Та й сам не зна, який він є у світі.

А от душа, в своїй лушпайці ніжній
У море впливши, вже зразу знає,
Яке воно, те море безбережне.

Душі відома вся природи велич,
Відомо їй, яке гаряче сонце,
Яке глибоке і блакитне небо.

Лиш одного душа іще не знає:
Яка сама вона глибока, дивна,
Але душа і це колись ізглибить.

ТИХО СЛУХАЮ

Тихо слухаю твій голос,
Пригортаючись до тебе
Й завмираючи від щастя.

Не рухнись, лежу, сховавши
Голову в твоїх долонях,—
Очі соромно розплющить.

Як ласкаво ти говориш,
Що я гарний, добросердий,
Що, як сонце, в мене очі;

Що у мене, окрім того,
Ясний і великий розум,
А найпаче ж — добре серце.

Так, ти кажеш, добре серце,
Але це ж всьому початок
І кінець всьому на світі.

Більшого не може й бути.
Все роздам я, все, що маю,
А zostавлю тільки серце —
І віддам його тобі.

НЕПРОЩЕННИЙ БОРГ

Тисячі дітей кричать: «Де рідні?»
Крові їх од вас ми вимагаєм!

Тисячі жінок: «Де чоловіки?»
Крові їх од вас ми вимагаєм!

Тисячі дівчат: «Де наші хлопці?»
Крові їх од вас ми вимагаєм!

Тисячі батьків: «Синів оддайте!»
Крові їх од вас ми вимагаєм!

А найдужче матері волають:
«Тих, кого ми в муках породили,

Ви нізачо, марно повбивали,
Ви всю Латвію і інші землі

Залили їх кров'ю! Ви довічні
Наші боржники за кров пролиту.

Ми цього вам боргу не даруем,
Як нікому ви не дарували.

Як останній гріш ви з нас стягали,
Так і ми з вас кров до краплі стягнем».

* *
*

Мить одна дає нових сто думок,
Все життя охопить мить єдина.
Безліч митей кожний день вміщає —
Бачиш-бо, який ти є багатий?

УПЕРТО

Де є така сила,
Щоб дух твій зломила?

Хай буря, хай злива,
Борися відверто,
Йди прямо, уперто!
Хай спека, хай холод,
Хай злидні, хай голод,
Йди далі уперто.

Де є така сила,
Щоб дух твій зломила?

З БОЛГАРСЬКОЇ

Л. Стоянов

БІДНІСТЬ

Біднішого за мій народ немає,
він найбідніший. Злидні — ось ім'я
його тяжкої долі. Дрантям
обвішаний. Мотика та соха —
з коліски до труни; і день, і ніч
безкрая мука — чорна і глуха!
Як величезний дуб, розбитий громом.
Чи відживить його весна?

Земля
лише крихти йому дарує,
град
випищує його врожай,
і вихор
під стріхами низенькими одвічно
шумить йому прокльони безіменні.
Тяжка, скорботна доля!
Бідний люд!
І як я,
син його щонайвірніший,
ходити можу в царському одінні,
на ліжкові м'якому спати,
пити
іскристі добрі вина,
чи я можу
в похитливих феєріях тонути,
за вибранця в душі себе вважати,
увінчаним, прославленим,
тим часом,
коли на чорних ріллях, круг хаток

людське страждання,
неначе відьма, блудить,
і староденний вітер, любий вітер
моїх далеких пращурів, скакає
на чорних конях,
ніби вовча зграя,
і з віку в вік волає:
Miserere!

Коли б я міг, розправивши рамена
і тіло розігнувши скам'яніле,
здавити пальці у кулак гігантський
і замахнутись ним — ось так!

З НІМЕЦЬКОЇ

И. В. Гете

ПРИСУТНІСТЬ

Усе провіщає тебе!
З'являється сонце прекрасне,
Слідом виходиш і ти.

Тільки-но вступиш у сад,
І ти вже — троянда з троянд,
І вже — лілея з лілей.

А коли ти водиш танок,
То всі небесні світила
Кружляють у колі твоїм.

Ніч! І так само вночі!
Палкіше, ніж місяць, гориш,
Ясніше, як зорі, сяєш.

Ти наймиліша за все!
І квіти, і місяць, і зорі —
Все служить лише тобі.

Сонце! Так будь же творцем
Незгасного дня й для мене!
Ти — моя вічна любов!

НАРЕЧЕНИЙ

Вночі я спав, а серце пильнувало,
Раюючи з коханням і вві сні.
Почався день — здавалось, ніч настала...
Та все одно, на щастя йшлося мені!

Усі жагучі думи й поривання
Крізь денний жар проніс для неї я;
І насолоду, що несло смеркання,
Передчувала вже душа моя.

Спочило сонце, ми з'єднали руки,
Вітаючи останній блиск його.
Сади погасли, стихли денні звуки,
Та любе серце билось край мого.

Нічна зоря ввела мене в будинок,
Де спочивала мила в самоті.
О, приготуй же і мені спочинок!
Хоч що було б, а щастя є в житті!

ІЗ СЛОВАЦЬКОЇ

І. Краско

РАБ

Я той, кому в вухах бриніла пісня матусі рабині.
Та пісня в серці моєму ніколи не стихне, не згине.
Так журно бриніла вона і з дивним лякливим болем
Доти собі літала над нашим неораним полем,
Доки вогнем спалахнула в дитячій душі тремтливій.

Я той, що доходив зросту під батогом свого пана,
Щодня поновляв батіг той мої кривавії рани.
Жодної з них не затягне вже й до останньої днини.
Хай виправитись боїться моя згорбатіла спина,
Та в очах моїх похнюпих жаріє затаєна іскра...

Я той, хто чекає на стогін тривожного дзвону
з дзвіниці,
Бо тяжко вмирати рабові, аж поки він не помститься.
Тоді лиш розігнеться спина й вільно задишуть груди,
Коли насаджу дерев я на шибениці повсюди...
О, журно бриніла пісня моєї матусі рабині!

БАТЬКОВЕ ПОЛЕ

Тихенький вечір спадав на згірки,
на стерні сиві.
Останній промінь горів на рідній
дідівській ниві.
Бурлак з чужини, я став на неї
лякливо-чуло.

Як човен, сонце в кривавих водах
ген-ген тонуло.
Лущать стернини попід ногами,
Я йду поволі,
Й здається, ще хтось ступає поруч —
рівці на чолі,
в очах ласкавий німотний докір
і біль досади:
навіщо кинув ти рідну землю?
Хто дасть їй раду!

Весь день на сонці батькове поле,
і все — вологе.
Кріпацькі сльози текли віками
на нього, вбоге.
Текли віками — і поле стало
невисихуще,
дарма що сушить вогнисте сонце
його все дужче.
Бурлак з чужини, я став під грушку
в садку старому.
Полита кров'ю земля кріпацька
гука додому...
І в серці з зойків батьків трудящих
насіння спіє...
Чи покільчиться ж в землі зубами
крилатих зміїв?

З ЧЕСЬКОЇ

Я. Неруда

ПРЯДОЧКА

Нічна імла вкриває край безмовний,
І самоцвіти сипле місяць повний
На скований тугим морозом сніг,
На сонну землю і на купи стріх.
Так тихо мерзне все, що в безгомінні
Звучання казки учуваєш ти
І вгадуєш, про віщо снять безтінні
Нагі дерева, чим живуть плоти.
Уже давно діброви, в неспокої
Осінні проклинаючи вітри,
Немов драбини для весни нової,
Гілля попіднімали догори.
Але зима їх за колиску має
І в ній свою дитину — сніг — гойдає.
Так туго мерзне сю ніч все навкруг,
Що навіть вітер, — легкоплинний дух —
Блискучими кришталями береться,
Дзвенить, як скло, й, мов скло, на скалки

б'ється.

Так туго мерзне все, що вже й хода,
Недавно ще бадьора і тверда,
Дедалі все м'явішає, все тихне,
Куняє зір, і кров у серці стигне.
День має чорні тіні, ніч — ясні,
У літа є свої сади рясні,
Та є свої розкоші і в зими —
То тепла хата з добрими людьми.
Он, он вона в снігу. Шибки ясні,
Мов змучені в раптовім щасті очі,

Мов з місяцевим світлом серед ночі
Змагаються олійові вогні.
У чорній грубці полум'я веселе
Мугиче і тепло кімнати меле,
Кепкуючи з морозу, що його,
Як ворога підступного свого,
Здолало все ж. А той на вікна дише
І срібний цвіт на склі холоднім пише.
Де на природу йде людина в бій,
Там навіть лід на втіху квітне їй,
А де вона поступиться природі,
Там в'яне цвіт і в полі, і в господі.

Як жваво коліщата туркотять,
Як весело нитки біжать на шпульки!
І за прядками, наче ті зозульки,
Дівчата молоденькі гомонять.
І як хвилини крижаному цвіту,
Як дубові безлистому віки,
Так тим дівчатам, що прядуть до світу,
Спливають років золоті вінки.
Але дарма їм, очі всім веселі,
І сумно лиш бабусі на постелі.
Не знаю я, чи знову повесні,
Як позолотить сонце ярні квіти,—
Чи знов на дереві старому віти
Зеленим листям зашумлять, чи ні!

— Тут так мені приємно, як на свята,
Ой підведіть мене, стару, дівчата,
Гарненько подушками обмостіть
І прядочку до мене принесіть.
Як? Тільки восьму б'є оце, дівчата? —
О, як далеко ще моя, дев'ята! —
Иди до мене, прядочко стара,
Моя ти вірна подруго й сестра,

Ну, покрутись для мене ще хоч трохи,
Ми вже обидві при кінці дороги.
Та треба ще подбати про життя,
Чого дарма стояти у куточку?
Хоч ми давно направили на сорочку,
Та випрядьмо ще й нитку до шиття.

Та липа над дідівськими гробками
Буяла в свіжій вишині гілками,
Але коріння так їй розрослося,
Що стало тісно мертвим, і прийшлося
Його попідсікати. В скорім часі
Та липа всохла, і тоді на згадку
Про шум її — мені, маленькій прясі,
Із липини зробили цюю прядку.
Коли помер мій батько, ще мала
Була я пряха,— лялька у куточку,—
Та на останню батькову сорочку
Моя та пряжа першая пішла.
О, як тоді в своїй нещасній долі
Я сумувала! Та дитячий сум —
Травневий дощик: пошумів у полі,
І знову ясність замінила шум.
Мені здається, вміють тільки діти
Безпосередньо знов і знов радіти,
А старші насторожені завжди,
Вони-бо ждуть і в радості біди.

Хтозна, якого щастя я зазнала,
Коли уперше бр'ятцеві направила
На сорочину? Лиш його до дна
Осяяла та радість ілляна.
Він був як квітка липня золотого,
Я, мов бджола, літала коло нього.
Жили ми з ним у той далекий час,
Як два зерна в одному колосочку,

Як зв'язані докупи два дзвіночки,
Тоді бриніли серденьята в нас,
Співали, як два жайворонки в полі...
Таку любов просить ви всі у долі!
Але нещасний, хто в такі літа
Із другом розстається. На чужині
Він довго мучивсь, а мені й донині
Все ще болить розлука наша та.
Мій брат лишив пісні свої веселі
В своїм краю, у рідній цій оселі.
Як він за ними сумував весь час,
В'ялив мене, і сам, як свічка, гас!
Він був як птаха, що зима холодна
Її застала в полі. Мертву глину
Дзьобає, настовбурчена, голодна,
Мов стукає у власну домовину.
Десь восени вернувся він до мене:
Непевний крок, лице худе, зелене,
А погляд темний, начебто ніколи
Йї не бачив світла. В'янув, наче кволе,
Затінене деревце. Слава богу,
Що скоротив йому таку дорогу!
І хутко радість одцвіла моя,
Її в його сорочку вшила я.
Туди, де він, сердега, пробуває,
І ваша баба кроки вже справляє.
Ти інша квітка, мій малий онуче,
Все палиш зілля дідькове смердюче,
Хоч добре знаєш, як мені той дим
Під груди тисне. Бувши молодим,
Димів би ту цигарку десь у полі,—
Там простору і протягу доволі...
В ляльки недовго гралась я, мала,
Швиденько познайомилася з світом.
І ось дитина повним, пишним цвітом
На дівчину вродливу розцвіла.

Які чудові ті літа дівочі!
Весь світ до тебе зазирає в очі!
Хоч дівчина й мудріша за дитя,
Проте складніше в дівчини життя.
Уже їй дома, в батька, не сидиться,
Не їсться, і не п'ється, і не спиться.

Тоді дівчата з усього села
До ковалихи сходилися прясти
(Отам вона коло ставка жила,
Де повесні рвемо тепер ми рясти).
Бувало, посідаєм за прядки,
А ковалиха каже нам казки.
Із одного її оповідання
Дізнались ми про дівчину-красу,
Що занедбала труд через кохання,
Забула вірних подруг завчасу,
Бо то прийшов якийсь юнак з чужини
І взявся залицятись до дівчини.
Недовго красувалася вінком,
Злигалася з безпутним юнаком.
Посеред ставу, де стирчить патиччя,
Де біле світло місячне тремтить,
Там гріх свій змила покритка з обличчя,
Там і тепер на дні вона лежить.
Ми ковалиху слухали й дрижали,
І, дивно, ще хутчіш із страху пряли.
Тепер дівчата менше вже прядуть,
А більше в танцях підківками б'ють.
Та й прядучи, все дзвонять язиками,
Вночі й удень гуляють з юнаками.

Велику правду провіщав мій дід,
Коли казав (він жив над сотню літ),
Що як до церкви залетять сороки,
То бог скоротить для людини роки.

Він думав про строкате убрання
І говорив, що ми до того дня
Не доживем. І справді, ті, що знали
Його живим, давно вже повмирили,
Лиш я побачила оту біду —
Ніяк собі спочинку не діжду.
Давно чекають подруги на мене
Під золотою церквою в землі.
Як гарно влітку дерево зелене
Оклонює їх горбики малі!

І ти не смійся, внучко, із старої,
До слів її поваги більше май,
Радітимеш, як до землі сирої
Вернусь я знов. Тоді собі гуляй.
Тим часом слухай бабу... О, ти в слъози!
Не плач, не плач, на слъози є морози...
Люблю за те я подругу твою,
Що цілий день, як пташечка в гаю,
Вона співає і безпечно скаче,
Ніколи в сум не вдасться, не заплаче.
Люби пісні, йдучи в життєву путь,
Вони відряду завжди нам дають.
Люби і в серці бережи довіку,
Як у опічку зілля задля ліку.
Вони журбу відгонять від людей,
Вони колишуть матерям дітей.
Пісні в усякім горі помагають,
Тому їх навіть плачучи співають.

Іще одна порада: уникай
Легкої, випадкової любові,
Не вір підступній чоловічій мові.
Любов довічну, гарну — так і знай —
Вітрець приносить: впала в ґрунт зернина,
Пригріло сонце — і зійшла рослина.

Не кожна пташка у гаю — співець.
Багато в світі є лихих сердець.
Де взявся красень, звабив серед ночі
І геть пішов, а ти виплакуй очі,
Марнуй, губи красу свого лиця,
Ще й не процвів, а вже й нема вінця,
І мати проклина літа дівочі.
У пряхах я зустріла юнака.
Він був людина щира і палка,
Носив мені стрічки і свіжі квіти,
І став мій кужіль ними майоріти,
Йому я серце віддала навік,
І був мені він добрий чоловік,
І в нас були розумні, гарні діти.

На пелюшки усім їм пряла я,
Ба, двом уже й на сорочки напряла,
А там і батька втратила сім'я,
І ось така, як бачите, я стала.
Коли помру — край нього покладіть,
Нехай одна шумить над нами віть.
Хай черепові білому і в гробі
Моя любов дістанеться...

О, пробі,

Вже й на мою сорочку нитка є...
Гей, діти, де ви? Вже мені над вухо
Шепоче смерть настирливо і глухо,
Уже кінець мій, дітки, настає.
Моліться, хай вільні і невірні
Гріхи мої простить господь всесильний!.. —
Бабуся никне, прядочка стає,
І, хропучи, дзигар дев'яту б'є.

Сонце — як жорно велике, бог на нім день свій меле,
Світло — не світло, а злото — по горах і долах стеле.
Ледве взялося на ранок, а вже, мов дивна картина,
Так і розквітла, й розкрилась на тлі його вся долина.

Скільки нам скарбів дарує щоднини літо зелене!
Скрізь діамантами в лісі посипано стежку для мене.
Сяють сапфірним убранням буйні смереки і буки,
Стріли блискучі підносять, кидають світлі опуки.

Хвилі в срібних коронах потоком пливуть-пропливають,
Перли із темного дна блиском до сонця стріляють,
Берег блакитну намітку легко, наче пір'їну,
Скрізь по горі розвіяв, розмаяв на всю країну.

Ген на високих скелях сяють багаття... Може,
То над заклятим скарбом палає «каміння боже»,
А може, то на верхів'ях, де хмари мріють, як вілли,
Дикі жінки печерні гартують розбійські стріли.

Тілом тепло солодке біжить, наче дівчина мила
В губи тебе цілує, ніби ростуть тобі крила;
І, зачарований світом, сповнений щастя до краю,
Юну липку, як любку, я в забутті обнімаю.

Розкіш така мені в цій теплині сонцесяйній, чудовій,
Мов на пухнавій подушці сиджу я у ванні медовій.

* *
*

Хмари — це доньки Землі, й усе вони з нею,
все вони матінку живлять кров'ю своєю,
з лоба змивають сльозами їй зморшки старечі,
щоки її молодять, відволожують плечі,
в гоні шаленому світу, в його круговерті,
все вони неньку несуть, і довіку, до смерті
будуть нести крізь віки її в ковдрі м'якенькій.

Хмари земні, ви є крила пухкі лебедячі,
сивії тайни, туманні джерела гарячі,
ви і знаки — денні і нічні — загадкові,
й колисочки немовлячі, й пільми гробові,—
ви несете наших предків останні зітхання
й наших нащадків далеких перше дихання,
славимо вас — минуле й майбутнє світу!

* *
*

Будь благословен, листочку перший,
Що смарагдом видаєшся в цвіті,
Ти мій погляд із життям сплітаєш,
Веселиш мене в сумному світі!

Будь благословенна, пісне перша,
Що летиш із гущі лісової
І жарку пустелю мого серця
Кропиш краплями води живої!

Будь благословенний, промінь перший,
Що з небес до мене в груди влився,
Ти в душі моїй спорохнявілій
Полум'ям незгасним засвітився!

І здається, наче знов до мене
Долинають голоси казкові,
Що на сонці золотим промінням
Знов бринять далекі дні чудові.

Ніби знов дзвінки пісні дитячі,
Як колись, лунають надо мною,
Ніби знов моя покійна мати
Гладить чуб мій теплою рукою.

Нахилилась і говорить стиха:
— Як ти зблід, мій добрий хлопче, в горі,
Глянь, навколо все сміється, кличе,
Йди хоч трішки погуляй надворі.

КРИГА СКРЕСЛА, Й РІЧКА ВІЛЬНА ЗНОВУ

Крига скресла, й річка вільна знову,
В синю даль спішить, леліє, грає,
Кожна хвиля птахою шугає
Через грань... В таку перехокову,
Дивну пору серцем відчуваю:
Синя даль, як дівчина до гаю,
І мене гукає на розмову!

* *
*

Скажи мені, вітре, відкіль
Ти весело так веслуєш?
Навіщо вітаєш мене?

Навіщо в чоло цілуєш?
Які в тебе гарні пісні!
Які в тебе бистрі крила!
Прилинув ти з тих країв,
Де серце моє і мила...

БАЛАДА — СТАРА, СТАРА!

Берегом ходила, рученьки ломила,
у камінні вклякла, донечку зродила.

— Хочеш, моя ненько блідолиця,
наловлю я рибоньки-плотиці?
— Та чи вмієш ти метати сітку,
ще не живши й днини в цьому світку!

— Ну, а хочеш, блідолиця ненько,
поперу я пелюшки біленько?
— Ой, облиш оте прання, на бога,
нас чекає дальняя дорога!

— Річка плине хвилями ясними,
й ми, матусю, попливем за ними?
— Та за ними ж, доню, ще й швиденько,
млин зупинимо, нехай-бо знає
отой зрадник, мельник молоденький,
хто його в суд божий викликає!

* * *

*

Гадаю, що Місяць маленький
маленьких мав і співців,
а наша Земля велика
має співців-королів.

Коли ж величезне Сонце
застелеться цвітом життя —
які там серця забувають,
які спалахнуть почуття!

Які думки заясніють
у велетів на лиці,
яких пісень наскладають
славетні їхні співці!

Якої радості буря
ревтиме в грудях у всіх,
які в їх веселі будуть
музика, танки і сміх!

Які глибокі та щирі
там будуть очі й слова,
яка буятиме юність —
сила, й краса нова!

Яка в їх буде надія
і віра в завтрашній день!
Я ціле життя віддав би
за зошит їхніх пісень!

* *
*

Це осінь — усе позмінялось навкруг:
роздягся, мов спати лягаючи, луг,
поля поруділи, й гора звіддала —
мов гола стіна.

І раптом подумав я: «Нащо ж отут
буяла весна?»

І далі подумав: «Чого це така
мені ота згадка про весну тяжка?
Й чи справді колись отой праліс німий
піснями дзвенів,

а цей ось колючий шипшиновий кущ —
та цвітом бринів?»

Тремтливого сяйва цятинки малі
біжать по затихлім обличчі землі.
Я холодом дишу і все зорю
за сяйвом отим,
а душу стрясає питання: «Невже ж
я був молодим?»

* *
*

Гей, побачиш, природо, побачиш,
ми ще зробим щось разом, я знаю,—
ти буяєш у небі гілками,
я піснями по світі буяю.

Щось за жилки в ногах мені грають,
щоб ходив я легкою ходою:
де б стежиною йти, як годиться,—
я бреду навпростець травою.

Коли стріну струмок воркотливий,
розпитаю про все, як дитину,
а прийду на луку — привітаю,
капельюха угору підкину.

Як зустрінеться дерево юне,
його стовбур я ніжно погладжу,
гарна пташка в гіллі заспіває,
я до неї свій голос підладжу.

Хоч би й що я робив, де не був би,
мушу все якусь забавку мати —
от зірвав я з троянди пелюстку,
і вона мусить пісні співати!

ОПОВІДАННЯ

ДАРИНКА З БРАТИКОМ

1

— Добре тобі, що ти нічого не тямиш, нічого близько до серця не береш. Уже яке горе було — мати лежать на стежці застрелені, хата горить, а тобі й байдуже. Визирився на полум'я, стежиш, як стріха стріляє на всі боки іскрами, та й годі. Ти й досі не знаєш, що ми з бабою Домахою заховали матір у садку під яблунею-писанкою. Тобі добре, та погано мені: ти такий малий, так і пильнуй тебе, а тут і вгору нема коли глянути за всякими роботами та турботами. Спи, спи, Лаврику!..

Так говорила Даринка — білява, з великими сірими очима дівчинка — до свого братика, присипляючи його на грядках у холодку під віниччям. Там присипляла, а там зиркала на здоровенну материну сапу, що лежала під кущами картоплі. А коли вже Лаврик, розкинувшись на ряднині, заснув, Даринка запнула його від мух зеленою хусткою, вхопила сапу — й ну обгортати картоплю. Піт дрібненькими краплинами виступав на високому дівчинчиному чолі, припадав пилом, стікав чорними патьоками по щоках, пасма кучерявого волосся липло до скронь, лице свербіло, сорочка висмикувалася з-під пояса, а вона, від часу до часу похапки утираючи рукавом обличчя, дедалі дужче налягала на сапу. Іноді на мить якусь розгиналася

й поглядала на козу Лиску, що паслася на зеленому збочі гори: чи не відв'язалася, бува, від пакола? Поглядала на козу, а бачила й землянку, що кругло темніла в кручі, й півника червоного, що грібся собі коло землянки. Бачила й порослу лободою та жаливою купу глини з чорним комином посередині, й два кущі рожі. Так гарно, буйно розцвілися! Тільки ж де?.. Коло згарища... Торік, та й завжди, скільки Даринка й пам'ятає, рожа цвіла-рожевіла на причілку хати, в вікна заглядала, скрашала собою все повір'я, а тепер...

Сонце стояло посеред неба, нестерпно пекло, гарбузове листя пообвисало, потемніло й стало схоже на попушені кажанові крила, тільки в глухому закутку садка, з обіпнутої хмелем високої тернини, прохолодно турчала горлиця. В Даринки від спеки боліла голова, так хотілося маленькій обгортальниці впасти під тіняві соняшники, головою на свіжу сиру землю,— і спати, спати. Атож пак! Цілу ніч кволився, квиснув Лаврик,— ще один зубик прорізувався,— й не довелося Даринці й задрімати як слід. І ось тепер очі їй злипаються, кущі картоплі зливаються в одне суцільне поле зелене, довге слизьке сапилно випорскує з рук... Що, спати? — спохвачується раптом Даринка. І як то їй могло спасти на думку спання в такий гарячий час? Мати встигли тільки ж понасаджувати всього, добрі люди, спасибі їм, помогли вперше й удруге обполотися, а тепер, після дощу, поки ще свіжий бур'ян у силу не дуже вбився, саме тепер і треба ж дати остаточний лад грядкам — картоплю обгорнути, а решту городини востаннє прополоти. Хіба не совісно буде, як знову прийдуть пособляти! Чи в кожного мало своєї роботи! Отож-то, а вона спати! Хе, якби в неї тільки й діла що грядки, то вона й горе покотила б, а то...

Прокинеться Даринка, скоро-но втретє проспівала півник, умиється, здоїть Лиску, припне її на узбочі до пакола, процідить молоко, нарве на грядках сього-того їстівного, покришить у горщик, розтопить у кабиці, поставить варитись, а тут прокинеться Лаврик, уміє його, напоїть молоком,

а борщ уже кипить та збігає,— хтозна, до чого їй перше й хапатися! А принести води, замести землянку, попрати, полатати — і незчується Даринка, як той і день великий літній змигнеться. Коли б же Лаврик та сам собі грався, а то все на руки та й на руки. А скільки ж у неї тих рук! Може, якби була сестричка, то не так би Даринка й упадала коло неї, а то ж братик, хлопчик. Усі годящі чоловіки на війні та й гинуть там щодня-щогодини, і вона має дуже-дуже жаліти Лаврика. Сама чи попоїсть чого, чи й так сюди-туди промотається, а йому й вершок збере з глечика, й сиру віддавить у ворочку, й колосків назбирає на торішньому колгоспному пшеничищі, повимолочує праником, помие зерно, просушить на сонці, змеле двома камінцями борошна, напече млинців, рогаликів — і все йому, все братикові. Швидше б тільки ріс. Не так щоб мати його на підмогу, а щоб було з ким хоч погомоніти, пожуритися...

Не ходить Даринка з братиком нікуди. Та куди ходити? Живуть вони аж на Загребеллі, сусідів близько немає, а щоразу носитися з Лавриком у село — важко. Та й чого? Всі люди такі позаклопотувані, позатуркувані — кожному ж за німця на горе пішло. Йй небезпечно! Ще перестрінуть, кляті. А що вони з Лавриком партизанські діти, то щоб і їх, бува, часом або до землі багнетами не попріштрикували, або що. По них усього надійся! За батькове партизанство ж і матір застрелили, й хату спалили.

Іноді до Даринки навідується баба Домаха, інколи й ще хто з жіноцтва — і в роботі запоможуть, і радою зарадять. Мало не щодня прибігають Оленка й Марійка — подружки, втрьох на 'дній парті сиділи. Побудуть яку годину, пощечуть про се про те, поносять навперемінки Лаврика, в крем'яхи або що з Даринкою пограють. А то книжку яку гарну принесуть. Та читає, а ті слухають. От недавно читали «Кленові листки». Там є Семенко. Шість років. Мати лежить смертенна, а він і меншеньких дітей доглядає, і всі хатні роботи робить. Ще й батькові на поле — далеко-далеко — носить обідати. Такий розумний та самостійний хлопчик!..

Руки самі обгортають картоплю, а Даринка думає про Семенка, про ті кленові листочки, що розвіялися по пустому полю, про себе з Лавриком. Раптом чує — десь під горою як скрикне півник. Зиркнула Даринка через плече, а на стежці, під кущем рожі, два німецькі солдати стоять. Присіла за соняшниками, дивиться одним оком у щілину між листям, а сама ні жива ні мертва: що як прокинеться та заплаче Лаврик! Добре, що вона хоч не білою, а зеленою хусткою його запнула — віддалеки не помітять за віниччям. А вони — зірвав кожен по рожині, застромив на грудях у петельку френча, стоять і роздивляються по подвір'ю. Ось один заглядив Лиску, видрався на узбіч — і ну відв'язувати її від пакола. Зовсім уже відв'язав, а Лиска як плигне з кручки — вирвалася і подалася з припиначем у садок. Солдат вихопив пістолета й давай навздогінці стріляти. Підскочила, бекнула якось незвичайно Лиска під самим садком, а тоді круть у куці агрусу — тільки хвіст показала. А ті стоять регочуться. На кутні б ви зареготалися! Та от помітили вони горщика, що жовтів поливом коло землянки, й давай у нього влучати. Був горщик — і не стало горщика. Тільки купка черепків лежить та землянка пилюкою — кулі збили, — мов рудою рядниною завішена. Погомоніли про щось між собою німці, позакурювали сигарети й побралися попід горою до села.

Посиділа Даринка, поки ті вояки зникли в заростях, а тоді хаміль-хаміль згинці попід соняшниками — та в садок. А з куців уже йде — не йде, а шкандибає — назустріч їй Лиска й жалібно-жалібно мекає. Ой лишенько, таки влучив! Збігала в землянку, відірвала від чистої пелюшки ганчірочку, поворітьма відшукала в траві кущик серпорізу, вирвала кілька листочків, пом'яла в жмені, поки вони жовтий сік пустили, приклала Лисці до рани й ганчірочкою зав'язала.

— Не журися, добре, що втекла, а то ще й не таке лихо було б! І не тільки тобі, а й нам із Лавриком. Замість молока та саму за себе воду довелося пити б. А ранка швидко

загойться. Серпорізовий сік — це все одно, що й йод. Та й ранка не яка там. Куля в кістку не попала — саму шкурочку здряпнула.

Погладила Лиску попід горлом, почухала між рогами, а тоді завела її в гущину, вибрала таємну галявину, припнула — від завидющого ока ворожого заховала — й знову гайнула на грядки.

2

З тої днини перестала Даринка й братика в землянку заносити, й кози на видноті не тримала. То в соняшниках, то в заростях крушини та свидини переховувалися.

Може, так би була й призвичаїлася жити Даринка, а згодом й заспокоїлася, та одного вечора чує вона — щось за гвалт на розпутті. Вибрела з гущини, глянула — небо над селом у кількох місцях світиться. Знову палять! А тут на галявину залітає Марійка. Сама задихана, очі червоні, страшні. Обнімає Даринку, слізьми пазуху обливає.

— Ой, немає вже нашої подружки вірної, немає Оленки!.. І тітки Палажки немає! Обох на розпутті повішали. Хату спалили. Що Василь їхній у партизанах! І Демиденків спалили, й Хрестюків! Ту ніч якогось начальника німецького на Пайках убито й у провалля вкинуто. Так вони ото за те. Ховайся ж і ти з Лавриком краще, бо хтозна ж... коли б і про вас не згадали ще, бува...

Ще важчі думки обсіли Даринці голову. Геть зовсім заморочилася дівчинка. Приспала в гущині Лаврика, прилягла й сама коло нього, та довго-довго не могла й ока стулити.

І надумала тієї ночі Даринка тікати з братиком із свого села в великі ліси партизанські до батька. Хтозна, може, за якийсь там час була б і роздумалася — злякалася далекої дороги абощо, якби не приснився їй на світанку сон. Сниться, ніби доїть вона в крушині Лиску. Аж тут — де не взялась — із-за куца виходить мати. Сплеснула в долоні й до неї: «Чого ви й досі з Лавриком дома живете? Тікайте до

батька, бо й вам буде те, що мені! Кидай усе й тікайте! Кому я кажу!» Так накричала та й знову де й ділася.

Ще більшого страху завдали Даринці ті материні слова та разом якимось мов і відваги надали їй ще більшої. Звісно, треба тікати! От тільки чи втрапить вона до тих лісів? Мовби повинна втрапити, адже ж як мати збиралися напровесні відвідати батька та розпитували дороги в старій вчительки Марії Петрівни, то й вона, Даринка, багато чого запам'ятала: прямо й прямо понад Сулою на північ. Як удень іти, то щоб сонце на правій руці сходило, а на лівій — заходило. А коли вночі — то так, як іде Чумацький Шлях, так і людині йти. Все — на Північну Зірку. І, оглядаючись на місяць, можна йти. Так само, як і на сонце. А тепер ще саме й молодик. Та й багато ж вона знає всяких сіл і городів, що їх треба переходити. Для матері сама ж і на папірці списувала їх. Папірець згорів, за портретом Леніна був, а в пам'яті залишилося: Ляшківка, Велика Бурімка, Оржиця. А далі — Лубни, Лохвиця, Ромен. За Ромном Сула хай зостається по праву руч, а йти просто на Путивль. А там десь уже й Полісся... Чого б ще вона не втрапила — втрапить! Тільки як же його йти, тікати? — думає собі Даринка далі. — Треба б же щось узяти з собою і з їжі, і з посуду. Та й одєжину яку. А як то вона все те нестиме? Самого Лаврика далеко не внесеш! А ще ж і Лиску треба б вести. Одне, що як же Лаврик буде без молока в дорозі, а друге, що й жалко ж її кидати напризволяще. Загине бідолашна без догляду. І півника треба б узяти. Всіх курей повиловлював поліцай для свого начальства, а він якимось у куцах — молодець! — виховався. Та й хто ж її будитиме вчасно, як вона, може, стомиться коли в дорозі та й міцно засне? А опріч того ще й співає ж як гарно! Так тебе й бере за душу. Аж веселіше стає, як його той спів чуєш.

До світу над усім цим думала-мізкувала Даринка — і все марно. А вранці біжить вона чогось до землянки поза старою повіткою, — за дровник їм правила й не зайнялася від хати, бо її прихищає розпашиста верба, — зирк, а під стрі-

хою, ввійям догори, стоїть маленький ручний возик. Той, що вони колись ним то мішки возили до млина, то кабаки та картоплю з грядки. На двох колесах. Роздивилася краще, а він ще й возик нічого собі, годящий. Тільки плетений ящик трохи несправний — зверху де-де лоза повипручувалася та як які кілочки повипадали.

— А я, дурна, сушила собі голову, як тікати! — аж скрикнула на radoщах Даринка. — Поскладати, що треба, на возика, посадити Лаврика та й їхати. Возик він легкий, котючий. А ящик вона й сама зуміє полагодити.

Закотила возика в чагарник, збігала в землянку по сокиру, подалася в берег, нарубала лози, підплела ящик — і став возик як новий. А тут саме Лиска мекнула в куцах: мене вже, мовляв, час доїти, де вже он сонце! І нова думка, як блискавка, сяйнула Даринці в голові: «А що, як Лиску запрягти в возик? Вона коза здорова, дужа, потягне й не таке! А що плоха, так плохішої вже й не треба. Куплена в Дорошів, а там хлопчаки так її приручили змалку, так вимуштрували, що потім найменшого, Федька, навіть верхи катали — сама бачила. Та й до неї, до Даринки, Лиска вже так звикла за весну, що хоч ти й що з нею роби. От тільки, як її в возик запрягти? — знову замислилась Даринка. — Треба ж, щоб возик був із голоблями, а він із ввійям. Гм, та хіба не можна замість ввійя приробити голобельок? Звичайно, можна! А хомутець? І хомутець пошити не штука!»

Після сніданку змайструвала Даринка з двох вербових кілків голобельки, поприбивала їх спідсподу до рами ящика, а ввійя відпиляла. Возик готовий, лишилося тільки хомут пошити. Згадала Даринка, що десь у повітці валялися старі, ще чи не бабині, шкарбуни. Найшла, повідрізувала халяви, приміряла Лисці до шиї — якраз. До обід і хомутець укіпів. Хомутець не хомутець, шлейка не шлейка — щось середнє. Верх ремінний, а спід — щоб у плечі Лисці не дуже мулило — рядняний. А щоб возик не нагонився на Лиску, як де з гори доведеться їхати, то Даринка ще й наритники до нього — хоч мотузяні — приправила. А для краси ще

й мідне кільце — в повітці на гвіздку висіло — причепила збоку. Чи вона не була в колгоспнім дворі, на стайні — не бачила, яка упряж на конях, не знає, що до чого!

Спершу Лиска трохи боялася, комизилася — півтора дня привчала її Даринка ходити в возику смирно. І таки неаби- як привчила.

Другої днини надвечір, не довго думавши, приготувала Даринка все, що треба було, посклала на возик. Ще й молодик над горою не вияснився як слід, а в неї вже все готове. Лишилося тільки попрощатися з матір'ю. Взяла на руки Лаврика, пішла в садок, стала в головах могилки.

— Прощайте, матусю! Не сумуйте, що завтра ми вже не будемо коло вас гомоніти та дрібними сльозами поливати квітки на вашім горбику. Невидержка нам більше жити в селі, будемо тікати до батька. Та й ви ж веліли тікати, як снилися. Думка така, що ми поїдемо від вас ненадовго, що незабаром — і вже разом із батьком — вернемося додому, поставимо нову хату й знову будемо жити коло вас, та вже без отих капосних німців, без їхньої напасті й знущання...— Ще щось хотіла сказати, та тільки скривилася, а сльози так і закапотіли братикові на ручки.

Поцілувала горбок сама, прихилила до нього лицем зовсім уже сонного Лаврика, а тоді понесла його в гущину й гарненько вмостила на возику. Що ж іще? Ага, півник! Побігла в повітку, зняла його, теж уже сонного, з тряму, зв'язала мотузком ноги, посадила на возик. А тут біжить Марійка. Побачила возик, а на ньому Лаврика, півника, торбинки, клуночки — й отетеніла:

— Що це ти, Дарцю, надумала? Куди ти?..

— Цсс...— приклала до губів палець Даринка.— Не буди Лаврика! — Обняла свою здивовану подружку, одвела в кущі, все пошепки розказала.

— Тільки ти ж, гляди, нікому про це ні слова, ні півсло- ва, бо як, бува, поліцаї прочують...

Марійка здавила оком: не бійся, мовляв! Іхати не розраджувала — справді, небезпечно ж їм жити в селі,— тіль-

ки глухо-глухо та гірко заплакала. Хтозна, чи не назавжди вони розлучаються... І раптом думка: а що, як і їй з Даринкою та з Лавриком поїхати? Провести та й вернутися! Сказала про це Даринці. Де там — і слухати не хоче.

— В тебе ж мати старенька! Та й так часто нездужає. Як же її лишати саму! Це ж не на день і не на тиждень. А німці мовби ж не повинні нічого вам із матір'ю поганого зробити — в партизанах у вас нема нікого. І на роботу в Німеччину мов же таких недолітків, як ти, не гонять. А ми з Лавриком і самі якось доправимось до батька. Та й не навіки ж ми з тобою розлучаємось! Наші проженуть же колись ворога!

Вийшло, що справді Марійці не треба й не можна їхати. Погодилися на тому, що вона проведе їх до Ляцівського поля та й вернеться.

І от Лиска вже запряжена. Щоб селом не маячити, не наvertатися кому не слід на очі, — вирішили на гору вибиратися просто з Даринчиного подвір'я. Стежка є, ще й широченька, возик пройде. Даринка веде за налігач Лиску, а Марійка підпихає возик іззаду.

На горі обігнули попід соняшниками яр і то вузенькими польовими шляшками, то зворотами доїхали до Бойкової могили. Постояли, обнявшись, попрощалися. Марійка, плачучи, пішла назад, а Даринка рушила далі.

3

Заспоришений шляшок у житі — рівний, м'якенький. З теплого краю ледь-ледь подихає вітрець, сонно шепотять колоски. По один бік у Даринки йде-сяє тоненький молодик, по другий — жовте кільце. Гомонять дерев'яні коліщата під возиком, котиками муркочуть сонному Лаврикові під його коліскою, а Даринка ще й підспівує їм. Де під гору — візьметься за голоблю рукою, підпоможе Лисці, а де з гори — підбіжить поряд неї. Легко трюхикає Лиска, тонко та високо співають коліщата...

Та от молодик зайшов за жито, погасло на хомуті мідне кільце, над полем простягла волохате крило темрява. Даринці з глибокого шляшка тільки самі зорі й видно. Великі, миготливі. І от здається Даринці, що проїдуть вони ще трохи, а там уже возик потуркотить просто по зорях. І ні темряви, ні незнайомої дороги не страшно Даринці. Не тому, що вона така вже смілива, а тому, що радість заломила в її серці на якийсь час усі інші почуття. Вона рада, що вирвалася з свого села, де лихим духом дишуть на неї з братиком вороги. Мине якихось п'ять-десять хвилин, виїде Даринка на широкий шлях — і знов буде боятись, щоб її або не наздогнав, або не зустрів хто-небудь такий, що може повернути назад. І потім ще багато дечого боятиметься Даринка в дорозі, а тепер вона рада, щаслива. Гляне на Чумацький Шлях, відшукає трохи ліворуч од нього Північну зірку — чи туди їх веде польова доріжка? — й легко зітхне: туди!

Глухої півночі, затаївши дух і навіть приплющивши очі, переїхала Даринка Лящівку. А як зарожевіло на правому боці небо, вона звернула на зарослу високими головатами будьяками толоку — перед війною, видно, як орано, та й досі! — вибрала собі далеченько від шляху піріїсту галявину, розпрягла Лиску, пустила пастись, а сама сіла на глоблю, прихилилась до возика й, аж поки півник проспівав над її головою ранкової пісні, — позорювала. Глянула, а вже й сонце висувається з-за обрію. Сипнуло золотими блисками по росі, заграло веселочками на порозвішуваних між будьяками павутиняних сіточках. Заспівали на все небо жайворонки, захававкали, запідпадьомкали перепели, свиснув бабак, і Лаврик розплющив очі, простяг до Даринки рожеві ручки.

Переднювали вони в своєму колючому, та зате ж і квітучому, та пахучому, а найпаче безпечному сховку, — й знову їдуть...

Вже й Бурімка лишилася далеко позаду, й Оржиця, скоро вже й Лубни, проте ніяке горе поки що на їх не впало.

Ніхто не здоганяє, не затримує. Лаврик, нівроку йому, не хворіє, ба навіть справнішати став на степовому повітрі. На мову щодня багатшає. В неї, в Даринки, перейняв — «Лиска», «гей», «тютю-тютю», в Лиски — «ме-е-е», а в півника — «кукуруіку», «ко-ко-ко». І вона добре себе почуває. Ні ноги не болять, ні так не стомлюється. А Лиска — та вже так принатурилась іти в возику, що наче зроду запрягалась. Тільки молока трохи зменшила. Дома по повному казанку за раз давала, а в дорозі як коли то й на два або й на три пальці до повного не додасть. Та їм із Лавриком і того стає. І півник при звичаївся, зовсім небоязкий став. Перше було, днюючи де-не-будь у застумі, Даринка на прив'язі його тримає, а це вже стала й так пускати. Походить він собі, походить — попасеться, погребеться — та й до возика. Отже, все нічого, коли не брати до уваги, як одного ранку сонце було забило Даринці памороки, якого страху завдав їй раз парашут, та що ні з ким їй у дорозі розмовляти.

Запаморочило Даринку сонце так: зупинилась вона на день знов же таки в якомусь бур'яничі. А ще й на світ не займалось. Лаврик і півник сплять. Прокинула вона хустку біля возика та й собі задрімала. Чи довго, чи недовго пролежала, прокидається — саме сонце сходить. І ось тут і сталося Даринці. Чи тому, що довго в отих бур'янових заростях іще по темному крутилася з возиком, вибираючи гарну місцину, чи що, — та зненацька їй здалося, що не там сонце сходить. Не там, не з того боку — та й уже! Затулила очі долонями, постояла, подумала: звідки вони їхали? Начебто звідти... А якщо звідти, то де має сходити сонце? Звісно, отамечки! Розтуляє очі, дивиться, а воно з іншого боку. Як обмарило! Цілий день так їй здавалося. Та вже аж пізно ввечері, як на небі посходили Віз і Борона, як закурів над головою Чумацький Шлях, — аж тоді розморочило Даринку. А парашута вона злякалась он як: розташувалась перед світом у ліщиновій хащі і, як звичайно, лягла подрімати, поки прокинеться Лаврик. Лежить і чує кризь тоненький сон, як недалеко біля неї Лиска щипає траву. Попаслась

трохи та й собі лягла. Лежить і все хрум-хрум — ремигає. Раптом зашуміло на ліщині листя. «Вітрець розбираєть-ся»,— подумала Даринка й розплющила очі. Аж ось Лиска як схопитися чогось. Стоїть і так страшно витріщилась у кущі. Підвела Даринка голову, дивиться, а недалеко між кущами щось біле круглобоке лежить. Неначе здорова черевата корова вивернулась. Бік то надметься, то спаде. Що воно за трясця! Хоче Даринка підхопитися, й несила їй — такий страх напав. «Ще спасибі, що хоч сіріє вже, розвидняється»,— майнула думка. Лежала, лежала, трусилась, трусилась, а далі давай сама себе підбадьорювати: звісно, корова! Що б же воно ще таке могло бути? А якщо корова, то чого ж її страшно? Потихеньку встала, навшпиньки підкралася ближче до тої дивовижі, роздивилася краще, і де той і страх дівся. Щось полотняне, вітром надуте. Підбігла ще ближче — і в сміх: та це ж парашут! Он і шnurки, і все! Так, як їм колись у школі розказували. Та й на малюнку ж бачила. Видно, вночі розвідник спустився. Наш! Молодець, смільчак! Жаль тільки, що не вдалось побачити, побалакати! Десь уже давно, мабуть, подався за своїм ділом. Парашут, видно, був у кущі сховав, а це схопився вітер, так він і надувся. Але ж такий гарний шовк! — аж язиком клацнула Даринка, присівши коло парашута. Яку кофточку та й спідницю можна пошити! Кофточки то вона, мабуть, не зуміє покроїти, а спідницю легко. Та й штанці Лаврикові. А в неї ж і ножички, й голка з ниткою є. Так і зробила: Лаврикові пошила штанці, а собі спідницю. І шnurків жалко кидати. Виплела з їх для Лиски новий налігач, а один, зайвий, сховала про всяк випадок на возику під сіном. Ото так налякав Даринку парашут. Налякати налякав, та й у пригоді ж став!

А що розмовляти їй у дорозі ні з ким, так-таки ні з ким. Власне, Даринці то є до кого говорити. Говорить же й до Лаврика, й до Лиски, й до півника. А то буває, що й до сонця, до місяця чи й до дерева якого обізветься. До Сули, як трапляється проїжджати близько, говорить. А от самій

послухати — нікого. Бачити людей вона бачить, і частенько (хоч віддалеки), а мови їхньої до себе не чує. Звісно, в розмову заходить з ким попало небезпечно, але як же їй хочеться вже почути людське слово!

4

Та от зупиняються вони на день у соняшниках. Лаврик ще спить,— щойно ж свінуло,— а Даринка, набачивши якось за соняшниками торішню стерню, вирішила піти колосків пошукати — півник давно зерна не бачив. Вибродить із соняшників, а шляшком ідуть дві жінки з сапами. Одна чорнява, друга білява. На сапах за плечима — ситнягові кошики. Хотіла Даринка назад у соняшники сховатись, та вже пізно. А до того, ще й жінки їй чимсь до душі припали. Чи тим, що дуже були худі, мучені — випили, видно, й вони од німця не малу! — чи, може, тим, що чорнява на їхню матір трохи схожа. Так якось і пасмо волосся вибилосся з-під хустки, й рукою мов так самісінько, йдучи, махає. Підійшли полільники, поздоровкались, пристояли. Чорнява й питає:

— Хто ти є, доцю, відкіля?

Аж у грудях потепліло Даринці — доцею назвала, та ще й якось наче трохи материним голосом.

— З Махтеївки, тітусю. Може, чули?

Жінки знизали плечима.

— Туди геть-геть по Сулі! За Оржицю, за Бурімку...

— Про Оржицю чули, й про Бурімку, а про Махтеївку...

«Ага,— думає собі Даринка,— тут уже ніхто не знає, що таке село й на світі е!» І від цього їй аж од серця якось мов одлягло.

— А куди ж ти йдеш, чи що? — питає далі чорнява.

А білява:

— Не бійся, рибонько, ми люди не такі, щоб тобі чогонебудь поганого зичити.

— А чого б же я боялась, як я вам вірю! — похопилася Даринка та й розказала жінкам і про батька, й про матір.

— Так ти оце тікаєш до батька?

— Тікаю та й не сама.

— А з ким же?

Тоді Даринка повела жінок у соняшники.

Як побачили вони сонного хлопчика на благоденському за-
порошеному возику, і козу з натертими хомутом плечима,
й півника з мотузком на нозі,— вдарили в поли руками,
божкнули в один голос та й заплакали. Набігли сльози на
очі й Даринці — отаких добрих людей здибала!

Тут прокидається Лаврик. Чорнява до нього та на руки.
А він і не від того. Мамкає й шукає в жінки пазухи.

— Про цицьку здумав,— гірко посміхнулась білява.

Даринка й собі посміхнулась:

— Та не дуже ж давно відлучений...

Ще погомоніли. Жінки розказали, як краще їхати до Лу-
бен — щоб і ближче, щоб і безпечніше.

— А німці в вас є?

— Були, а це тижнів зо два як нема. Пооб'їдали нас,
пообпивали та й побралися кудись-інде,— каже білява.

А чорнява:

— Та ти все одно стережися. І тут, і всюди. Не розказуй
нікому ні про батька-матір, ні куди їдете. Люди всякі є. Всім
одказуй так: сироти, просимо на пропитаніє — та й уже.

— Так ми ж не зовсім сироти, батько ж є, як же його
брехати! — поставила вниз очі Даринка.— І не просимо ми,
в нас усе своє: борошно, пшоно. Молока вволю.

— Ти, голубонько, слухай, що старші кажуть! — строго
мовила чорнява.— Матері в вас нема? Нема! Ви сироти.
Якби ти казала, що ви кругом сироти, ото була б брехня,
а так...

— Та й справді! — пристала на жінчину думку Даринка.

— Отож! А що в вас усе є, то хіба його дуже на довго
стане? Ти сама кажеш, що Лиска в дорозі менше стала
давати молока. А поїйде ще в возику, то, може, й зовсім

присушить. А дорога ще вам велика лежить. Блигомий світ Полісся! І проси, не стидайся! Щоб ви не голодні були, щоб доїхали до батька справні!

І з цим погодилась Даринка.

Прощаючись, повиймали жінки з своїх кошиків свіжі огірки, цибулю, жовті якісь оладочки. Даринка соромиться, не хоче брати, еге — й не балакай!

— Вибачай тільки, що й горохвяники не солоні, й до цієї зеленини ми й пучки солі не можемо дати. В нас уже другий місяць таке безсілля, що нічим і ока запорошити.

— А в мене сіль є,— каже Даринка.— Ще й багатенько! — Та й витяга з возика трохи не повний рукав од своєї старої сорочки.— Я можу й вам наділити!

Хоч і як відмагалися жінки, та Даринка таки насипала кожній у кошик по повнісінькій пригорщі.

5

І ось Даринка наважується вже їхати не вночі, а вдень. Так багато краще. Жарко, правда, буває, так по дорозі є ж і холоди. Перебудуть найжаркіші години де-небудь під деревом або під парканом, та й далі, далі... І ночують уже не завжди надворі, часом і до людей до кого впросяться. На питання — хто вони такі? — відповідає Даринка так, як їй жінки пораяли: сироти. Просити нічого не просила — все ще було своє,— та люди на те не зважали. Живосилом тикали милостиню в руки Даринці й Лаврикові, клали на возик. Хто шматочок хліба, хто перепічку, жменьку ягідок. А хто й кришеник сала. Подякує Даринка людям, поклониться низенько та й — гей, Лиско! А люди похитають головами й довго-довго дивляться, як вони тонуть у такому безмежному степу, з таким височезним небом — такі незмірно маленькі, самотні й безпорадні. Окрушинка життя, мурашинка, та й годі...

А вони котяться собі та й котяться, в клубочок пилу замотані, і наче й байдуже їм, що вони такі самотні та без-

порадні здаються людям. А покажуться де солдати, то їх або суточки заховують, або кущ бузини, чи висока жалива прихистить. Трапиться, побачать,— то чи їм ніколи, чи, може, куль пожаліють, а не стріляють. Та не всі ж вони, мабуть, охочим серцем і на війну пішли, є ж серед них і жалісливі люди...

Аж дивувалась Даринка на Лаврика. Дома, було, вередує, все на руки пнеться, а тепер сидить собі на возику й то до півника щось белькоче, то дивиться по боках, як ідуть назад руїни та згарища. Ні заплаче марно, ні попросить нічого такого, що його й близько немає.

Та от ідуть вони одної днини полем. Десь уже за Лубнами. Сонце під обід — і так пече, що й Лиска вже страх як захекалась, умокріла вся, й півник одно роззявляє дзьоба, одно роззявляє — нічим дихати. А Лаврик як варений сидить. Скімлити почав. Та й Даринці голова розболілась. Коли це праворуч зазеленіло над житом листя. Наближаються, а воно до шляху одвершок яру виходить — байрак починається. І шляшок униз. А далі й вода між гіллям синіє. Звернула Даринка в байрак, під'їжджає до води, аж то Сула. От і добре! Розташувалися в холодку під осикою. Даринка попраля в Сулі сорочки, Лаврика скупала й сама скупалась. Пообідали, полягали спочити. Лаврик заснув, і Даринка замгнула. Прокидається — жара вже спала, й голова не болить. Тільки що за напасть! Тут їхати, а тут півника нема. Мов далеко від возика ніколи й не відходив, а це десь дівся. Кликкала Даринка, кликала — не чути. Взяла на руки Лаврика, пішла шукати. Обдивилася поза кущами, понад берегом далеченько пробігла — як у воду впав! Коли дивиться — на згір'ї під дерезою щось біліє. Вона туди — та й остовпіла: купка пір'я, а біля неї мотузок. Лисиця! І так жалко стало Даринці півника, що вона сіла коло тої свіжої кривавої патолочі та й заплакала.

Таке перше горе спіткало Даринку в дорозі. Не забарилося і друге.

Знову був жаркий день, обідня пора. Ідуть вони через

Лохвицю потомлені, закурені. А тут, на майдані, гомонить, мигтить базар. Збоку садок, зелена трава. Під яблунею сидить обідає щось за жінка. «Треба й нам у холодку відпочити,— думає Даринка.— Та, може, вдасться на базарі чогось і солоденького виміняти Лаврикові за молоко». Звернула в садок, випрягла Лиску, здоїла, взяла братика й казанок із молоком, підійшла до жінки, попросила поглянути на возика, поки вона збігає на базар.

— Иди, йди, серденько, погляну! — ласкаво посміхнулась жінка.

Побігла Даринка на базар — і таки справді виміняла за молоко в якоїсь перекупки солодкого коника. Хтозна, хто з них щасливіший і був — чи Лаврик, чи Даринка, що таку радість йому зробила. А за базаром, бачить, недалеко й колодязь. Метнулася, витягла води, понапивалися обое, решту перелила з цеберки в казанок — треба ж і Лиску напоїти. Така рада вертається в садок! Аж глядз — немає коло возика Лиски! І на возику — ні торбинок, нічого. Тільки хустка, одна порожня торбинка, шнур та пляшка й остались — під сіном були. І жінки тієї немає. Даринка сюди, Даринка туди, обганяла весь садок, поза базаром — людоньки!.. Сіла коло возика та так і залилась сльозами. Коли підходить щось за бабуся. Лице морхле, маленьке,— як печена глива,— в руці білий щіпочок.

— А чого це ти, дівонько, плачеш? — питає.

— Як же мені, бабусю, не плакати,— втирає рукавом сльози Даринка,— як узято й козу Лиску, й торбинки, й подушечки позабирано! Жінка обіцяла поглядіти, а я, видно, дуже забарилася на базарі! — не діждалась, пішла, а воно...

— А яка жінка? Чи не ота, бува, що отаменьки під яблунею сиділа? В жовтому.

— Та ота ж! У жовтій засмальцьованій кофті.

— Е, любонько, то ж у нас несосвітенна спекулянтка, злодійка. Я й бачила, як вона спинила якусь машину, тоді з шофером щось на неї стягала, так не роздивилася, що

са́ме,— далеко сиділа. Ген-ген аж під отим набокуватим кущиком. І не плач, бідненька, бо нічого не виплачеш. Пропало! В нас тут тепер скрізь голодно, так вона ото козу на м'ясо. Та й тим, що було на возику, поживиться. Бачила, яку пику та волю відпасла! Отож-то й воно! І правди на неї не шукай, вона з поліцаями запанібрата...

Важкий камінь ліг на душу Даринці. Та що вона мала діяти! Журбою поля не перейдеш, усе, було, каже баба Домаха, то так воно й є. Треба було якусь раду собі дати. Зв'язала Даринка голоблі спереду шнурком, посадила на возик Лаврика й далі рушила самотужки.

Важко, погано Даринці тепер їхати. То, було, тримає вона в одній руці налигач, а сама йде коло возика. Лаврик сидить поруч. Як що таке — вона й підтримає його, й забавить, а тепер... Тільки впряжеться в голоблі, рушить, а він уже й плакати починає. Так і озирається, так і бійся, щоб або ручки в колесо не встромив, або з возика не впав. Та й зарбарна вкрай така їзда! Від Лохвиці до Глинського цілі-сінський тиждень добирались. А скільки там тієї дороги — кілометрів із сорок. Та чи й буде...

Проте дивне диво! Що довше Даринка їхала, то легше їй ставало. Призвичаїлась, утяглась. Уже й возик, здається, не такий важкий, і шнур не дуже ріже в живіт. Звісно, з Лискою далеко легше було, але ж і везти Лаврика далеко легше, ніж нести. Та ще й те додавало Даринці сили, що вже геть більше як половину дороги проїхано. Лишилися Ромен, Путивль, а там...

Ромен випало Даринці переїжджати так як у ранне снідання. На виїзді з городка надумала вона набрати холодної води в пляшку — заносилось на велику жару. Возик лишила на вулиці, а сама, взявши Лаврика, торбинку з харчами та з пляшкою, хустку, зайшла в крайній двір. Саме хазяйка й воду тягла з колодязя. Маленька веснянкувата жіночка. Й така привітна. Сама й води налила в пляшку Даринці. А тоді ще й молока великий кухоль винесла. Лаврик так і припав до нього — скучив за молоком. Коли це

щось за гуркіт почувся. Даринка думала — грім,— так ніде ж на небі ні хмарини.

— Що воно, тітусю?

— То німці кудись танки перегонять, бодай їх на той світ поперегонило!

А гуркіт дедалі все дужчий, дужчий...

Тільки подумала Даринка про возик, вибігла за ворота, а на нього вже насувається з залізним пискливим скрегогом величезна рубчаста брила. Не то що, а навіть тріску не почула Даринка. А як танк прокотився, то вона побачила перед собою не возик, а вдавнені в землю дрівця. Жінка божкає, співчуває Даринці, кляне німецьких танкістів, а Даринка нічого. Тільки брови насупила. Подякувала жінці за молоко, за воду, переступила розтрошений возик та й понесла братика на Путивль...

6

Знову широке поле, курний шлях, високе жарке небо. Сонце бреде югою в zenit. І ні вітрець не дмухне, ні хмарка не набіжить. Лише звідкись іде важкий конопляний дух. Вдалині, там де шлях уганяється гостряком у небокрай, маячить одиноке дерево.

Швидко мигтять у пилюзі Даринчині ноги, швидко вимахує засукана по лікоть ліва рука. В правій — зелена вербова гілочка. І Даринка то над Лавриковим лицем повіе нею, то над своїм. А як же вона несе Лаврика, що обидві руки ніби гулящі? Хтозна вже, як Даринка так приумілась, та тільки Лаврик сидить собі в перев'язаній через її плече хустці, як у гамачку. Ще й ноги звисив. Через друге Даринчине плече — торбинка. На Даринці й на Лаврикові — гострі, попрошивані березкою, лопухові брилики. Лаврик то розплющить очі, то заплющить, а Даринка йде собі та й іде гарячуо кіптягою. Ніс у неї полупився, лице загострилося, руки й ноги — самі кісточки і аж чорні від сонця, а пасмо волосся, що вибилося з-під брилика, — вигоріле, аж

біле. Очі стали ще сіріші, ще більші, та разом і якось наче спокійніші, глибші. Щось нове вже в них тепер світиться.

Даринка сама відчуває, що вона стала якась ніби трошки інакша. Ще й тепер вона часто згадує про півника, про Лиску й про возик. Йї і тепер ще жалко їх, проте вже не так — не до плачу. І ніби вона тепер, без усього того домашнього скарбу, стала якась вільніша, навіть міцніша. А втім, Даринка відчуває дещо й інше. Йї здається, що тепер би вона ні півника, ні Лиски не втратила — не дала б їх на поталу. І возик би вихопила з-під танка. А чого ж вона тоді була така? Хтозна! Невдогад поки що Даринці, що вчора вранці разом із розтрощеним возиком вона переступила й якусь незриму грань — межу свого дитинства.

Підводить Даринка очі. Що ж то за сива стіна на обрії? Чи не ліси, бува, починаються? Ні, щось не таке. Стіна росте, на очах збільшується. З сивої стає чорною. А крайки вже білі-білі, мов снігом обліплені. Хмара! От якби дощик! А хмара хутко-хутко насувається. Ось уже захарастила собою півнеба. Туча йде! Даринка придає ходи — треба встигнути до дерева! О, вже біжить шляхом назустріч йї колесо пилюги, понад шляхом поклонилися жита, бур'яни — з хмари тягне холодним цупким вітром. Лишечко, вже спереду запнуло сизою дошовою ковдрою все поле! А хмара вся вже мигтить переблисками, в ній безнастанно вже гуркоче, клетотить. Швидкий, побігущий шум все ближчає. Хрусь Даринку по лобі одна крапля, друга. І раптом ударила важка, мов олов'яна, злива. Аж до землі придавила Даринку. Не своїм голосом скрикнув, заверещав Лаврик. Даринка схоплюється й шодуху біжить, зігнувшись крізь холодні колючі струмені. Та ось і дерево — висока гілляста верба. Тепер уже Даринці не страшно — верба рясна, вони з Лавриком — як під наметом. Зненацька пересмикується в Даринки лице, і вона, ніби жвалена, вискакує з-під верби. Дощ як з відра, а вона біжить шляхом і шукає очима іншого притулку. Ага, за дивиною — коноплі! Високі, густі, нахи-

лились за проливнем. Даринка туди. Посадила під зеленим нависом Лаврика, ступила крок у коноплі, хустку з себе, швиденько прив'язала її двома рижками до верхків двох коноплин, а двома — до двох дивинин, що росли під самими коноплями,— й під хустку до Лаврика. Аж тепер уже Даринка спокійна. На колінах Лаврик, ноги в борозенці. А борозенкою вже шумить, піниться дощовий потік. Не дуже добрий захисток, та нічого. Не б'є, не січе, вода стікає по хустці. Дивиться Даринка, а перед нею в жовтій дивиновій квітці сидить волохата бджілка. І її мочить. От розумна! Розумна то розумна, тільки ж на готове. А щоб самій зробити для себе захисток... І враз як сяйне, як торохне десь ніби над самою головою в Даринки. Глипнула, а вже верба горить, як свічка. Здригнулась усім тілом Даринка й заплющила очі! Отож-то! Хіба вона забула, що казав Тихін Дмитрович на уроці: од грози не ховайтесь у полі під високим одиноким деревом!

Згодом Лаврик, зігрівшись у Даринчиних обіймах, заснув, а ще згодом, як трохи переказилася гроза,— задрімала й Даринка. І сниться їй сон: сидить вона з братиком на руках у батька. Лаврик на одній руці, вона — на другій. І тільки тепер по-справжньому відчуває Даринка, як вона дуже-предуже стомилася в дорозі. Голова важчає, хилиться на батькове плече, як камінна, очі сплющуються, і Даринка ледве бачить, як Лиска, стоячи під кущем чорноталу, об'їдає на тоненькому прутіку листя, ледве чує, як співає десь півник...

Прокидається Даринка, а все поле залите сонцем. Тепло, гарно! Бджілки вже в квітці немає, понесла додому мед, а од високої зеленої верби остався лише чорний розколотий стовбур.

За коноплями скинула Даринка з Лаврика сорочечку й штанці, сама геть-чисто розібралася, повиполіскувала гарненько все те суплаття в дощовому озерці й порозвішувала на дивині сохнути. А тоді Лаврикові й собі помила голову. Та ще й не так абияк, а з милом. Не з крамничним,

правда, а з польовим. Є така низенька трав'яниста рослина. Росте кушиками, як пижмо. Так вона й зветься в Даринки на Полтавщині — польове мило. І от миеш ним голову, а біла пишна піна так і падає клаптями на воду.

Коли вже одягалась Даринка, то помітила в себе на тілі, під грудьми, синю пересмугу. То лишився слід од шнура, що ним Даринка зв'язувала голоблі, як запрягалася в возик.

Чисті, в усьому чистому, посідали на зеленому, обмитому дощем і вже протряхлому на сонці горбику, попоїли сього того, що було в торбинці, тоді Даринка знов посадила Лаврика в його гамачок і пішла вогким, затужавілим шляхом далі — туди, де синіли на обрії ліси. Пішла весело, бадьоро.

І хто тепер скаже, що вони з братиком безсилі, безпорадні? Що вони в цьому великому світі — лише округинка життя, мурашинка?

КРАСА

В хату вбігає струнка чорнобрива молодиця. На голові біла хустка, на плечі — сапа. З-під довгих тінявих вій сині очі аж сяють, аж проміняться щастям, а по блідих, припалих пилом щоках котяться сльози.

— Ну й дурна ж ти, Василю, я бачу! А що вдієш, як вони йдуть і йдуть?..

Кинула сапу в кочережник, зірвала з кілочка рушник — хоч умитися ж! — і майнула надвір.

За кілька хвилин, утираючись на льоту, вернулася в хату, швидкома причепурила перед настінним поколотим дзеркалом пишні темно-русяві коси, навстіж відчинила застільне вікно. З садка війнуло легкою прохолодою, дихнуло тонким винним запахом — сумішшю спілих солодких шовковиць і гірко-яблуневого зеленця. Надворі ще було видно, а над садком, на світлій синяві неба, ледь помітною

золотою цяткою вже викльовувалась вечорова зірка. Раптом десь у садку лунко й радісно загомонів одуд:

— Буду тут! Буду тут! Буду тут!..

На Василичиних щоках м'яко позначилися теплі ямочки, й вона відказала птахові:

— А чого ж, будь! Тут у нас гарно. Така краса!..

Глибоко дихнула свіжим повітрям, дістала з-за портрета Шевченка зошит і олівець, сіла до столу й узялась писати:

«Здрастуй, мій любий, милий Грицю!»

Нарешті діждалася — одержала від тебе листа. І листа, й карточки. Оце з годину тому. Таке щастя, таке!.. Не знаю, як тобі й описати його. Наче в мене ні хисту на це немає, ні слів...

Дорогий Грицю! Тепер я знаю все: й де тобі довелося бути, в якому пеклі, й чого за цілісінький рік ти не обізвася до мене й словечком. Яких тільки думок я за цей час не передумала, яких гадок не перегадала. Страшно й сумно...

І все одно в душі не вірила, що тебе нема живого. Ба, вже й листівка прийшла — повідомлення, що тебе вбито, а мені не йметься віри. Чуло мое серце, що ти десь є, — та й уже. Воно на те й вийшло! І от сьогодні вертаюся я з буряків. Підпушувала з ланкою ґрунт. Іду селом. Сонечко навзаході, дерева й тини попускали на вулицю довгі тіні. Тихий лагідний надвечірок. Довіку не забуду цієї днини й години! Витикаюся з Приймакової вулички, глядь поперед себе — а ген-ген вигоном іде Хотинка. Пам'ятаєш, бабина Ликеринина внучка! Ота глухенька. Вона в нас тепер за листоношу. І йде, бачу, прямисінько від нашого двору. Гадала, що я вже досі дома. Сьогодні ж субота. Так мені серце й тьохнуло: небезпремінно щось од тебе, думаю! Та хутчій, хутчій Хотинці назустріч. А вона, пізнавши мене звіддалеки, давай і собі придавати ходи в ноги. Я швидше, й вона швидше, я бігом, і вона бігом. Ремінна торбина теліпається коло боку, а Хотинка щодуху летить! І листа вже в руці напоготові, бачу, тримає. Біліє, лопотить ним

поперед себе. Збіглися ми серед вигону, обцілувала я дівчині все личко, схопила листа, надірвала конверт — два аркушики й кілька карточок! Читати б же, дивитися на тебе, а я не можу. За слізьми. Що на карточках ти — бачу й що письмо твоєї руки — бачу, а от ні роздивитися як слід не роздивлюсь, ні вчитати не вчитаю. Поки якимось-таки прояснилось мені. «Ну, Василю, діждалася свого, так довгожданого», — читаючи листа, кажу сама собі. І кажу, й казаному не вірю. От ей! Поки листа не було — вірила, що прийде, а прийшов, уже й прочитала — не вірю. Думка така, чи не сон, бува? Та ні! — тій думці противиться інша. Осьось ж він у руці! Зирк — а в руці нічого немає! Ой горечко! — схопилася за серце. А він у пазусі шарудить. Незчулася, як і заховала, прочитавши. Слава тобі господи — не сон! Та й серце так тіпається в грудях, що якби то був сон, якби я спала, то воно враз би мене збудило...

Не забігаючи й додому, подалась я в ясла до Тимка. Ти б його тепер і не пізнав. Ще б! Як на війну йшов, йому ж і місяця сповна не було, а це вже ось без місяця не чотири роки. Здоровий, жвавий та промітний хлопчина. Йі що більшає, то все дужче на тебе схожішає. І голова, й чуб, і хода — все-всесеньке твоє. Тільки очі, правда, мої. О, чую — мукнула коло воріт, прийшла з череди Галка. Це я такечки свою корову прозвала. Вона-бо чорна, як галка. Первістка. Піду ж я, Грицю, її впораю, здою, а тоді вже буду писати далі...»

Встала з-за столу, дістала з полиці хлібину, врізала скибку, посолила. Тоді взяла з-під комина дерев'яну дійницю, влила в неї два кухлі води, перекинула через плече білу полотнину й майнула надвір.

На подвір'ї поволі сутеніло. На розлогу стару шовковицю, що росла на причілку хати, злітали зозулясті кури, заплющували очі й, злегка погойдуючись на вітах, засинали. В хлівці тихо шавкотіли качки, а в густих заростях садка то там, то там уже потроху озивалися, мов пробуючи свої голоси, вечірні солов'ї...

Вернулася Василина від корови, процідила молоко, по-виносила глечики в погріб і знов прихопилась до листа:

«Так ото ж побігла я до Тимка, розказала, що ти живий, здоровий, скоро приїдеш. Показала карточки. Дуже-дуже ти йому сподобався на всіх! Найпаче на тій, де ти ото з автоматом женеш чотирьох фріців. Та ще, де з парашутом за плечима стрибаєш із літака. Я гляну на ту карточку, та аж здригнуся, а йому нічого. Йі я, каже, буду так стрибати, як виросту. Страх як хоче, щоб ти привіз йому автомата. Ну, не автомата...— хай їм тепер грець! — а що-небудь гарненьке, цікаве привези, Грицю! А карточку я пришлю, аякже! Завтра вранці підемо з Тимком та й знімемось. У Миколи. Я вже й домовилась. Як із ясел ішла, зустріла. Низенько тобі кланяється. Радий і за тебе, й за нас із Тимком. Та й усі люди, кого я тільки зустрічала, пораділи. Всі кланяються! А Микола казав, що раненько зніме і зразу ж і карточку зробить. Щоб у цьому листі й пішла. Десятьовим поїздом. У мене одна карточка є, правда, й готова — газета до Дня Перемоги знімала. Ніби як передову ланкову. Так там я дуже погано якомсь вийшла. Перед тим якраз ота страшна листівка прийшла. То який там уже в мене мав бути настрій... Ну, а за того лихоліття, за свавілля німецького, не до знімання мені було, Грицю. Страшно й здумати...

Після того, як наші війська геть зовсім вибили з Полтавщини німців і в нас із тобою знов — хоч ненадовго — налагодилось листування, я писала тобі мало не щодня. Писати писала, та не те, що хотілося, а те, що, здавалося мені, треба було писати. Нащо, думалося, завдавати йому жалю ще й своїм горем. На нього там щохвилі чигає видима смерть, а він буде ще й домашньою журбою журитися, серце собі рвати. Звісно, ти й так знав, що я тут бідувала-горювала, та не все й не так знав. І тепер, після війни, я хочу написати тобі всю правду.

Певне, я була б трохи й не такого страшного лиха за окупації набралася, коли б... не знаю, як і висловитись... Ну, скажу просто: коли б я була в тебе така собі непомітна

жінка. Ну, невродлива щоб... Або якби не була така вірна тобі, Грицю.

Може, незручно про це й писати, може, якби хто-небудь чужий прочитав ці мої слова, то єхидкувато посміхнувся б і подумав: «Ото жіночка! Красою своєю перед чоловіком хизується, чесністю хвастає». Та хай, як хоче, посміхається, що хоче, думає. Я пишу тобі, а ти мене добре знаєш і зрозумієш як слід. Коротше слово, тільки в нашому селі об'явилися німці, як зразу ж і взяли різні їхні залицяльники задивлятися на мене, всюди пасти очима... А стривай лишень, Грицю, щось мов затупотіло попід хатою... Ага, так і є! Це Тимко з ясел вертається. Побуду ж я з ним трохи, погомоню, се, те. Може, молока вип'є. Спати вкладу. А тоді вже й докінчу листа. Я хутко...»

Влітає смагляве, прикро стрижене хлоп'я. Майка, трусики, в руці солом'яний брилик. Василина хапає синка на руки, голубить його, цілує, мов хтозна й коли бачила, а він то про татків парашут і автомат щось белькоче, то про те, як йому вдень, коли вони йшли до Псла, бджола «меду дала» в ногу. Боліло — страх! Він зразу хотів був заплакати, а тоді сказав сам собі: не буду, хай болить! І не заплакав. Тільки самі сльози трошки потекли... А вечеряти він не хоче, там навечерявся. Кисіль із пампушкою їв, молока здоровий кухоль випив. А коли ж він, татко, приїде й привезе автомата? А парашута привезе? Рано вставати? До дяді Миколи зніматися? Слова ніяк не потовпляться малому з уст, різні денні враження одне з-перед одного постають у його уяві, думка думку випереджає, побиває. Насилу мати вгамувала, вговтала синка, вклала в постіль, приспала. Тоді засвітила гасник, поставила його на столі на перевернутій макітерці й знов до листа:

«Ну, заснув Тимко. На полу ондечки голівка в подушці втонула, тільки носик і виглядає. Так на чому ж я зупинилася? Ага, на джигунах німецьких, на моїх залицяльниках... Першої осені й зими я ще мала хоч який-небудь спокій. Тимко ще ссав груди, я мало коли й з рук його, свого ма-

ленького оборонця, спускала. А як відлучила!.. Весна, треба ж і грядку скопати та посадити, й квочку яку підсипати, доглянути того й того. Погодую я Тимка, присплю та й пораюся собі. А вони то той завіється до мене в двір, то той. Цілими ж мётками швендяють було по вулицях та по вигоні. Ну й в'язнуть. Одному такому жевжикові раз трохи не прорубала сапою голови зб́ла. Насилу стрималась.

Та той рік ще й нічого якось минув. А другого, напровесні, сам комендант узяв до мене, як той реп'ях, чіплятися. Довготелесий, білоокий і аж зелений якийсь із лица. Все золоті зуби до мене скалить, було, як де стріне. Й руку з коштовним перснем виставляє. Ходила чутка, буцім якогось учителя старого — в Гайовому, чи що,— навмисне ні за що звинуватив та й закатавав. І ото скористався. Курц на прізвище.

Дома тоді я мало й жила вже. Пороблю, що там треба в себе, живенько замкну хату та й гайда з Тимком або до матері в Кородівку, або аж до тітки Оверчихи в Козельці. Коло хати ж ніякої животи́ни вже не лишилося. Кабана ще першої осені взяли, згодом курей, качок похапали, а там і корову — на налігач та на заріз. Не осталося в дворі ні шерстини, як той казав, ні пір'їни. Та все ж треба було навідуватись. Городина, садовина...

І ось не дає мені просвітку отой Курц. Та ще ж і хитруватий, бач. Ми з Тимком того року, з самої ранньої провесни, великим голодом, як і всі в селі, голодували. Тільки за лободою, жаливою та за всякими іншими їстівними бур'я́нцями й корінцями жили. Я давно вже всю свою добру дівочу зодіж порозносила по базарах, на харчі попромінювала. Тільки й лишилося, що дві буденні сорочки та спідниці. Одну пару ношу, а другу перу та латаю. А про холоднішу погоду — суконна юпка й куцина крамна недоношена. Після того лихого часу я, звісно, знову трохи справилася. Тепер є в мене вже й гарна сорочка — вишила ту зиму на дозвіллі,— й керсет, і спідниця нічого. А тоді...

Курц і про голод, і про всю нашу бідність знав, звичайно.

І ось давай піддобрятися, прислати до мене з гостинцями свого охоронця, ляйбвехтера, чи як він там зветься в їх. Такого, як і сам, нахабу, мерзотника. Здоровило з вусиками й з повідгинаними вухами. Не знаю, як на прізвище, в нас усі його звали просто Клаповухим. Так ось його й присилає, було, Курц то з білим хлібом і консервами в мальованих бляшанках, то з різними ласощами. Сам до Тимка ластиться. Стріне де-небудь на вулиці хлопця,— він же рано на ноги зіп'явся, другого року вже бігав так, що сюди дивись! — стріне та й натикає йому в кишеньки шоколадок або жамочок солодких. Думав, що я не знаю, чим його та добрість підбита. А як побачив, що все те марно, що я й сама нічого не беру, назад одсилаю або викидаю геть, і Тимкові забороняю брати,— то став живосилом чіплятися, полювати на мене, як на звіра якого. Ні вулицею пройти, ні городами прокрастись. Рідко коли я вже й до своєї хати навідувалась через нього.

Та якось оповесні, саме садки цвіли, забігла нічною добою шматок полотна взята. На горищі прихований був. Хотіла Тимкові пошити сорочечку й штанці. Так уже був обносився, що — не тобі кажучи — голеньким тілом світив. Та й матері, й собі по сорочці думка була пошити. Ніч темна, хмарна. Ще й грім десь за Пслom стиха погримує. Ніби на дощ клалося. Хто мене такої глупої, негодяної ночі помітить?

Та не так сталося, як гадалося. Підглянуто! Тільки я відімкнула двері, внесла в сіни драбинку, поставила до горища й заскочила на хвилю в хату,— спало на думку, що треба ж і ниток узяти,— а сінешніми дверима щось торгторг! У мене так і похолонуло всередині. Сіни хоч і засунені, та що з того! Засув дерев'яний, поганенький. Торгало, торгало, а тоді як садоне з розгону плечем у двері. Так мій засув і відлетів. Заходить, присвічує кишеньковим ліхтариком Клаповухий. А слідом і Курц. Поздоровкались, ніби й путні люди. Я стою коло печі, мовчу. Знаю, яке воно, те їхнє здоровкання.

Курц виструнчився, виставив наперед руку з тим перснем та й питає, чого я, мов, так негречно гостей приймаю. Не відсунула дверей, не вітаюся, лампи не свічу... Говорить — ні сяк ні так. Одне слово наше, одне своє, німецьке. Я мовчу. Клаповухий помітив на вікні каганець — засвітив. Тоді Курц кивнув Клаповухому, що той може йти собі. Але наказав далеко від хати не відвихатися. Й машина хай напоготові. Про всяк випадок, мовляв. Наказував чистою своєю мовою. Думав, я нічого не розумію. А я все зрозуміла. І в семирічці трохи ж учила німецьку, й од їх за два роки чимало слів і висловів перехопила.

Клаповухий козирнув і зник, а Курц підійшов до мене ближче, вискалив у посмішці ті зуби й зачав солодко вмовляти, кози в золоті, як у нас кажуть, показувати. Я стою, відвернувшись до печі, й чую, як мені щось у грудях кипить, кипить... Він ластився, ластився, васькав, васькав, а тоді приступив ще ближче, схопив мене за плечі й хотів привернути до себе. Тут уже терпець мені ввірвався, накіпіло. Як штурхону його з усієї сили кулаками в груди, так він посеред хати й хряпнувся потилицею об долівку. Я хух на каганець — та в сіни. Він бабах із пістолета навздогінці, а я вже на горищі. Так і вилетіла. Й драбину з собою вихопила. Не здамся, думаю, жива! Хоч і сама пропаду, та й їм же, якщо кинуться лізти на горище, не одному голову провалю. Два чавуни-щербачи напихваті під лежаком стоять і стара тупиця лежить. Є чим боронитися!

Чую, вбігає в хату Клаповухий. Застогнав Курц, рявкнув щось. Той вискочив за поріг і тричі вистрелив. Не за велику часину ще кілька чоловік притупотіло до хати. Мабуть, десь недалеко проходили вигоном патрулі та й поприбігали на постріли. А Курц ойкає, лається. Підхопили його, повели надвір і двері замкнули. Довго чогось бігали сюди-туди по подвір'ю, коли це чую — димом запахло. Ой лишечко, підпалили хату! Що мені, куди мені?.. Вікном не втечеш, віконниці ж на прогоничах. Та хоч би й виламалася, й вискочила — все одно або схопили б, або й застрелили.

Давай я в стрісі проривати руками дірку. На затиллі, од гори, там, де якраз осокір на хату гілляччя попростягав. Стріха блаґенька, солома де-де мало не наскрізь попрогнивала за ті два роки. Не довго довелося й проривати. Ще тільки чи в трьох місцях і прогоріло, а в мене вже дірка готова. Вихопилася я з неї, а тут і гілка якраз навпроти. Мов руку мені старий осокір подав. І втекла б. Листя на осокорі дуже рясно — трудно мене з землі побачити. Й почути,— хоч би я навіть і хруснула якою сухою галузкою злазячи,— нелегко. Одне що вітер, а друге — й дощик на той час узяв саме накрапати. Обіп'яв мене з усіх боків осокір, шумить, шарудить, а я обережно з гілки на гілку спускаюся. Внизу — високі густі зарості бузку.

Та ба! Тільки схопилася за останню, найнижчу гілку, повисла на руках,— пустися, та й квіт, і шийсь собі швиденько попід горою заростями до самого луґу,— а тут із-за куща автоматник! Схопив мене за ноги, на гвалт крикнув. Де й узялося ще з десяток озброєних. Одірвали мене від гілки, насіли. Прибіг і Клаповухий. Злий, лютий, кричить-сичить на мене, аж губи сіпаються. Нарепетувався, тоді глянув на солдатів, кивнув двом найбільшим, найдужчим: беріть, мовляв, і за мною! Ті схопили мене під руки. Дивлюсь — один знайомий трохи. В баби Свиридрихи стояв, і коли напровесні низом ніяк було ходити в село,— весь вигін залила прибутна вода,— ходив через наш город, попід горою. І здався мені якийсь трохи не такий, як інші. Совісніший. Багато ж їх через город ходило тоді, й ніхто не питався, чи можна. А він питався. Й перепрошував щоразу. Й баба Свиридриха казала, що він добрий, сердечний чоловік. То крупі гречаної як коли, було, принесе їй кишеню, то хліба шматок дасть. Літній уже чоловік, рябий, у грубих окулярах. Низькоокий, чи що. Гансом звали. І, мабуть, якби не він, то не писала б я тобі цього листа. Вже давно й на світі б мене не було. Так от, під одну руку Ганс мене взяв, а під другу якийсь гостроносий, насупуватий. Тільки рушили стежкою за Клаповухим, а дощ як поросне, як цибіхне! Справжнісінь-

кий проливень. Клаповухий зирк туди, зирк сюди. Набачив під кручею дашок, дверці — старий наш погріб — і звелів солдатам закинути мене туди. Закинули й защепнули. Підждав Клаповухий, поки дощ трішечки вшух, наказав тим двом добре пильнувати мене й кудись побіг. Певно, до Курца. Дізнатися, що тепер зі мною робити. Вартові стоять під дверцями, курять мовчки, а я схилилась на стару трухляву діжку й зовсім занепала духом, зажурилася: не подарує мені Курц, не лишить живої... Якби знала, що припустить такий дощ, то краще була б на осокорі сиділа. Він би не зайнявся, хоч би хата й згоріла. Та й хату, мабуть, zalив же. Посиділа б, поки порозходяться солдати, й урятувалася би... Так сказано ж: якби знав так, як не знаєш. Усі ми по шкоді мудрі!..

За такими смутними думками незчулася, коли й Клаповухий вернувся. Отямилась, а він уже щось наказує пошепки вартовим. Та строго-престрого. Наказав і знов кудись побіг. А вже й дощ перестав, і солов'ї в садку заспівали. Світає. Відчинили вартові двері, схопили знов мене попід руки й ведуть стежкою в садок. А Клаповухий, бачу, вже ген аж у закутку садка чогось вештається. Й дивно — бігає од однієї груші до другої. Мов роздивляється, яка краще цвіте. А то він гілку для мене вибирав, як згодом виявилось. Спинився під тією, що ми її зємо «гирка». Коли дивлюсь, виймає з-під поли шинелі вірвовку. Так і стенуло мною, так мені в лице й кинулася кров — вішати ведуть! Оглянулася назад — недогорена хата стоїть. По стінах чорні патьоки. Глянула сюди-туди — молоді яблуньки віти до мене простягають. І в такому білому цвіту, наче в молочному кип'ятинні всі. Й так пахнуть, аж дух забиває. А солов'ї! Так розспівалися, розлящалися, що аж садок розлягається, аж луною з-під гори б'є. Мов хотіли, щоб я востаннє наслушалася їхнього радісного щебету вволю...»

Тут Василені так защеміло, заболіло серце й так близько підступили до горла сльози, що вона ледь-ледь не розридалася на всю хату. Поклала олівець і вийшла надвір. По-

ходивши місячним садком і трохи заспокоївшись, вернулася в хату й знову сіла до листа:

«Ось і тепер шебечуть вони мені в відчинене вікно. Та так дуже, що коли б не збудили й Тимка. А повний місяць он уже по садку господарем-діло походжає. І така краса буває навколо! Яблука вже є такі, як волоський горіх завбільшки. Груші гирки — з волосянчине яечко. А черешні ось-ось уже й червоніти візьмуть.

Так ото ж — цвіт, солов'ї, а мене ведуть вішати. Все вилетіло з голови! Одна тільки думка й снується: «От якби всіх своїх ще раз побачити, от якби побачити! Один раз! А тоді вже будь що буде!..» Аж глядь — збоку під яблунею стоїть Тимко. Й ти, й мати моя. Стоїте, посміхаєтесь до мене й їсте спілі червоні яблука. А й не вірю, що то ви. Знаю, що привид. Кліпнула очима — не стало вас. І вже недалеко й та груша, й петля теліпається на гілці. Глянула я на Ганса, на того другого, та й кажу: «А як же Тимко буде? Й мати — стара, слаба? Їх же й кури без мене загребуть!..» Ганс одвертає очі, а той — нічого. Тільки ще дужче насупився. Аж от стежка заводить нас між кущі тернику. А там же в нас і під гору трохи. Й слизько ж. І вузько йти втрюх. Довелось насупуватому дещо висунутися вперед, а Гансові дещо відстати. Щоб пройти ж якось. Так навско-си й ведуть мене. Тільки я подумала, що, може, отут, на слизькому, на згористому, між кущами, можна б вирватись, як раптом відчула, що Гансова рука слабкішає, слабкішає на моїй. І враз сам він як посковзнеться — аж на коліна став. Твердо не знаю, чи справді несамохіть посковзнувся, чи навмисне. Більше того, що навмисне. Й посковзнувся, й руку попустив. Щоб я втекла. Я тої самої миті як смикну праву руку від насупуватого, як рвонусь назад! Вирвалась — де та й сила нелюдська взялась! — і, як блискавка, в кущі. Та поза повіткою, та через тин. І як гайнула, не тямлячи себе, лозами в берег! Чи довго бігла, чи недовго, кудюю саме бігла — не скажу. Пам'ятаю тільки, що чула позад себе постріли, що по лиці мене цвюхало лозиння,

що пливла глибоку прудку воду, брѳохалася тванюкою. Коли отямилась, то побачила, що лежу в очереті десь. Аж на Заболоні, як згодом я роздивилася. Це кілометрів із вісім од нас. Голова як не розвалиться, все тіло горить, і сорочка без одного рукава. Мабуть, у насупуватого в руках остався. Там я й виплакалася на волі, й відпочила трохи. А Ганс... Не знаю, яка його доля була потім. Казали, що зразу ж після моєї втечі й його в селі не стало. Чи перевели куди, чи, може, звинуватили та й покарали як. За мене.

Не буду писати, як ціле літо переховувалася в лозах і очеретах, як потайці навідувала Тимка й матір. Нелегко жилося й по тих запсільських застумах, та то вже пусте. Люди кругом по селах були добрі, хоч і вкрай пообирані. Не дали пропасти з голоду ні мені, ні матері з Тимком. А під кінець літа прийшли й наші. Я чи не перша з місцевих людей і своїх бійців побачила. Сиділа в очереті, а їх двоє й наткнулося. Розпитали, хто я така, що діється в нашій Горбівці. Виявилось, передові розвідники. А трохи згодом, темної ночі, перевозила дідовим Нечипоровим човником через Псло і автоматників, і кулеметників. З Першим стрілковим полком я й у село вернулася.

Докладно не буду описувати й тієї радості, що принесли в Горбівку наші визвольники. Скажу тільки: де тих і хусток червоних понабиралося в жіноцтва, коли воно йшло до Псла зустрічати своїх! Хусток на прапори — такого багато їх було! Таке маяння, майоріння на вулицях, що я й зроду не бачила. Й кожне ж зустрічає гостей не з голими руками, а щось несе. Хто хлібину з грудочкою солі на ній, хто мисочку з яблуками, грушами. Та те співає, а те плаче. І все з радощів.

Тої самої днини, ввечері, зібрали ми колгоспні збори, давай вибирати голову. Сюди-туди, а в нас у селі жодного чоловіка годящого на таке діло немає. Самі старі, немічні. Вибрали жінку. Й кого б ти думав? Оцю, що пише тобі листа, Василюну. Довго й відмагалася, та нічого не могло.

Як заходилися ж ми тоді гуртом викорінювати в полі й по вгородах бур'яниччя, вовків ганяти. Повіриш — вовки завелися. Зроду-віку, кажуть старі, не було. Заступами лани копали, в плуги цілими низками — по десять і по п'ятнадцять — запрягалися. Ні конячини ж, ні бичка в колгоспі не лишилося. І ні корівки ні в кого. Та що про те казати, коли й жити ніде було. Тікаючи, німці геть-чисто спалили село. Так ми днями вправляємо поле, а вечорами й ночами — з деревом та з замісами воюємо. Будуємось гуртома. За окупації жіноцтво наше косами орудувати навчилось, а тоді-то вже й сокирами, й гемблями. Жінка й тесля, жінка й коваль. І пічник, і вкривальник. Майстрами всі поробилися. Така торохнява, стукотнеча по кутках усюди! Хотілося ж, щоб поки ви доб'єте на фронті ворога, а в нас уже й дома все справно.

Теличок познавала, понапитувала я жінкам по інших, не таких пограбованих областях і районах. Придбала й собі. Миршава така була, кострубата, в реп'яхах та в зализнах. Повітки ще не зіп'яла, в хаті не хотілося держати, так я її в отой старий погріб. Так восени ж, у листопаді, завела, а навесні кинулась виводити на травневу пашу, а вона, нівроку їй, не проходить. Так набралася тіла, виповнилась. Довелося висаджувати дверці, розкопувати обабіч прохід. Вийшла — чорною гладенькою шерстю проти сонця блиснула. Як качанчик. А влітку й погуляла. Тепер хоч і купай Тимка в молоці. Така багата та щедра на нього. І як мед солодке.

Поголовувала я щось місяців із десять, а тут вертається з війни наш старий голова — Сергій Петрович. З самою правою рукою. А так і здоровий, і бадьорий. Ну ми його знов на голову. А я взяла свою бурякову ланку. Все йшло гаразд, а тут немає та й немає від тебе листів. А тоді ще й ота смертна листівка... Та годі вже про таке, хай йому аби-що! Ти живий, скоро прийдеш! І що мені тепер те вчорашнє лихо!»

Весело поглядає по хаті каганчик, скидає бистрим оком

на сонного Тимка, до Василюни в віці зазирає, прислухається, як швидко шарудить молодиця олівцем по папері...

«Мов крила мені за плечима вирости! Ходжу й землі під собою не чую! Наче не торкаюся й ногами. Скоріше тільки приїжджай, Грицю...»

Вже місяць геть аж за хату зайшов, уже й небо на сході пополовіло, й солов'ї, перепочивши серед ночі якусь годинку, знов защебетали, заgrimіли в садку, а Василюна все ще пише.

Закінчила, здоїла корову, вигнала її на вигін, випустила з хлівця качки, а тоді найшла за скринею давній якийсь плакат, викроїла ножицями конверта.

— Не лист, а цілий пакет! — укладаючи зошит у конверт, вигукнула Василюна. Й, моргнувши сама собі, додала:

— Та нічого! Читай, Грицю! Ти хіба менші мені писав, як я ото була в Полтаві на курсах!

Спохвталася, що голосно заговорила, приклала до губів палець і зиркнула на піл. А Тимко вже розплющив очі, стрибнув із постелі й до неї. Схопив листа та й собі:

— Ого, який здоровий!

— Так ми ж довго й не писали.

— А чого ж він розтуляється?

— Ще не заклеений. А чим би його...

— Як чим? А глеєм! Там на одній вишні, як кулаки, понагопило. Ось я побіжу надеру...

Приніс Тимко глею, заклеїли конверт із трьох боків, а з четвертого лишила так. Ще ж карточку треба буде вкласти.

— Ну, спасибі, синку, що поміг, — поцілувала Тимка Василюна. — А тепер ми підемо до дяді Миколи зніматися. Тільки перше ми повмиваємося біленько, повтираємося чистенько, поприбираємося. Хай татко побачить, які ми гарненькі, чепурненькі!..

А Тимко:

— Так ходімо краще до Псла! Покупаємося! Вода вже тепла-тепла!

— А й справді!

Зняла Василина з жердки своє й Тимкове святне вбрання, взяла рушник, мило.

— Гайда!

А як сонце кинуло срібним блиском по росяному садку, по вгороду, Василина й Тимко верталися з річки свіжі, поприбрані. Василина в квітчастій сорочці, в червоній спідниці й у зеленому керсеті, а Тимко — в білій перкалевій сорочці й у чорних штанях.

Василина зайшла в хату перша, глянула на себе в дзеркало, повела тонкою бровою, взялася в боки. І, може, пустилася була б по хаті в нестримний, загонистий танець, якби за якусь мить не вбіг у хату й Тимко.

— Ну ходім, мамо!

— Ходім, синку!

Тимко взяв листа. Василина замкнула хату, й пішли.

Ішли росяним, заквітчаним роменом і кульбабою вигоном, і вігін пахтів медом. Ішли селом, і всі зустрічні озивалися до їх ласкавими словами, поздоровляли.

Поздоровляли й думали про Василичину: як дівчина стала знов. І ніби ще дужче вигарніла. Що то воно — щастя!..

МОРОЗ

Вечоріє. Біле холодне сонце хилиться за гору, а в ярузі, над позамітаними снігом хатами, піднімаються сиві стовпи диму. Та ось гора широко метнула на село тіль — і димові стовпи поволі осідають у неї, мов у воду йдуть. Зверху ще сиві, а знизу вже сині...

На майдані — товсто обмерзлий кригою колодязь. Коло нього купчаться позакутувані жінки. Та тягне воду, а ті застоюють черги. Дзвонять відрами, порипують на снігу чобітьми й валянками, про се, про те гомонять:

— Добрий мороз проти Нового року береться!

— А добрий, іч як рівно димі димлять.

— І над кожнісінькою хатою.

— Кожному ж і на ніч доводиться топити, як така холодна неча.

— Ні, ондечки по той бік у когось не топиться — верх нібито гуляє.

— Так то ж один гуляє, а другий, гляньте! То ж дівчача хата. В їх же вона з двома верхами, старосвітська.

— А й правда! То ж третя од краю. Христинина й Мар'янина. А вони ж на одній половині живуть укупі.

— Славні дівчата! Розумні й працьовиті, а от бог щастя ні котрій не дає.

— Де він його тепер і понабирає, щоб усім таким подавати?

— Та й то правда. Скільки дівчат, а скільки й удів молодих на кожнім кутку!

— Отож-то й воно...

* * *

В плиті жваво потріскує, попискує в очеретинки вогонь, відлиски полум'я весело танцюють під лавою на купі жовтих качанів кукурудзи, а на чорних шибках вікон дедалі все яскравіше вимальовуються дивовижні, наче з перламутру повикладені трави, кущі, дерева. Десь за стіною скугонить поросля, реве теля, чути скрипучі кроки по снігу. Згодом у плиті вигоряє, світляні танцюристи де й подівалися з-під лави, і в хаті на перший план виступає череп'яний каганчик-сліпець, що досі майже непомітно блимав собі на вмазаній у комині дощечці.

В хату швидко заходить огрядна крижаста дівка в стьобаній фуфайці. Підкидає в плиту кілька верчиків ситнягу, дістає з-під лави старе погнуте відро, чогось насилає в нього, чогось наливає, розмішує рукою й несе надвір. Незабаром так само швидко заходить у хату друга дівка. Худорлява, бліда, в злинялій рудій кожушанці. Хапає з лави дійницю, зриває з кілочка рушник — і зникає. Через який час іще —

перша вносить у хату двоє відер води, а друга дійницю з молоком, і знов подались...

Треба ж і домашнє діло робити, а в їх більше нікого немає. Батька на війні вбито, а мати вмерла.

Коли вступили в село німці й упала чутка, що вони забирають молодь кудись у свій край на роботу, мати заховала їх під горою в старому, зарослому дерезою погребі. Рік із чимось вибули вони під землею, а мати потайки носила їм їсти й пити. А як наші вигнали ворога з села — вивела на світ. Яка то радість була! Вони ходили на роботу в колгосп, а мати поралася дома й на добрий розум їх настановляла. Сподівалися перемоги, ждали додому батька, аж тут оте страшне повідомлення приходить. І не знесло материне серце горя. Стерялася та скоро й умерла. Як вона їх обох, тоді ще молоденьких дівчат, жаліла, як мріяла про хороших зятів і про внуків!..

Попоплакали сестри, попожурились, та що ж — мушили якось жити. Потроху стали звикати, при звичаюватись без батька-матері господарювати. Оставили ж їм старі й хату, й повітку, й те, й се. Хата, правда, давня-давня, ще дід ставив. Але хата ще добра. А що тепла... Та ще як на зиму гарненько пообкладати стіни зокола соломною та надбати багатенько топлива, то ніякі морози не страшні. Щоправда, з топливом у їхнім колгоспі сутужно, та вони сяк-так викручуються. То сушняку аж із лісу літніми та осінніми неділями натягають, то біля Ворскла де-небудь дубових чи берестових корчів навикорчовують та попиляють-поколять тощо... А там, диви, й соломи на трудовень дадуть хоч потрошку. А їм хіба дуже вже багато й треба того топлива! Живуть на одній половині, а друга — колишня світлиця — за хижу править. І живуть нічого собі. Є що їсти й пити. Та й походити хороше є в чому. Ще б пак! У колгоспі задніх не пасуть, працюють сумлінно, трудоднів багато. Та й корова ж є. Ще й добра. Щороку з телям. І кабана проти Нового року щораз колють. Сало й смалець невиводні. Кури, качки... Мороки тільки багато з домашнім господарством!

От і сьогодні: з тваринницької ферми прийшли пізно, а дома й те, й те витріщилось. Те кричить, те пищить...

Вікна вже геть-чисто позаростали білими гаями, хащами, а господині пораються.

Нарешті всі надвірні роботи пороблено, й сестри — одна з оберемком ситнягу, а друга зі снопом околоту — заходять у хату й роздягаються.

— Ну таки ж і морозяка скажений, хай йому трясця! — жбурляє на піл фуфайку огрядна. — Аж шелестить, аж голки скачуть.

— Що б же то й за новорічна ніч була без морозу! — просягає до плити руки худорлява. — Я люблю!

— А до теплої плити, бач, тулишся.

— Й тепло люблю...

Трохи погрівшись, дівчата беруться до хатніх справ. Одна наливає води в здоровий чавун, ставить на плиту, друга заходжується цідити на лаві молоко.

— Так як же ми, Мар'яно, будемо ще що готувати чи вденішньою капустою обійдемося? Та й холодець же, й рязанка є...

— Як хочеш, Христе.

— Може, риби насмажити? Таких ситих лящів приніс дід Оверко!

— Про мене. Можна й насмажити...

Вулицею проскрипіли повз хату дві пари кроків. Одні легенько, рівні, другі — важкі, якісь наче з вивагом.

— Степан і Вірка пішли до Москаленків.

— Еге.

— Сьогодні біля колодязя так посковзнувся, бідний, що й протез поламав. Та ти ж бачила.

— Та бачила ж.

— Тепер — чуєш? — на дерев'янці покульгав.

— Та чую ж.

— А ти, бува, не передумала?

— Про що?

— Ну, щоб і нам куди піти...

— А-а!.. Ні, не передумала. «З Новим роком, з новим щастям!», а воно... Поприбираємо в хаті, помиемо голови, повечеряємо та й спати. Ото, видно вже, тільки нашого й щастя. І старого, й нового!

— Та хтозна, мабуть... А повеселитися в гурті можна б. Хіба в клуб піти?.. Так там же сьогодні сама молодь гуляє...

Мар'яна мовчить. Видно, їй ні про що не хочеться говорити.

Замовкає й Христа.

За якихось півгодини на сковороді вже шкварчить риба, в хаті пахне конопляною олією, цибулею, а Христа й Мар'яна сидять на ослоні перед відчиненими дверцятами плити й сумно дивляться на веселе полум'я.

Хто й подумав би, що вони сестри! Христа — повна, кругловида, з великими білкатими очима. Щоки — мов кетяги калини. Смоляні коси, туго заплетені й закручені на потилиці високою шишкою, б'ють проти полум'я сліпучим чорним блиском. Зовсім інакша Мар'яна. І росла, й дебелинька, та проти Христі вона здається надто худа й тонка. Все в неї якесь гостре: лікті, плечі, підборіддя. Її погляд гострий. На блідому довгастому лиці — лапате ластовиння. Наче гречана полова попримилпала. Що в неї гарне, так це коса. Жовта, пишна, при голові з руку завтовшки, а кінчик тоненький, як шило. От Мар'яна сидить на ослоні, а вона так мило, м'яко та якось затишно вляглася поверх кофти між гострими лопатками в борозенці гнучкої спини.

Та вже й риба готова, й чавун із лугом забулькотів.

Христа переставляє сковороду з плити в духовку, а Мар'яна світить велику настільну лампу, дмухає на каганчик.

Мовчки заходжуються чепурити в житлі. Роблять усе дружно, швидко, аж вітер од спідниць зривається. Поки Христа прибирає на полу постіль, Мар'яна підмітає хату; поки перша застеляє квітчастою скатертиною стіл, друга вистилає золотим околотом долівку; а поки та дістає зі скрині білі сорочки, нові кофти й спідниці, то та в ночовки й у таз наливає лугу.

Помили сестри голови, повнічісували одна одну, позаплітали, поперебиралися в усе чисте, святне.

— Ну що ж, Мар'яно,— широко потягається перед настінним дзеркалом Христя й зиркає на годинник, що лунко вицокує під полицею, між фотокарточками й різними малянками, повірізуваними з журналів.— Сідати до столу ще рано, й десятої немає.

— Та мені щось і їсти перехотілося,— позіхає Мар'яно.— Чи стомилася так?

— Ще б! За день перевергати стільки гною. Отакезних саней та з тридцятєро, якщо не більше, накидати вдвох. Полеж трохи, спочинь.

Мар'яно сідає на постіль, розвалює ліктем піраміду з подушок і тоне головою в спідній.

— А ти?

— Та не знаю...— круто береться посеред хати в боки Христя.— Мабуть, і я приляжу...

Зиркнула ще раз у дзеркало, прикрутила на столі лампу, сіла в ногах у Мар'яни.

Тепер у хаті стало якось по-святковому затишно, таємниче. Тепло дише Христі на ноги духовка, в запічку лагідно муркоче кіт...

А Христі — сумно, нудно.

Повз хату знов проскрипіли кроки. Дрібненькі, швидкі.

Марійка! До Килини. Й тут Христі ще дужче захотілося в гомінку веселу компанію. Ну, чого б таки їм і не піти до кого-небудь? Хоч на час, хоч трохи розважитись! І Порфирій же запрошував, і Килина кликала. От тільки як би їй умовити Мар'яну? Мов затялася! Піти самій?.. Так ніби й незручно якось. Ще подумає бозна й що... Ну й сестричка ж! Узяла звичку, що Христя завсіди її слухається. Й чого воно так, що доводиться слухатись, про все питатись? Бувши старшою, та за головою молодшої жити?.. Чи вона розумом розумніша, чи твердіша на вдачу?.. Хтозна, чим воно діється, та іноді аж зазлісно буває. Йй-богу, мабуть, краще б робити своє! Хтось би, може, й путній лучився,

а так у дівках і засохнеш. Сказати ще раз. А не хоче, то хай як хоче!..

Прилягла коло сестри, обняла її.

— А може, той... може, таки, Мар'янку, підемо до кого?.. До Порфирія...

— От тобі й маеш,— посміхається Мар'яна.

— Ну чого ж тобі смішно?

— Того, що в тебе сім п'ятниць на тиждень. Ми ж домовились.

— Домовились, та я оце як подумала: ніч така довга,— неспрана ніч! — а дома так нудно...

— Дома нудно, а в гостях ще й гірко буде. До брата поприходять усі чисто сімейні. Посідають парами: чоловік — жінка, чоловік — жінка. Свої розмови, своє все, а ми!..

— Та це, мабуть...— починає вагатися Христя,— це, мабуть, правда. Там таки нам важко буде веселитися...

— Не тож-бо то й що.

— То можна до Килини. Вона ж так кликала, так кликала! Он і Марійка вже побігла.

— Ну, а що в Килини? Чи ми не зустрічали в неї Нового року, не знаємо? Позбираються самі вдови, лишені та такі, як ми з тобою. Поки тверезі — тільки й балачок, що про чоловіків. А коли вже поперепиваються, то або танці під отой Мокринин патефон до нестями, або всякі сороміцькі побрехеньки. Набридло все це, настогидло!

Христя розуміє, що й тут Мар'янина правда, проте ж і в неї ще не все.

— А може ж, хто й з чоловіків прийде...

— Путній, совісний? Чи й не так! А п'яниці, ночуваки... Хай вони під шум та під бульби йдуть!

— Ну, а що ми дома висидимо? — ще таки тримається за свою соломинку Христя.

— Якщо дома нічого, то там і поготів! А втім — ти можеш іти сама. Я тебе не держу й нічого не маю проти.

Христя такого не сподівалась, і це її збило з пантелику.

Замість сказати «ну й піду!» — вона надулась і промимирила:

— Ну, чого б таки мене саму туди понесло!

Тут і Мар'яна вже розчулилась, обняла сестру, заглянула їй у вічі:

— Не сердься, Христинко! Чи я не знаю, який у тебе настрій, як тобі важко? По собі знаю. Проте ж...

Христя зітхає:

— Ше коли будень та працюєш, то якось мов не так і коло серця пече, а як свято!..

— Атож, лише праця й дає полегкість,— замислюється Мар'яна.

— Та ти якось наче не так уже трудно стала своє горе й переживати. Чи перемогла себе?

— Де там перемогла! Я тільки дужче кріплюсь, а так мені, може, важче, ніж тобі. В тебе хоч замолоду хлопець був.

— Що ж із того, що був?

— Ну ти хоч у садочку при місяці з ним посиділа, а я...

— Ех, Мар'янко, Мар'янко...

— Та звісно... Коли б не та війна, то в тебе досі давно вже був би чоловік, діти. Та, може, й у мене. І краса, й радість була б, і спокій. Повнота життя. А так... все якесь ніяке.

— Правда! Живеш, живеш — і ніякісінького смаку не чуєш.

Більше сестрам ні про що говорити. Лежать, обнявшись, і тільки то та як коли важко зітхне, то та.

Христя згадує про свою першу любов. Справді, перед війною був у неї хлопець. Кучерявий Іван, тракторист. Погуляла вона з ним одну, коротеньку, як колінце соловейкової пісні, весну, та й усе. Не нагулялася й не намиливалася, а тут війна. І не вернувся її милий додому. Десь аж на синьому Дунаї наклав русою кучерявою головою...

З рік сама не своя ходила Христя. Не тямилася, що робить, рук ніщо не держалося. Поки-то звиклася з думкою, що

Івана нема й не буде. А згодом і забувати потроху стала. Живий думає про живе. Надіялася, що ще з кимось таким спізнається та й полюбитися. Надіялась-надіялась, та й надію згубила. Так Іван і лишився єдиною Христиною втіхою, єдиною світлою згадкою.

А Мар'яні й згадати нічого. Перед війною вона ще нікого й полюбити як слід не встигла, ні з ким із хлопців і за руку на самоті не подержалась. Правда, наприкінці війни один запах був і Мар'яні в душу. Квітнем сорок п'ятого приїхав після шпиталю додому на поправку. Згодом побудувався й перебрався на другий кінець села, до Ворскла, а тоді був їхній сусід. Ще й материн хрещеник. Майже щодня заходив. Звернув якимось увагу, що в їхній хаті прогнувся сволок,— стовпом підопер. До всього майстер. І такий добрий, совісний. Одне слово, людина — золото. Проте чи могла ж вона перша зізнатися парубкові в своїх почуттях? Изроду! Рідній сестрі — й то навіть і навзнаки не дала. Та й що ж? Полюбив іншу, крашу. Йї одружився. Нещасливе те й одруження вийшло, та то вже інша річ. А Мар'яна тоді зразу ж і викинула його з голови!..

Після війни хлопців у селі стало зовсім рідко. Що на фронті загинуло багато, а що й пороз'їжджалось по містах. А дівчат — як цвіту повесні. Ходять-ходять увечері цілими вервечками по вулицях, співають-співають, аж яруга розлягається, танцюють-танцюють під акордеон сліпого Данила, інваліда війни, а хлопці не йдуть на поміч. А й прийде який недоліток, то що з нього? Постойть осторонь, козирем у боки взявшись, подимить цигаркою та й піде собі: вас, мовляв, такого багато, що хоч греблю гати! По сім на цибулю, аби хіть!..

Довго ходили й Христя та Мар'яна після війни на вулицю. Співали, танцювали, ласкаво хлопцям у вічі дивились. Та літа спливали, марно минала молодість, а до їх ніхто по-справжньому не залицявся, не брав щиро за руку, не казав сердечних слів про любов, про щастя, ніхто до пуття не сватався.

І ось Христі вже на тридцять п'ятий, а Мар'яні на тридцять третій звернуло. І хоч у селі сестер усі ще, за звичкою, звуть дівчатами, та які з них уже дівчата! Вже поtroху й коси інеем беруться. Сестри добре знають, що вони давно вже перестарки, нікому не потрібні старі дівулі...

За такими думками сестри й про Новий рік, і про вечерю забули.

Раптом чують — клацнула на сінешніх дверях клямка.

— Ти засувала? — підхоплюється з постелі Христя.

— Ні! — підхоплюється й Мар'яна.

А в хатні двері вже — стук-стук!

— Заходьте, хто там? — озивається Христя.

В хату ввалюються навперекотя клуби морозної пари, а за ними переступає поріг висока постать у чорному пальті й у чорній смушевій шапці. Вилоги коміра взялися на грудях буйною памороззю. Здавалось, увійшлий — з білою кудлатою бородою.

— Чи не Гнат?! — кинулася Христя підкручувати лампу.

А Мар'яні так і тьохнуло в грудях: ой та невже ж у її серці знов прокидається те давнє почуття до цього чоловіка?..

— Він самий, — відповідає несподіваний гість і скидає шапку. — Здоровенькі були!

— Здрастуй, здрастуй, — одна з-поперед одної відповідають сестри. Христя голосно, радо, а Мар'яна — тихо, розгублено.

— Та ти сьогодні, — придивляється до Гната Христя, — як нова копійка. Трудно й пізнати...

— Був у райцентрі й той... вирішив трохи причепуритись.

— Не доки ж його й ходити в отому витертому, хтозна й колишньому кожушку та в облізлому зайцеві! — кидає Христя. — Все їй та й їй, а сам...

Гнат махає рукою, зводить мову на інше.

— Йду й бачу — світиться. Дома сидять...

— Та так якось... — гірко посміхається Мар'яна. — Вирішили цього року нікуди не йти. А що ти завітав — спасибі!

Христя заглянула в дзеркало та й собі:

— Спасибі, я думала, що ти вже забув, із якого боку в нас і двері відчиняються. Поки дома все було гаразд, то хоч вряди-годи заглядав, а з літа геть зовсім відцурався. А ще й колишній сусід, і хрещеник!

— Та все якось то дуже ніколилось, то що, а це...

— А це таки, хоч ідучи повз двір, поворітьма з райцентру, здумав. Еге?

— Та ні, я вже з дому йду.

— З дому? Перед самісінькою зустріччю Нового року? З якої ж це речі?..

— Е, Христіно!.. Багато говорити, та нічого слухати...

— Знов посердились?

— Якби тільки посердились, то ще б і нічого...

Мар'яна, відчуваючи, що блідне на лиці, відвертається до полу, поправляє про Гнатове й Христіне око подушки. Вона, як, може, ніхто в селі, знала, що Гната спобігло велике родинне горе. Дружина зрадила. Наприкінці літа вже й розводом пахло. Згодом, правда, все мов трохи було й затихло, а це, видно, знов щось. У всякому разі — такого смутного та розгубленого Гната Мар'яна ще ніколи не бачила.

Христя, не довго надумуючись, пропонує гостеві:

— То зустрічаймо Новий рік у нас! Лидька ж, я думаю, не прибіжить бити вікон?

— Та її й дома нема,— вдаючи байдужого, каже Гнат.

Христя так і насторошила вуха:

— А де ж?

Гнат бариться з відповіддю, видно, не легко йому здобутись на слово. Та нарешті-таки здобувся, але нібито не сказав його, а лише видихнув:

— Прогнав!

Мар'яна так і схопилась обома руками за серце. Добре, що на неї в ту мить ні Гнат, ні Христя не глянули. Важко дишучи, сіла в великій Христиній тині на полу й крадькома зиркнула блискучими очима на Гната. Прогнав? Ніколи такого не сподівалась! Вона думала, що через свою м'яку,

лагідну вдачу Гнат нездатний на рішучий крок, що може все своїй Лидьці простити, а це маєш... Невже прогнав?..

— Невже прогнав?! — наче вихопивши в Мар'яни з голови думку, аж назад одхилилася Христя.

— Йй-бо! — важко й глухо, мов камінь у яму, гупнуло Гнатове запевнення.

— Так би й давно! Молодець! — вигукнула Христя.— Чого з нею, з такою зрадницею, панькатись!

— Та й справді, як із нею, з невірною, жити? — трохи опанувавши себе, м'яко підтримала сестру Мар'яна.

Христя враз пожваввішала, повеселішала. Майже силоміць істягла з Гната пальто, вихопила з рук шапку, повішала на гвіздок.

— Та воно якось і незручно,— мнеться коло порога Гнат.— Непроханий гість, знаєте...

— Таке й скажеш! — одмахується од Гнатових слів Христя.— Будь як дома — та й квит!

А Мар'яна:

— Ми тобі завжди такі раді, Гнате! А сьогодні тим паче. Зустріч Нового року. Посидимо, погомонимо. Йй нам веселіше буде, та й тобі, може, трохи від серця відляже. Сідай!

Метнулися сестри до печі, до мисника, в холодну хату. Зацокотіли посудом, задзвеніли ложками, виделками.

— Ну, як так, то нате ж і оце! — виймає Гнат із однієї кишені пальта велику пляшку з обкутаною сріблястим папером шийкою, а з другої — дві плитки шоколаду.

— От така ж ловись! — сплескує в долоні Христя.— Ну навіщо ти? Воно ж дороге! — А сама рада, рада.

Рада й Мар'яна, проте й вона тієї самої:

— Навіщо? Дороге!..

Гнат скупю посміхається:

— Та нічого, ради Нового року.

Сестри не звикли до такої чоловічої уваги й обидві вкрай розчулились. Не знали, як уже й догодити гостеві. Що тільки було в їх найдобрішого — все опинилось на столі: холо-

дець, риба, сало, ковбаса, квашені кавуни, свіжі яблука...
Й пляшка горілки найшлась.

— А може, ще й яечні спрягти?

— Авжеж, спрягти!

— І вишкварків пригріти!

— Аякже!

Знов запалало в плиті, зашкварчали сковороди...

Гнат сідає кінці столу, спирається підборіддям на кістляву руку й замислюється.

* * *

Це довготелесий, років сорока чоловік, зі стовбоватою на тоненькій шиї головою. Обабіч лоба в рідкий попелястий чуб угоняться блискучі залисини. Лице — сухе, злегка побите віспою. З-під коміра вишиваної сорочки витикається великий борлак. А сірі відверті очі світяться тихою лагодою, соромливою людською добротою.

Кращого, як Гнат Шендрик, муляра, а надто пічника, — в усім районі не знайдеш. Чи піч, а чи плиту, грубу поставить — і топлива мало треба, й гаряча, як вогонь. І не курить, хоч і яка відлига надворі. Жінки так і бігають за Гнатом. Хоч і як йому ніколи, — в колгоспі за бригадира будівельної бригади працює, — а нікому не відмовить. То вихідними, то ночі не доспить, а зробить кому що треба. Він і Христі та Мар'яні позаторік плиту виклав. Не нахваляться дівчата.

Та не пощастило Гнатові з дружиною. Наглядів якось після війни в своєму районному селі дівчину. Лидькою звати. Й полюбив. Та так, що без неї й світ йому став милий. Довго не міг познайомитись. Не наважувався підійти, словом озватись. Вона така краля, а він... Та вже випадок допоміг. Пливе Гнат якось раз увечері повз райцентр — рибу вудив. Запісок, лоза, під лозою великий старий човен. Таке незграбне одоробло. А під гору — чийсь город, вишник, присадкувата хата під залізом. Попід вишенням до Ворскла — стежка. Коли це стежкою, де не взялась,

біжить у берег щось за дівчина з веслом. Золоті кучеряві коси, рухи — широкі, вільні. Чи не Лидька, бува? Так і є! Так от де вона живе! А Лидька стрибнула в той човен під лозою, зиркнула на Гнатову мальовану довбанку та до нього: «Пробачте, хто вам такого човника ловкого зробив?» — «Сам!» — уп'явся очима в Лидьку Гнат. І мов і не думав приставати до берега, а руки самі так якось гребнули веслом із-під човна, що той тільки ч-ш-ш!.. об пісок. Лидька сміливіше: «А ви не зробили б і мені такого?» — «Чому не зробив би! Для вас можна ще й кращого!» — «Чого ж це так?» — «Та того...» — зняковів Гнат. А сам і очей не може відірвати від дівчини. Мов од першої весняної райдуги. «Ну зробіть! Я довіку вам буду вдячна...» Домовились, розговорились. Лидька розпитала Гната, де він живе, що робить, як заробляє. Розказала дещо про себе: мати швачка-модистка. Й вона, Лидька, вчиться шити. А на прощання ще й милим, сердечним усміхом обдарувала парубка.

Як же гребне, як ударить веслом раз і вдруге щасливий Гнат,— так і полетіла його писана гостра душоубка стрілою проти течії! Ніби й води не черкаючись!

За кілька днів змайстрував Лидьці човник і весельце. Та такі гарні, що хіба лише в казках і бувають подібні. Пригнав до Лидьчиного берега. Лидька аж підскочила, побачивши. Зняла була мову про плату, але Гнат і слухати не схотів. Так подарував. Ще дужче, ближче познайомились. А восени й побралися.

П'ять років жили нібито й нічого. Як він жалів свою дружину! Порошинці не давав на неї впасти. Заробляв добре — й усе для неї. В будень Лидька ходила в нього так, як багато хто з районних красунь чепурух і в свято не ходив. Чого не зробиш для найдорожчої в світі людини!

Та познайомилась Лидька цього літа з материним дачником, якимось київським артистом-співачом, і спіткало Гната лихо. Він на роботу, а вона до матері. Видумала, що та нездужає, треба щодня навідувати. Та й навідує. Тільки не матір, а Леоніда. То в вишнику сидять собі, то в лузі

десь ходять понад берегом, у Ворсклі купаються. Як Леонід поїхав до себе в Київ, Лидька нібито була й з думки його спустила, а з Гнатом стала знов привітна, ласкава. Навіть назвала сама себе дурепою, навіть покаяними сльозами поплакала. Він і простив їй усе.

А вчора ввечері приходить Гнат із роботи — жінки немає дома. Заглянув на піч до матері (стара, трудно вже самій і підвестися), поспитав, де Лидька. Тільки й довідався, що давненько вже кудись побігла. Подав матері вечеряти, сам попоїв, затопив у грубі, приліг спочити та й задрімав. Чи довго, чи недовго пролежав, глип, а Лидька сидить на дзиглику біля грубки одягнена — видно, тільки що зайшла в хату — й читає до полум'я якогось листа. Певне, думала, що Гнат міцно спить. А він як підхопиться та до неї: «Що за лист, од кого?» — «Від однієї подруги!» — спокійно каже Лидька. «Дай сюди!» — «А на слово не віриш?» — «Не вірю!» — «Ну як хочеш!» — зіжмакала папір у жмені та кидь у грубу. Гнат так і скипів. Як скрикне не своїм голо-сом: «Геть з-перед очей, щоб тебе й близько не було!» — та за поліно. Лидька з хати й бігом до матері.

До ранку не спав Гнат, до снідання ждав — немає. Тоді й собі до тещі побіг. Був у робочому козушку й у заячій шапці, як завжди. Проходячи повз якусь крамницю, побачив сам себе у вітрині й подумав: «Може, й тому це спротивився їй, що так і в будень, і в свято ходжу!» Забіг в універмаг, купив пальто й шапку. Тоді постригся, поголився. Ще й пляшку шампанського й дві плитки шоколаду купив у гастрономі. Обидві ласі до всього такого, а воно ще ж і Новий рік заходить. І ніщо не допомгло. Теща й на поріг не пустила.

Як несамовитий прибіг додому. Витопив, зварив матері вечеряти. А самому ні їсться, ні п'ється. Що серце ние, а що й совість гризе: ну нащо він отак-таки повівся з Лидькою? Нащо прогнав? Може, то й справді лист був од якої давньої подруги! А в вогонь укинула через те, що не повірив на слово. Впекло!

Посидів-посидів дома — не сидиться. Знов потягло до Лидьки. Треба-таки побачитись, поговорити відверто, а як що — то й перепросити. Вибіг за село та й роздумався. Стидно за самого себе стало. Доки ж це буде? Треба ж нарешті опанувати своє серце, приборкати його розумом! Не сімнадцятирічний же хлопець! Поки ж його прощати, поки перепрошувати? Годі! Хай сама одумається! А не одумається, то як знає!..

Вертається Гнат назад, бачить — у Христі й Мар'яни світиться. Давні, хороші знайомі. Завжди таким добрим словом озиваються. Вирішив зайти. Посидіти, погомоніти, душу розважити.

* * *

— Ну, все готове, сідаймо! — весело каже Христа, милуючись багатим столом.

— Сідаймо, сідаймо! — підхоплює Мар'яна.— Вже без п'яти дванадцята.

Гната посадили на покуті, а самі посідали коло нього по боках.

— Наливай, Гнатусю! — подає гостеві пляшку Христа.— Будь за хазяїна.

Гнат поналивав чарки, скопив оком на свій ручний годинник із чорним і пукатим, як волове око, циферблатом.

— Ну то за Новий рік, чи що...— підняв чарку.

— Й за Новий рік, і за нове щастя! — заглянула Гнатові в вічі Христа. Подумала й додала: — Пиймо до дна, щоб жисьнь була не нудна!

Цокнулись, випили, заїли.

Другу чарку Гнат підняв за Христю й Мар'яну, а третю сестри підняли за Гната.

У дівчат заблищали очі. Згодом у Мар'яни зарожевіли щоки, а на Христиних — і без горілки рожевих — весело засяяли ямочки. Господині ще ближче присуваються до

гостя, підкладають йому на тарілку з обох боків і сього, й того, найсмачнішого, радо шебечуть.

Пожвавівшав трохи й Гнат. Розбалакався, розповів сестрам, що в їх учора з Лидькою сталося. Про те, що бігав у райцентр зранку й поривався оце недавно вдруге бігти, щоб якось таки побачитись із Лидькою,— змовчав. Украй незручно було признаватись дівчатам у своїй — негідній мужчини, як тепер йому здавалося,— легкодухості. Вже й так деякі язикаті молодиці-вдови позаочі звать його макухою, лемішкою, а то ще й не так будуть звати. Та ще, може, й у живі очі. А він же твердо поклав уже зломити свою вдачу. Й зломить! Викинути перелюбницю з серця. Й викине!

— Так, каже, лист од подруги? — прихиляється до Гната Христя.— Бреше!

— Скидається на те,— непевно підтримує сестру Мар'яна.— Мов, якби від подруги, то дала прочитати б.

Гнат похитує головою: звичайно, мовляв.

— Од полюбовника, од Леоніда! З Новим роком поздоровляе!..— веде далі Христя.

— Можливо...— уставляє слово й Мар'яна.

— Так ти її ще й поліном хотів потягти? — заходиться сміхом Христя.— Оце по-моєму! Жаль тільки, що втекла. Було б із порога хоч навкидьки дістати!

— Та бити... — знизує гострим плечем Мар'яна,— бити навіщо?..

Христя заперечує:

— Як це навіщо? На все село, на весь район ізганьбила!

— Душу, скажи, потоптала!

Гнат хмурніє, звіщує голову на груди.

— Такий чоловік, майстер такий!

— Така людина!

Тут Христя зазирає спіднизу Гнатові в вічі й навпростець:

— А чого, що дитинки й досі не зродила? П'ять років жили!..

Мар'яна ніяково спускає погляд, а Гнат червоніє й буркає собі під ніс:

— Та хтозна ж...

— Не хтозна, Гнатику, а не хоче рук собі зв'язувати. Гуляти хоче, з іншими спати — от і все!

— Ну ти вже, Христе, як вип'єш чарку!..— спідлоба зиркає на сестру Мар'яна.— Ож годі тобі!

Та Христя наче й не чує Мар'яниних слів. Докопується глибше:

— А ти хоч незайману ж брав її? Чиста дівчина була?

Гнат ще дужче червоніє, нахиляється до тарілки, силкується вдати, ніби не чує, про що його питають, а Мар'яна вже з обуренням:

— Та чи в тебе совісті нема!

Христя зозла глянула на Мар'яну, але змовчала.

Гнат, похнюпившись, мов не своїми руками, розкубрює шампанське. Пробка стріляє в стелю, Христя сміється, підставляє склянку, п'є й заїдає шоколадкою.

Мар'яна сумно глянула на Гната, хотіла сказати йому щось ніжне, душевне, та так і не наважилась. Узяла свою склянку з шампанським і жадібно випила до дна.

І от очі їй беруться вже туманною поволокою, і так їй любо сидіти коло Гната, відчувати своїм плечем його плече. І такий гарний здається їй Гнат, що кращого й на світі немає. І так їй хочеться взяти його руку в свою, притиснути до серця! Але вона не сміє цього зробити — соромно якось і його, й самої себе. А найпаче, що по той бік у Гната сидить Христя. Якби це сестри не було, вона б заплющила очі й, може б, таки наважилась...

І раптом лице мов огнем зайнялось Мар'яні. Вона помічає, що Христя вже держить праву Гнатову руку в себе на коліні, щораз дужче потискує, влєсливо зазирає чоловікові в вічі й напучує, що йому робити далі:

— Розвод! Тільки розвод! Нашо вона тобі така здалася? Чи ти собі не найдеш справжньої жінки, вірної дружини? Найдеш, зразу найдеш! Та що я кажу — найдеш? Не треба

й шукати! За тебе кожна дівчина піде. Кожна-кожнісінька! Найкраща! Тільки словом обізвись! Та й слова не треба — тільки дай навзнаки! Як-небудь, Гнатусю, будь-як!..

Тут Христя обхоплює обома руками Гната за шию й цілує.

Мар'яні — мов хто ножа затопив у серце. Й вона, не тямлячи себе, скрикує:

— Як тобі не соромно!

Христя глянула на сестру веселими каламутними очима:

— Соромно? А чого це? В Гнатуся немає жінки, а в мене — чоловіка! Та й не хочу я тебе більше слухати! Ні в чому! Годі! Робитиму, що сама знатиму! Чи ти, може, ревнуєш?..

А тоді до Гната:

— Поцілуй і Мар'яну, любий! Хай їй полегшає! Її ще й раз на віку, мабуть, ніхто з чоловіків не цілував!..

Гнат сидить ні в сих ні в тих. Тільки борлак йому то сховається трохи за комір, то знов виткнеться. Наче Гнат що ковтає.

А Христя своєї: — Ож поцілуй-таки! Хоч разок!..

І Гнат, закліпавши очима, повертається до Мар'яни, кладе руку на її плече.

Мар'яні темніє в вічу, паморочиться голова, завмирає серце, й раптом губи її зливаються з Гнатовими...

Христя п'яно регочеться, а Мар'яна, затуливши після поцілунку лице долонями, схиляється головою на стіл і плаче...

Христя знов намагається притягти Гната до себе, та Гнат — і боячись образити її, й благаючи поглядом не чіпати його — ніяково посміхається, вилазить із-за столу, знімає з гвіздка шапку й пальто.

— Куди ж ти, Гнатусю, чого ти?.. — поточуючись, іде слідком за Гнатом Христя, хапає його за руку, тулиться головою до плеча, говорить ласкаві, голубливі слова.

Гнат нічого не бачить і не чує. Швиденько вдягається, натягає шапку.

Він тепер уже гірко кається, що зайшов до дівчат, повертав перед ними свою душу, пив за якесь нове щастя. Ба,

навіть цілувався... Навіщо все це? Яке нове щастя? Єдине його щастя, його життя — це Лидька. Й даремно він намагався змінити себе, даремно бадьорився, вдавав байдужого до неї. Треба зразу ж, хоч і як пізно, бігти, за всяку ціну достукатися до тещі, порозумітися з Лидькою, просити вернутись додому!..

Береться за клямку й раптом, наче не своєю силою, оглядається. Голову Мар'яна вже підвела, проте все ще схлипує. Й так чомусь нараз Гнатові стало Мар'яни шкода, що аж по голові, як маленьку, схотілось погладити її. Вернувся назад, але погладити не погладив — посоромився, тільки винувато посміхнувся й тепло-тепло потиснув через стіл руку. Потім попрощався з Христею — і мерщій із хати.

Христя слідком.

Мар'яна чує, як сестра ще й у снігах щось гаряче, пристрасне нашіптує Гнатові... А коли його кроки поскрипіли до воріт, вона ще й навздогінці про завтрашній день щось йому кинула.

Коли Христя зайшла в хату, Мар'яна звела на неї червоні очі:

— Ну що, нашепталась, домоворилась?

— Нашепталась, домоворилась! — грайливо відказала Христя. — А ти наплакалась?

— Яка ж ти й безсоромна, виявляється!

— Зате ти... свята та божа!

Мар'яна встала з-за столу, взяла з полу подушку, рядно й полізла на піч.

А Христя сіла на постіль, розібралася, в самій сорочці підійшла до дзеркала, посміхнулася, моргнула до чорнявої, з високо випнутими грудьми, дівки, тоді дмухнула на лампу й кинула собою в постіль. Трохи полежала мовчки, а далі знов до Мар'яни:

— Свята та божа, а присмокталась до Гнатових губів, як п'явка!

— Присмокталась чи не присмокталась, а так нахабно до чоловіка не лізла! — відрубала Мар'яна.

— Краще сказала б сестрі спасибі, що поцілував і тебе. Якби не Христа, то він не то що, а ні разу й не глянув би на тебе як слід. Усе на мене та й на мене скидає оком, одно потискує під столом руку, одно потискує!..

— Таке ж!.. Сама й погляд його перехоплювала, й руку ловила. Чи я сліпа!

— Як не сліпа, то чого за сестрою стежиш, приглядаєшся? Чого не в своє діло лізеш?

— В яке це не в своє діло?

— Та в таке, що в наше з Гнатом!

І тут у Мар'яни, несподівано для самої себе, вирвалось:

— Я люблю Гната! Чуєш? Люблю! Давно люблю!

Христа так і розляглася реготом:

— Потрібна ти йому з своєю любов'ю!..

— Ти з своєю потрібна!

— Ключка!

Мар'яна хотіла була навзамін обізвати сестру гергепою, та стрималась і натомість зайшлася ревним глухим риданням...

Христа довго ще гарикала на Мар'яну, але та вже нічого не чула, не слухала. Так було їй гірко, боляче, так гидко й за себе, й за сестру.

Та згодом, виплакавши всі сльози, Мар'яна знов стала думати про Гната. Звісно, що нелегко — ой як нелегко! — викинути йому з серця свою першу... Мабуть, не додому й пішов од їх, а до Лидьки. Більше того! Проте ж як він оглянувся від порога, як сердечно потиснув їй, Мар'яні, руку!.. Й не може бути, щоб не відчув, як вона з усієї душі його любить, яка б вона була йому вірна дружина, яке щастя дала б... Не може того бути! Щось та відчув!.. А коли відчув, то й у неї вже є якась, хоч невеличка, надія. Хоч малесенький вогник її. А це вже — велике щастя!..

Й відчувши це щастя, й повіривши в нього, Мар'яна довго ще лежала, не наважуючись і поворухнутись, мов боялася, щоб не згас отой вогник. Він хоч і невеличким, але ж

яким любим, яким жаданим світлом нараз освітив її темну душу!..

Раптом чує Мар'яна — в другій хаті щось товчеться. Соває діжками, дверима грюкає. Підвела голову, глянула на піл — Христі на постелі немає. Хм! Що вона там робить?..

* * *

Світає. В залитій синьою млою ярузі, над позаметаними снігом хатами піднімаються блакитні стовпи диму. Та от із-над гори витикається червоне морозне сонце — й димові стовпи поволі виходять із імли, наче з води витають. Внизу ще блакитні, а вгорі вже рожеві.

Знов на майдані купчаться біля колодязя позакутувані жінки. З повними відрами відходять, із порожніми — підходять.

— Із Новим роком, із новим щастям!

— Спасибі, так само й вас!

— Із морозом!

— Та хай йому абищо, руки до дужки так і прикипають!

— А де ж ваші рукавиці?

— Та хтозна, де вони й ділись. Оце шукала, шукала...

— Може, хто з гостей по-п'яному надів?

— Я вже й таке думала.

— Якщо надіто,— а воно так, мабуть, і є,— то не журіть-ся. Це вам на щастя. Питаючи рукавиць, обійдете всіх своїх зустрічальників та в кожного й по чарці вихилите.

— Ото похмелитесь!

— Тоді нащо мені й рукавиці? Ніякий мороз не страшний буде, як із дюжину черкну!

— А ще подужали б?

— Та налий, а тоді й узнаєш!..

Жарти, сміх...

І раптом:

— Що за знак — у дівчачій хаті з обох верхів курить?..

— А й справді!

- От такої ж! Порізнились, чи що?
- Та виходить! Інакше, навіщо ж обидві половини гріти? Таке горьоване топливо...
- Чи посердились чого так дуже?
- Хтозна, досі ж мов жили якнайдружніше.
- Може, котра приймака найшла?
- Й де б там вона його найшла! Хіба тепер до старих дівок буде хто горнутися, коли й молодих на кожному кутку такого, що й не розминешся!
- Та таке, тільки чого ж це вони?..
- Чудасія!..

НЕСПОДІВАНА ВТІХА

Поки від Василя хоч коли-не-коли надходили з фронту листи, старий Оксен не журився й з рана до пізна майстрував по людях. Не з обов'язку відробляв солдаткам за те, що вони йому гуртом обмазали нову хату, а потім ще й білити помагали Соломії, а все одно що й собі робив. Поспільне лихо, то треба його й збуватися спільно. Та й хто ж, як не він, мав тому руйновищу кричущому лад давати, коли всі годящі чоловіки на далеких полях добивають клятого ворога, а він один тесля у слободі лишився і ще таки чується на силі.

День крізь день рубив на попелищах хати, порядкував при споминах, допомагав жіноцтву всілякими господарськими порадами, веселив село після німецького гарикання і скреготу заліза мирним цюканням сокири та лагідним шелестінням пилки.

Майстрував під горою і все поглядав на гору.

Там крутився коліс мережаними крилами посивілий від борошна й дощів колгоспний вітряк. То була ще молодеца його робота. А як тікали німці, то підпалили його опівдні, і згорів млинок у сонячній промінні без диму, білим паху-

чим полум'ям, як воскова свічка. Тільки на всю слободу було чути, як тріскалося каміння, розлітаючись іскристими скалками по листатім чортополосі. Опівдні наступного дня лишилася купка попелу, а перегадом і її здмухнув вітерець із белебня, як із долоні, і від млина зостався лише чорний обгорілий стовп. Перед самою війною вони вирішили були всім колгоспом збудувати на Сулі електричну станцію, тоді річка і молола б їм борошно, і все робила, але не закінчили й греблі гатити, як довелося все те облишити. І ось уже яке літо день і ніч дурно шумить через неї гуляща вода.

А як Червона Армія прогнала ворога за Дніпро, Оксен загадав голові колгоспу Марині Горовій навозити до млинища будівельного матеріалу, бо він, майструючи солдаткам хати, волів разом заходжуватись і коло млина, бо поки на електричний, мовляв, стягнемось після війни, то цей, вітровий, буде обмелювати всю слободу, а може, й сусідні колгоспи, адже скрізь похазяйнували ті безголові зайдисвіти.

Узимку навозили на те млинище дощок і колоддя, а ранньою весною, по прибутній воді, сам Оксен плавав навпростець душогубкою аж у Крюківські каменоломні і через старого знайомого каменяра замовив два жорна. Й невзадовзі ті два круглі важкі покотьюла прибули пароплавом дніпровським до пристані «Богун». П'ятитонкою їх вивезли на гору, поставили коло стовпа, і тепер вони біліють зі шпиля, як два червневі повні місяці.

Скоро закінчиться війна, приїде Василь із товаришами, тишив себе на думці Оксен, а тоді вони заходяться гуртом коло електростанції, а доки що він зіпне вітряк сам, щоб не крутили нещасні жінки тих хтозна й колишніх допотопних ручних жорен.

Та коли село відсвяткувало День Перемоги, а з Василевими листами як увірвало, Оксен притих і занепав духом.

Він ще ходив із сокирою по селу, але всі помічали, що став дедалі дужче й дужче замислюватись і ніби потемнів на виду.

Незабаром поверталися всі, хто лишився живим і кому вийшли роки служби, чоловічий знайомий голос окрасив село, вечорами почали співати дівчата, лише про Оксенового Василя та ще про Миколу — сина Петра Завгороднього, його сусіди — не було ніякої чутки.

Василь і Микола змалку товаришували, разом ходили до школи, на вулиці вони ж перші — комсомольці — взялися були до будівництва електростанції, а як почалася війна — обидва потрапили в одну частину.

З останнього Миколиного листа Оксен дізнався, що його після важкого поранення надовго поклали в госпіталь і що з Василем вони розлучилися. А згодом прочитав у газеті, що обох їх за проявлений у боях героїзм нагороджено орденами Червоної Зірки, а Василя ще й орденом Леніна і надано йому звання Героя Радянського Союзу. Після того й від Миколи перестали приходити листи. Може, помер од ран, а може, просто не писав, дізнавшись, що нікого з його рідних не лишилося в живих.

Вдарився Оксен писати в усі кінці, розшукувати Василя і нарешті одержав повідомлення, що Василь Оксенович Свидюк, лейтенант саперної роти, орденоносець, Герой Радянського Союзу, загинув під Берліном смертю хоробрих. Не приховував старий тієї звістки від Соломії, ба навіть не намагався заспокоїти її, коли вона не своїм голосом заголосила того вечора на весь куток, припавши головою до глухої ворітничі. Він бачив, як голова її раптом ще дужче посивіла, ніби памороззю взялася, а в очах застигла нерозважлива материнська туга. Знав, що ніякими словами не втішити її. Хай виплачеться, думав Оксен, може, біль трохи зійде сльозами, а сам замовк, заглибився поглядом кудись усередину, зовсім перестав витикатися з двору.

Знаючи Оксенове горе і вдачу, ні голова колгоспу, ні колгоспниці-вдови не наважувались його кликати докінчувати роботу. Щоправда, останнім часом то там, то там по селу почали перегукуватись постуки. Фронтовики, поповертав-

шись додому, кінчали свої хати, порозпочинані Оксеном. Оксенів струмент брався в сінях за дверима іржею.

Уже надворі господарювало дбайливе працювате літо, а Оксен марнував час, і старого морозило, як зимою.

Накине шкарубкий кожух на плечі, озує обшиті таранкуватою шкірою валянки, посновигає двором, зробить що чи не зробить по господарству, зайде в хату, сяде на низенькому стільці проти печі, упнеться з-під сивих острішкуватих брів маленькими гострими очима в кочерги та й сидить настовбурчений, одороблий.

Соломія, його худенька, сухотіла жінка з обличчям зморщеної бергамоти, поволодавши, як не своїми руками, коло городини на грядці, корову і всяку дробину попоравши, зайде мовчки до хати, стане вечірньою тінню за горбом Оксенової спини, візьметься рукою під щоку, та й не може словом озватись. Підступлять їй до горла сльози, вибіжить на причілок, прихилиться до стіни головою, й заходять ходором її гострі плечі.

А в Оксена сльози не йдуть. Від горла кудись усередину, на серце, мов на розпечену гирю, вони стікають, сичать, беруться парою, підіймаються вгору і заволікають перед ним видимий світ. Спочатку рогачилна стоять у кочергах такі, як і треба. А потім починають товщати, ніби набрякають, а ще згодом стають прозорими, і вже Оксен бачить крізь них плесо якоїсь синьої, як личко невичиненого линтваря, річки, скелястий берег, метушню переполоханих німецьких солдатів, страшні кінські очі, налиті кров'ю, і великі білі зуби, розщеплені блискучими вудилами, і понтонний міст, і на мосту Василя, що, піднявши ліву руку вгору, щось кричить на той берег, а там уже тільки поламани залізні колеса валяються, тіпаються закривавлені руки та ноги, на воді плавають гумові кружала, а вдалині стоять чорні дерева диму. Прислухається Оксен, прислухається до того Василевого крику, але що саме він кричить — не може й слова розібрати.

Поставить Соломія вечерю на стіл, кликне Оксена, він

стенється, ніби зі сну прокинеться, сяде до миски, вмочить ложку, побовтається, як маленький, одшипне крихту паляниці, поплямкає-поплямкає губами, та й виливай, стара, той зелений борщ пахучий, із щавлем та з крашанкою, в покійницю, а він укутається з головою в кожух і ляже, не роззуваючись, на полу, в куток головою. Дмухне Соломія на каганчик, хату завалять волохаті сувої темряви, а вона ляже на лежанці і цілу ніч дивиться, як повертається зоряне небо в вікнах. І така довга ніч їй здається, як рік. Ворочається, ворочається, сплющує очі, сплющує, а вони дивляться. І чи спиться їй, чи приздривається Василь під вікном у тих золотих цяточках — вона до світу не може тому дати ради.

А потім Оксен став на цілий день тікати з дому. Удосвіта встане, візьме сокиру, вийде з хати, походить понад берегом річки, що коліном вигинається в його леваду, позаглядає в воду, обдивиться молоді, саджені з Василем черешні за повіткою, і йде на село між люди. Погломонить то з тією, то з іншою вдовою, вони поспівчують йому, а він їм pomoже що-небудь по господарству, погладить по голівках сиріт, огляне колгоспний реманент, постукає сокирою, подивиться, як наполегливо працюють у полі колгоспники, і його власне горе ніби трохи вбік починає відступати, ніби соромно йому стає з ним носитися. Потім вийде на гору і починає тесати дерево для млина. За Оксеновою спиною шумують шовковим шумом пшениці і наче нагадують йому, що скоро заgrimлять жнива, що скоро треба буде обмелювати колгоспників, зголоднілих за німеччини. А Василя немає та й не буде... А з нього ж був найкращий його помічник, найперший підмайстер. Так він полюбив був змалку батькове діло, що нічого більше й у голову собі не клав. Усі милувалися з Оксенового сина і покладали надію, що ніколи не переведуться такі майстри в його роді, а значить, і в їхньому колгоспі.

Повернувшись перед вечором додому, знайде Оксен у мору, де в довгу, окуту білою бляхою скриньку покладано

Василевий струмент, одчинить віко, візьме стамеску або свердел у руки, присяде на верстаку і починає гострити, ніби завтра Василеві треба буде йти на роботу. Понаго-стрює, поздмухає зі струменту порох, знов поскладає його в скриньку і сидить над нею, як над труною, поки й день від його хати одвернеться і ніч у подвір'я зайде.

Та одного недільного ранку Оксен учув крізь глуху вовну кожуха незвичайний Соломіїн голос:

— Оксене... Ти спиш, Оксене? А глянь-но, чи не Микола, бува, сидить...

Підхопився Оксен з полу, зміряв здивованим поглядом Соломію, що із недочищеною цибулиною в руці устромила у вікно, і припав поруч неї до шибки.

На розколотому припічку Петрового згарища сидів якийсь військовий у шинелі із золотими погонами, низько схиливши голову. Над ним сходило велике, ніби щойно викуте із чистого м'якого золота сонце, а на його тлі сивою прозорою течійкою сотався цигарковий димок.

Глянув Оксен у вологі Соломіїні очі, засвічені сонячним променем, ніби хотів щось сказати, але вона метнулася до печі і стала дивитися під комин на полум'я, наче їй зайшла ув очі цибуля. Оксен, поправляючи кожух, знизав плечима, швидко набив тютюном люльку, взяв довгу соломину, виніс із печі вогник, пихнув димом і, причиняючи за собою двері, лагідно кинув у хату:

— Може, справді... то ти ж тут той...

— Іди, іди, знаю,— заметушилася коло печі Соломія, витираючи віхтем білої соломи велику чорну сковороду.

А Оксен вийшов надвір, кашлянув і, бачила Соломія у вікно, поволі побрів кошлатим, посивілим від роси споришем, прихилившись попід жовтими соняшниками, прямуючи до курця на обгорілому припічку... Коли наблизився, той підхопився з місця, й вони тричі поцілувались. Так і тьохнуло в Соломіїнім серці. Схопила віник хоч хату

замести, а він випадає з рук і ноги підкошуються. Дві тіні мигнули у вікнах, рипнули двері, і, злегка шкутильгаючи, через поріг переступив Микола. Припала до його зірок та дзвінких кружечків Соломія головою й залебеділа:

— Та чого ж ти, Миколо, не привів із собою й Василя, з дому йшли разом, а додому сам повертаєшся...

А Микола обхопив обома долонями Соломію білу голову і поцілував у сухі уста:

— Я б же й радніший був, тітусю, з Василем вертатися, та ми давно з ним розлучилися. Думав, що вже дома його застану й він вийде мене зустрічати, а дядько Оксен не таке мені розповіли, не порадували мене...

— Ой, боже ж мій, боже,— заголосила Соломія на Миколіних грудях.

— Перестань, Соломіє, годі... Яке кому щастя... Дай йому вмитись із дороги та й просімо до столу,— сказав Оксен, ставлячи на лаву Миколину обшиту зеленою парусиною валізу.

— А може б, ти той... Може б, пішов та скупався? — звернувся він до Миколи.

— Це правда, дядьку... В Сулі. Здається, й у світі немає кращої річки,— просяяв Микола.

А Соломія, підперши віко скрині головою, вже діставала Василеву нову білизну, рушник із червоними витрішкуватими півнями, і, як не відмагався Микола, старі вблагали його не шукати своєї, вона ще, мовляв, пригодиться, а хто тепер його ненадівану буде з них носити, нарощне придбали, держали, а для кого...

— Тобі ж воно й не так тепер, мабуть, самому...— А тоді до Оксена: може б, ти пішов із ним та поміг...

— Ви про ногу, тітко? — усміхнувся злегка Микола.— Не турбуйтеся, вона вже в мене тепер молодчина,— і поплескав долонею по лівій нозі.

— А чого ж, ходімо,— скинув Оксен із плечей кожух і жбурнув його на піл.

— Ні, ні, я сам, дядьку,— заперечив Микола, дістав із валізи зелену коробочку і, поскрипуючи протезом, пішов до дверей.

— То я тобі хоч найкращу місцину покажу... Береги міняються,— мовив Оксен і, взявши з постелі біле рядно, виїшов за Миколою.

А Соломія сіла на лаві проти палаючих челюстів печі і затулила лице долонями. У печі тріщала солома, дим, перемішаний з іскрами, товпився в комин, може, щоб послатися смутком на зеленому подвір'ї або простягтися вночі над землею зірчастим Чумацьким Шляхом, а крізь Соломіїні пальці текли гарячі сльози і капали на долівку. Наплакалася вволю, нікого не криючись, і відчула, що її біль ніби трохи відлягає од серця і наче аж ніяково стало їй чомусь за свої сльози. Не тільки в неї горе, вони хоч удвох із старим лишилися, а десь у Києві в них ще й заміжня дочка є — учителька, а Микола сам-самісінький остався, та ще й такий, на ногу калічний.

Витерла рукавом сльози, кинула в піч куль соломи і забігала по хаті, готуючи сніданок.

Оксен провів Миколу до берега і жваво метнувся по господарству: випустив на вигін корову, одігнав до череди, без діла заглянув у комору, обізвався до опудала 'на грядці і, гомонячи сам із собою, побіг до хати.

А Микола сів на простеленому рядні і почав роздягатися. Весело булькотіла, бриніла тоненькою лозою понад берегом літепла вода, а на глибині крутилася казанами, скидалась на середині великою рибою. Мілька метушилася табунцями коло самого берега на міленькому, час від часу витикалася гострими носиками з води, і було таке враження, що хтось жменю за жменею кидає по воді дрібним горошком. А далі, за шелюгами та за вербами, над недобудованою греблею зводився широкий водяний шум, ніби нагадуючи Миколі про ту нездійснену комсомольську мрію, що не тільки молодь, а всіх колгоспників опанувала до війни. Яка б уже невпізнанно нова була їхня слобода і яка

вона стала неспізнано стара за час господарювання в ній ворога, думав Микола. Роздягся, пострибав на одній нозі до кручки, поклав на самий краєчок коробочку з милом і шубовснув у воду. Розскачилися і збіглися кола, схопилися жмурки, і пожовтіло Миколіне тіло попід водою. А перегодом коло протилежного берега занепокоїлась вода, і Микола виринув аж на тім боці. Бовтався, збивав білий шум, плавав наввимашки, по-жаб'ячому, по-кролячому. Тепер нестало йому лише Василя. Тож вони з самого малечку росли вдвох над цим берегом, товклися цілими днями влітку коло Сули, купалися, кисли, каталися човном, ловили рибу всіма існуючими в рибалок способами, а взимку каталися на ковзанах, вибивали підковами в кризі райдужних селезнів. Все дитинство їхнє, веселе, безтурботне, промайнуло перед Миколіними очима і заховалося в кущах верболозу. Скупався і став одягатися. Василева білизна була як на нього шита. І Миколі від цього раптом стало так приємно, що аж очі примружились.

Мимоволі почав думати про Соломіїне і про Оксенове горе. Як його розповісти про Василеве життя на фронті, щоб іще дужче не завгóрити їм? Думав і не знаходив способу. Відтак Миколі почало здаватися, що краще було б і не їхати йому в своє село, а поступити в Харківський будівельний інститут, як мріялося ще до війни, а колись би пізніше навідався й до старих. Вони б уже трохи звиклися з непоправним горем своїм, погостював би, розповів усе спокійніше і знов поїхав. «А як же з електростанцією? — знов подумалось Миколі.— З відбудовою колгоспу?» Посидів ще трохи над берегом, послушав, як шумить вода на греблі, і пошкутильгав до хати.

— Гляди ж мені, не квисни хоч при ньому, коли мова буде йти про Василя,— говорив Соломії Оксен, дивлячись у вікно, як Микола, замислившись, прямує від берега.— У нього більше горе від нашого з тобою, нам би його треба було втішати, він тепер як палець у всьому світі, та ще й без ноги...

— Правда, правда,— годилася Соломія, ставлячи на застелений білою скатертиною стіл сніданок. А поглянувши на карточку під дзеркалом, де були зняті Василь і Микола ще в сороковому році, і похитавши головою, промовила:

— І які ж вони були схожі один на одного...

— Та не тільки так, обличчям, а й удачею, і всім чисто,— додав Оксен, ставлячи на стіл пляшку і маленькі гранчасті чарочки.

Микола зайшов свіжий, гладенько зачесаний і ніби повеселілий. Але Соломія, беручи від нього білизну й рядно, помітила, що в глибині очей Миколиних теж притаївся великий нерозважливий смуток. Посадили гостя на покуття під рушниками, а самі посідали обабіч.

Налив Оксен три чарки, і всі троє стали мовчки поглядати одне на одного, ніби не наважувалися тих чарок брати. Оксен глянув, узяв свою, Микола свою, а Соломія трималася, трималася, а тоді припала головою до столу й таки зайшлася плачем.

— Я цього й ждав,— поставив чарку Оксен, а потім, наче роздумавши, знову взяв і, цокнувшись із Миколою, довбав:

— Вона її ніколи не пила, то чи й тепер вип'є.

— Дорога тітусю,— простяг до Соломії чарку Микола,— хіба хто не знає, як вам тяжко дивитися на ці чарки повні, коли немає за столом Василя... І дядькові Оксеніві, і мені не легше... проте, випиймо разом та й разом переживаймо наше горе.

— А так, стара... Правду Микола каже... Випиймо...

— Пийте, пийте,— витираючи очі ріжком скатертини, звела голос Соломія.— Я більше не буду... Пийте на здоров'я.

А коли Оксен і Микола випили, вона взяла свою чарку і поставила перед Миколою.

— Випий, Миколо, й мою, так, як би її випив Василь, коли б сидів із нами... Та й пийте далі, на мене не дивить-

ся, я її не вживаю... Закушуйте і гомоніть собі, а я буду дивитися на вас та й слухати, а плакати більше не буду...

— Ну, та хай нам усім буде щастя та здоров'я, хай зацвітає маковим цвітом земля, що за неї Василь пролляв свою чисту, молоду кров, а в моєму серці він довіку буде живий,— промовив Микола, поцілував Соломію в руку та й випив її чарку.

Стали закушувати, а Оксен почав розповідати Миколі, як його батька за те, що він перший у селі почав до колгоспу порадами людей наvertати ще в двадцять дев'ятому році, за те, що гуртував їх у сорок першому в партизани, повісили німці на розпутті під Жовтневою завітчаною аркою; сестру Маланку знеславили і вкинули в колодезь, а матір його живою в хаті спалили. Весь рід його вигубили, щоб, мовляв, і насіння не осталося.

— Але ти прийшов і який би не був покалічений, а душа твоя жива й здорова. І щось гуртом будемо думати і розумну раду собі давати,— закінчив Оксен.

А тоді заговорив Микола:

— Як щось найтруднішого, найвідповідальнішого треба було зробити на передній лінії, то на те був ваш Василь.

— Такий він і дома був,— похитнула головою Соломія.

— Нічого в світі не боявся,— додав, погладжуючи бороду, Оксен.

— За нього командир батальйону завжди був певний, як за самого себе,— продовжував Микола.— А як під Прагою мене поранено, і так трапилося, що я зовсім зіходив кров'ю,— все кругом було розбите, рознесене,— то він, натрапивши на мене, розірвав на собі сорочку, приклав до рани вати, перев'язав, узяв мене на руки і ні живого ні мертвого ніс цілу ніч до санбату. Передав на руки двом сестрам, поцілувались ми з ним та тільки й бачились. Він пішов у свою частину, а я знепритомнів.

Не встиг Микола закінчити свого оповідання, як попід хатою промайнула тінь, і друга, й третя, цокнула в дверях

клямка, і почали заходити жінки, дівчата, фронтовики, в'їтались із Миколою, бажали щастя та здоров'я, сідали рядом на подовжній лаві, а тоді на поперечній, позасідали піл, припічок, солому коло печі, повні сіни набилося людей. Дівчата поспитали в Соломії дозволу і заходилися топити у великій хаті, понаставляли до полум'я чавунів, гріли окропи, сковороди, ліпили вареники. Понаносили глечиків із сметаною, пляшок із горілкою, карафок із різними наливками, позаставляли у Василевій хаті мисник і вікна гостинцями. Приїхав, нарешті, Микола Завгородній, перший Василів товариш, найвірніший друг Героя Радянського Союзу, що наклав головою за людське щастя, приїхав додому інвалід Вітчизняної війни, а рідних нікого й на світі немає, фашисти погубили й хату спалили... То хай знає Микола, що його колгоспники не забували і не забудуть, хату йому збудують і все йому дадуть, гаразд, що повернувся живий. А за трудодні хай не турбується Микола, кожний може виходити за нього чи й одписати вже готових, так що стане, аби тільки він, син першого колгоспника в селі, організатора партизанського загону, орденоносця Петра Трохимовича, майбутній інженер-будівничий, був здоровий і всім задоволений і по силі змоги своєї допомагав їм усім знову вийти на щасливу дорогу.

Зворушено відповідав Микола своїм людям, а його вологі від хвилювання очі перехоплювали десятки знайомих приятельних очей, аж трудно було дивитися. Його подих зливався з теплим диханням натовпу, аж трудно було говорити. А з сіней уже товпилась музика. Тулилися знадвору до шибок дитячі обличчя, любувалися Миколиними орденами та медалями.

У хаті стало тісно й жарко. Оксен запросив усіх гостей у садок. Послали на траві попід вишнями рядна, скатерті, покликали голову колгоспу, посадили коло Миколи, Оксена і Соломії, заспівали дівчата, і завітло, заграло, забряжчало все Оксенове подвір'я, як на весіллі. Хто хотів, випив по чарці, по другій, а Оксенові і Соломії сподобалось, що Ми-

кола до питва не дуже пристращався, як то, бувало, інші інваліди, поприходивши додому, і цим був ще дужче похожий на їхнього непитушого Василя.

Швидко котилося до заходу сонце, довжилися тіні в садку, окрилювались попід стріхами. Весело цвірінкали на грядках горобці, пообсідавши серед грядок плечі і бриль солом'яному дідові, м'яким духовитим світлом сяяли високі соняшники.

Розходилися від Оксена попід жаркими липневими зорями.

Оксен і Микола, вирядивши гостей, стояли, посхилявшись на ворота, і Оксен показував Миколі рукою на свою роботу, що мглила попід горою кроквами, стінами, вказував на два камені, що білили з гори, як два повні червневі місяці. Прислухались до шуму води над греблею.

Довго б вони ще гомоніли, та вийшла з хати Соломія і звеліла Оксеніві вже і честь знати — відпустити Миколу на спочинок.

Повела його в світлицю, де вже була послана на Василювому ліжку постіль.

Оксен побажав Миколі на добраніч, а сам, погомонівши лагідно з Соломією, взяв літник, кожух та й пішов спати в стодолу на сіно. У відчинену половинку дверей товпились волохаті зорі, і прямокутник місячного світла повертався зліва направо в Оксенових ногах. Про млин і про все інше Оксен легко вирішив, але одна думка не давала йому спати. Чи поїде від них Микола скоро, чи, може, таки ще побуде хоч трохи? Добре, коли б не поспішав, думалось Оксеніві. Перевертався, перевертався, а потім устав, запалив люльку і пішов на пораду до Соломії.

Але Соломії в хаті не було. Потихеньку відчинив двері до світлиці і помітив, що вона сидить у Миколиних головах і веде з ним якусь тиху розмову.

— Зайдіть, зайдіть, дядьку,— помітивши Оксена, озвався Микола. Оксен зайшов у світлицю і сів у Миколиних ногах.

— А ми радимося з Миколою, як йому краще бути. Я кажу, що не треба з цієї хати нікуди їхати,— звернулася до Оксена Соломія.

— Я б і не від того,— завагався Микола,— але ж...

— Що, може, мала хата? — перебив його Оксен.

— А навіщо йому окрема хата? — відповіла замість Миколи Соломія.— У нас же ця порожня стоїть. Василева...

— І то правда,— підхопив Оксен.— Порожня, суха і світла... Живи, Миколо, в нас. І нам буде охотніше, і ти не такий самотній будеш, поки там десь своєю сім'єю заведешся. Та й електростанція ж... Доки ж та вода марно шумуватиме... Чи так я кажу, Соломіє?

— А чого ж не так! Ти ж у нас, Миколо, із самого малку був як свій. Не було у нас від тебе, як і від Василя, нічого ні хованого, ані мовчаного. Так, як і в вас нашому Василю,— дивлячись у освітлені широким місячним променем Миколині очі, говорила Соломія.

— Я був у вас справді як дома — підвівся на лікоть Микола і лагідно подивився Соломії в очі.

— Ви змалку були з Василем як близнята,— примруживши очі, пригадувала Соломія, в пам'яті поставивши їх поруч, веселих однолітків-парубчаків.

— А побачили б ви нас на фронті...— замріяно сказав Микола. Ще щось хотів додати, але Соломія, раптом опанована новою, несподіваною для самої себе радістю, ніби несамохіть поклала руку на Миколине плече.

— А що нам довго думати та говорити. Зоставайся в нас назавсім... будь...

— Будь нашим, як би й Василь, та й уся розмова,— ніби змовившись із Соломією, продовжив її слова Оксен.

А як вони те сказали, Микола обхопив їх обох руками і пригорнув до своїх грудей.

— Будьте ж і ви мені за рідних батьків...

Запала тиша. І всі трое чули, як одностайно, ніби злившись докупи, забилися їхні серця.

Повеселіло з тієї неділі в Оксеновій хаті і на подвір'ї. Довго умовляв Оксен і просила Соломія, щоб Микола поки що не брався ні до якої роботи, відпочив, погуляв, але він не хотів про те й слухати. Тоді Оксен передав Миколі весь Василів струмент, Микола відклав свою науку до наступної осені, і стали вони з Оксеном щодня ходити на гору млин майструвати.

За кілька днів у степу задзвеніли, зайнялися широким полум'ям пшеничні жнива. З веселим гомоном, з брязканням косарок ще вдосвіта виходили колгоспники в поле, а над узвозом уже стояла стукотнява. Оксен і Микола свіжою пахучою шалівкою шалювали новий вітряк. Приязно віталися колгоспники з майстрами, поспішали до пшениці.

Деренчали в степу трактори, як дивні чотирикутні птахи, хлюпосталися в важких шерехатих хвилях колосся косарки-самоскидки. Дівчата й жінки підхлюпували на бігу великі оберемки колосистої пшениці, метко обвивали їх перевеслами, придавлювали до землі колінми, розгинаючись, висмикували із снопів не прихоплені як слід перевеслом стебла і бігли далі. Чоловіки виносили снопи в стайки, а діти клали шапкуваті широкі полукіпки, і безмежний степ покривався густими рівними рядами золотих кінних богатирів. Аж тісно від них ставало в полі. Зранку сонце швидко підбивалося вгору, а тоді довго стояло посеред неба, аж біле від власного жару. Час від часу воно захилялося легким серпанком мандрівних памолодків, і тоді низом по безмежній рівняві хвилястого пшеничного океану нечутно пропливали синьо-зелені прозорі кораблі холодків.

А пізно ввечері, вертаючись із поля, жінці обступали млин, милувалися ним, як діти новою іграшкою, і разом із майстрами сходили з гори.

Загуркотіла вогняна возовиця, загули на польовому току молотарки, потяглися горбаті валки підвід до степового полустанку з білим високим елеватором, схожим на стрункий миготливий небосяг, а потім, коли повійнув ще теплий,

пропахлий чебрецем і дивною вітерець, зацокотів, заклекотав над селом, ніби на своєму гнізді весняний бусол, замахав крилами білий млинок.

А ще згодом, як колгоспники трохи звільнилися від польових робіт, вся слобода стала до помочі Миколі й Оксенові в будівництві на річці Сулі електричної станції.

6—7.03.1947

ДІД ҚАСЯН І ОНУКИ

Побув Левко два дні дома, розповів про своє шахтарське життя, погуляв із хлопцями та дівчатами два вечори, а третью став збиратися в дорогу. Мати покачала на скрині попрані вчора Левкові сорочки, поклала в одну торбинку напечених на молоці та на меду коржиків пшеничних, а в другу — насипала волоських горіхів, замотала в газету два кусні сала, поскладала все те на лаві й подала вечерю.

Вже вечоріло, у вікнах на чистому синьому небі де-не-де вже займалися перші зорі, а в хаті ще було видно, не світили.

Вся родина сіла за стіл, вечеряли й весело гомоніли. Раді були домашні, що Левко, повертаючись із санаторію, хоч і як не по дорозі, заїхав у гості.

Він сидів на покуті у вишиваній сорочці, із зачесаним набік чубом, що, як гайворонове блискуче крило, спадав на загорілий крутий лоб. З правого боку чорнобрива, схожа на нього сестричка Олеся — ланкова шовківниця, — граючи карими очима, тулилася до брата; з лівого — старший брат Левків, Данило — емтеєсівський слюсар — білобровий, обстрижений під машинку і схожий на матір; а на ріжку стола — їхня мати Христя в білій плоскінній сорочці, в рясній

спідниці і в рогатому очіпку. Підкладала Левкові пиріжки й заглядала йому в вічі:

— Оце незначені — з картоплею, плесковаті — з капустою, тикані виделкою — з сиром, а які з хрестиками, то із яблуками. Чого ж ти так мало їси? І сметана ціла... Та бери її ложкою! Корова ж не обижає молоком, громадський пастух совісний, паші до коліна. Хоч медом же закуси!

А Левко все тлумачить Данилові про врубову машину, про новий підземний комбайн та про якість вугілля в їхній шахті. Данило слухає, похитує головою, Олеся щебече, що на селі краще, що вона під землю зроду не полізла б. Левко зверхньо усміхається й кидає, між іншим, що рік тому й він був такої думки, а що тепер би ні на який трактор не пересів зі своєї врубової машини, не пішов би ні за які гроші з макіївської шахти «Капітальної». У нього вже тепер два учні змагаються поміж собою і скоро даватимуть такі рекорди, як і він. А який вугіль! Усі закордонні спеці слинку ковтають.

Прислухається, прислухається дід Касян із печі, приставляє долоню до вуха, а нічого не може второпати з тієї онукової оповіді. Пересувається бородата тінь із ложкою в руці по стелі, нахиляється, ламається на слижах, кліпає дід очима з-під острішкуватих брів на Левка, а злізти й сісти поруч нього за стіл не здатен. Легко сказати, без чогось не сто літ. Завтра вдосвіта поїде внук на Донбас, а чи він доживе, чи й не доживе, поки знов навернеться додому. Робота ж і там не любить поїзденьок.

І так хочеться Касянові вловити кожне слово Левкове, що злетів би з печі до нього на широких білих рукавах, але то ж не крила. А ноги вже як не його. Іще середина й голова мов служили б йому хтозна й поки, от тільки ноги не слухаються та вуха ніби клоччям позатикало.

А як повечеряли та перегомніли, як Олеся майнула на вулицю, Данило, взявши кожух та подушку під плече, пішов у клуню на сіно задріммати, поки везти брата на стан-

цію, мати взялася все понаготовлюване для Левка вкладати в його мальовану валізку та в рядняний мішок, а Левко нахилився коло столу з газетою, Касян посовався на черені, поставив на комин порожню миску і обізвався:

— А йди-но, Левку, сюди.

Левко згорнув газету, струснув чубом, стрибнув на припічок і присів коло діда.

— Давно я з вами на печі не спав,— голосно промовив він над моховите дідове вухо.

— Ото ж то й воно... Нечемний ти трохи, хлопче, з дідом. Думаєш, як він тепер усе сидить на печі, то й усе життя його — що за комином, усей і світ, що в віконці, і всі думки дідові, що про гарячу черинь, теплу лемішку та пухкі пампушки... Що ти кажеш? Та присунься ближче. Або найкраще — приляж ось на подушці, а я прихилюся до тебе та й буду все чути.

Левко роззув черевики, зліз на піч, поставив насторч до стіни подушку й простягся коло діда. А Касян приліг поруч, прихилив вухо до Левкового рота, і поміж ними почалась розмова.

— Кажеш, давно з дідом не спав? А давно! Мабуть, ще як горобині крашанки драв у стрісі, а діда ще й на піч не дуже тягло. Та не про це річ...

— А про віщо ж?

— Ти там усім про себе розказуєш уже третій вечір, а я яке-не-яке слово впіймаю, а доладно стулити їх до купи не можу. А послухати, яке там твоє життя та що по далеких світах діється,— конче хочу.

І почав онук на всю хату розповідати дідові про шахти, про тамтешніх людей, про свою роботу...

— То, виходить, привик і там? А може бути! Отже, воно йде верствами, як ото глина різними кольорами в кручі. Не таке, як дерев'яне? Тверде і блискуче? То ніби схоже на шевську смолу? Ага, твердіше. Як камінь. То-то воно того камінне і зветься. Горить без полум'я, а жаркіше, ніж дубові дрова, кажеш? Так що якби засипав у нашу лежан-

ку відер зо двоє, то до півночі, мабуть би, горіло... Ото паливо! То ним, кажуть, і залізо топлять, і в паровиках усяких казани гріють, всюди, де треба найбільшого жару, туди його й кидають. Можна сказати, що без нього не обійдеся ні на фабриках, ні на заводах.

— Хіба ви не бачили його зроду?

— Гм, не бачив! А де б же я його бачив? На війнах не був — не брали через те, що одна нога коротша, так що я до Жовтневої волі й світа білого, вважаю, не бачив. Рився в землі, як жук у купі гною, ото й усе. Далше, як у Кліщинцях, Жовнені та Вереміївці й не був. Тепер би й хотілося скрізь побувати, та ба! Куди мені тепер, такій скорсі? Так і воно-таки з дерева, як і звичайне? А так улежується під землю, чи що? І чорністю береться... І глибоко, кажеш? То там треба пролазити, як миша корою? Попідпирано? Не завалиться?

Дивувався Касян із Левкової врубової машини:

— То вона, як глянути збоку, така, як оті нові терези в колгоспній коморі, тільки що без стойки із стрілками... А зубцями, кажеш, підпилює, як пилкою, отой шар вугілля?..

— Так самісінько, діду. А тоді на таких бляшаних жолобах — риштаками звуться — спускається ще нижче, на просторе, та в вагонетки, вагонетки до кліті — та й на горá, і тоді вже, куди там треба, розвозиться.

— А люди ж нічого? От, скажемо, товариші в тебе там є?

— Дружніших, як шахтарі, мабуть, і на світі немає... Уже в якому-небудь горі одного самого ніколи не зоставлять. Хіба що матроси ще такі...

— Ото добре, то найперше діло! Виходить, і там можна сміливо жити.

А коли Касян про все розпитав, тоді розмову повернув у другий бік:

— А для чого мені все це, думаєш? Я туди не лазив та й не полізу. Я зверху протоптався, сто літ ось-ось буде. Хоч на чужій землі більше, а все-таки вивів у люди й твого батька, і двох дядьків твоїх, і три тітки. Мені й тепер усі

добре слово кажуть та дякують за всіх, а найпаче за твого батька. З першого ж дня в колгоспі, чи як воно тоді називалося, в созі, був головою. Людям і землі лад давав. Усі ж селом плакали, як прийшла торік та бомага смертельна про нього з фронту. А тепер я думаю собі, що хоч і не злажу з печі, а все ж, як його вбито,— головою сім'ї вважаюся. Отож мені й до вас усіх, онуків моїх, теперечки діло є. Бачу я, що і з Данила є вже толк — розумний і беручкий, не нахвалиться ним голова, і так, хто зайде в хату. І за Олесю душа в мене не кидається. Колись, бувало, тільки на багачках та на попівках хустки шовкові рогачами стирчали по великих святах та весіллях. Або прошурстить, було, спідницею по вулиці пані Шмяниха, а тепер Олеся сама для шовку прядиво робить, коконів тих, чи, як по-нашому сказати б, опряді, білої та жовтої, гарбами возить на шовкову фабрику. І вже її скрізь знають, у газеті пишуть, на наради всякі викликають, та й слухають, як стару, а їй же тільки як сімнадцять є, то й багато. За неї я тепер тільки посміхаюся. А про тебе в мене бували всякі думки. Як йому там на стороні, та ще й під землею, непокоюсь, було. Що з нього буде, коли наша верства селянська здавна-віку лише кругом хати звикла ходити по зеленому, пушити землю зверху навчилася, хлібом скрашати, слухати жайворонків та всякого гайового птаха, сонцеві радіти вподобала. А послухав оце тебе та й думаю, що й твоє діло добре і корисне людині. На ньому, виходить, і все залізо тримається. Оці наші плуги крашені із блискучими лемешами, і чорні трактори, і сокири, і гвіздок, і все, що не назви, без того вугілля земляного не було б таким, як воно є. А без заліза тепер чоловікові не так і жити було б. На сохах та на тиблях не дійшли б до такого зручного та ловкого життя. І твій шлях, Левку, для мене тепер ясний, як на рівному степу шлях-літняк. Отож, коли й з тебе є чоловік,— за всіх вас я тепер спокійний, а матері вашій утіха від вас велика на душі. Хоч і смерть мені скоро прийде, то тепер нічого. Оце я на те тебе й покликав до себе, хлопче.

— Пора йому й заснути перед дорогою, тату,— озвалася із долу Христя.— Ось я тобі на полу й послала вже, Левку.

— Лягай, Христе, а ми ще тут трохи поговоримо, та хай коло мене й засне, коло тебе ж він уже дві ночі спав, а хто зна, чи я діждуся його на ту осінь, чи, може, й ні.

Христя дмухнула на лампу, а зорі так і поприпадали до синіх широких вікон, мов і вони захотіли почути дідову Касянову розмову з онуком.

11.03.1947

ПРИМІТКИ

Ця книжка — найповніше видання творів Івана Виргана. До неї ввійшли поезії, поеми, оповідання та переклади — все краще з творчого доробку поета.

Вирганові належать такі поетичні та прозові книжки: «Озброєна лірика» (1934), «Сад дружби» (1935), «Джигіти» (1937), «Щастя-доля» (1938), «Поворот сонця на літо» (1947), «Матвіївка над Сулою» (1949), «Квітучі береги» (1950), «Країна щастя» (1951), «Поезії» (1954), «Вибране» (1956), «В розповні літа» (1959), «Василина» (1960), «Над Сулою шумлять явори» (1960), «Лірика» (1961), «Даринка з братиком» (1961), «Вибрані твори» (1965), «Краса» (1966), «Питиме зілля» (1967), «Вибране» (1969), «Серце» (1969). Збірки: «Поезії» (1976) й «Поезії» (1981) вийшли вже після смерті поета.

В основу нашого видання покладено «Вибране» (1969) — останню найповнішу прижиттєву книжку творів І. Виргана, за якою й друкується переважна більшість текстів. Поезії, які зазнали авторських правок в останній збірці поета «Серце» (1969), — за цим виданням. Інші твори подаються за останніми авторськими публікаціями: вірш «Перемога» — за збіркою «Поворот сонця на літо» (1947), поезії «Признання», «Ще громом і вогнем...», поема «Дитяче містечко» — за книжкою «Країна щастя» (1951), поема «Леся», «Кавказька поема» — за «Вибраним» (1956), поезії «Сад дружби», «Не ходи, не принось винограду...», «19 ве-

ресня 1939 року», «Сонце коло хати» — за «Вибраними творами» (1965).

У цьому виданні вперше публікується кілька поезій та перекладів, друкованих свого часу в періодичній пресі, але не введених автором до жодної із своїх збірок. Це вірші: «Балада», «Перед лихом чи перед щастям...», «Благословенна буде мить...»; переклади: з А. Майкова («На білій замілі Каспійській, у пустелі...»), з Я. Неруди («Гей, побачиш, природо, побачиш...»), з Я. Райніса («Мить одна дає нових сто думок...», «Уперто») та кілька творів з літературної спадщини поета (оповідання «Несподівана втіха» та «Дід Касян і онуки», переклад з Ф. Тютчева («Хоч і яка болюча та остання...»).

Подаємо твори в тій послідовності, в якій автор розмістив їх у «Вибраному» (1969), додаючи нові за тим тематичним принципом, яким керувався поет при укладанні книжки.

Свої твори І. Вирган переважно не датував; більшість поезій він опрацьовував протягом усього життя й подавав їх до кожної нової збірки з авторськими правками, а часом і ґрунтовно переробленими («Дивовижний Даньків сон», «Птаха», «Сад дружби», «Кавказька поема» та інші). Через це дати під творами не подаємо. У тих випадках, коли твір передруковується з видання чи рукопису, датованого автором, дату лишаємо.

Приблизним часом написання твору можна вважати рік його першої публікації. Виняток складають поезії: «Посуха», «Вогневиця», «Навічна розлука», «Поворітьма», «За селом, серед поля...», «Осінній настрій», написані в 30—40 роки, але вперше надруковані у 1968 році в журналі «Прапор» (№ 3) під загальною назвою «Із давнього зошита».

Першодрук творів подаємо в примітках, при складанні яких упорядники користувалися матеріалами бібліографії, складеної Т. Г. Шерстюк з нагоди 60-ліття від дня народження поета.

ПОЕЗІЇ

Л ю б а - п е р в о л ю б а. Вперше надруковано в книжці «Щастя-доля» (1938).

К о с о в и ц я. Вперше під назвою «Червень» надруковано там же.

«Меркне Ворскло золотасте...» Вперше під назвою «Ворскла» надруковано там же.

Ой ви, хлопці кучеряві!.. Вперше під назвою «Балада про двох сестер» надруковано в журналі «Червоний боєць» (1934, № 17, с. 10).
«Завтра зрана вийду до криниці...» Вперше надруковано в книжці «Щастя-доля» (1938).

Марта. Вперше надруковано в книжці «Сад дружби» (1935).

Любов. Вперше надруковано там же.

Сад дружби. Вперше надруковано там же.

Пізня осінь. Вперше надруковано в книжці «Щастя-доля» (1938).
«Не ходи, не принось винограду...» Вперше надруковано там же.

Ліричний наступ. Вперше під назвою «Ніч тече прохолодою зір...» надруковано в журналі «Червоний боєць» (1933, № 14, с. 7).

Із таборів. Вперше під назвою «Зенітники на маневрах» надруковано там же.

Балада. Вперше надруковано в журналі «Молодняк» (1935, № 12, с. 79—80).

Оповідання про діда Охріма. Вперше під назвою «Оповідання про смерть діда Охріма» надруковано в книжці «Щастя-доля» (1938).

Қолискова військова. Вперше під назвою «Материнська» надруковано в книжці «Сад дружби» (1935).

Признання. Вперше під назвою «Молода» надруковано в книжці «Щастя-доля» (1938).

Першотравнева присяга. Вперше надруковано в «Літературному журналі» (1937, № 5, с. 4—5).

«Уся земля моя в цвіту...» Вперше надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).

Щастя-доля. Вперше надруковано в «Літературному журналі» (1937, № 6, с. 66—67).

Молода мати. Вперше під назвою «Мати» надруковано в «Літературному журналі» (1939, № 5—6, с. 8).

Сільські видіння. Вперше під назвою «Весняні картини» надруковано в книжці «Щастя-доля» (1938).

«Перед лихом чи перед щастям...» Вперше надруковано в «Літературному журналі» (1940, № 8—9, с. 59).

Ворон. Вперше надруковано в книжці «Щастя-доля» (1938).
19 вересня 1939 року. Вперше під назвою «17 вересня 1939 року» надруковано в «Літературному журналі» (1939, № 10—11, с. 69—70).

Перед війною. Вперше без назви («День збігає за днем...») надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).

Слава бійця. Вперше надруковано там же.
1942 рік. Вперше без назви («Остався безлітній сивий дід...») надруковано там же.

Матері. Вперше надруковано в журналі «Україна» (1946, № 3, с. 28).
«Темно і тихо в землянці...» Вперше надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).

Жахна бувальщина. Вперше під назвою «У таборі смерті» надруковано там же.

Над Россю. Вперше без назви («Над Россю, у сонячнім закутку гір...») надруковано там же.

Донькам. Вперше без назви («Одну я плекаю у серці надію...») надруковано там же.

Дивовижний Даньків сон. Вперше під назвою «Вранці коло хати» надруковано там же.

Чекання. Вперше надруковано там же.

Голос Оксани Петрусенко. Вперше надруковано в «Літературному журналі» (1940, № 7, с. 16).

Настрій. Вперше надруковано в журналі «Україна» (1946, № 1, с. 30).

«Ще дим од вибухів...» Вперше за редакцією «Ще громом і вогнем...» надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).

«Благословенна буде мить...» Вперше надруковано в журналі «Україна» (1946, № 1, с. 30).

З вересня 1945 року. Вперше під назвою «2 вересня 1945 року» надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).

Поворот сонця. Вперше під назвою «Поворот сонця на літо» надруковано в журналі «Дніпро» (1946, № 4, с. 52).

Повінь. Вперше — в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).

Пересадка. Вперше надруковано в журналі «Україна» (1947, № 8, с. 36).

Перемога. Вперше надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).

Сівба. Вперше надруковано там же.

Сонце коло хати. Вперше під назвою «Враження» надруковано там же.

«В цім місті вишневім колись...» Вперше надруковано там же.

Сади. Вперше під назвою «Сад» надруковано в книжці «Щастя-доля» (1938).

Обеліск літові. Вперше під назвою «Кінець літа» надруковано в книжці «Перемога» (збірник творів харківських поетів, X, 1948, с. 56—70).

Оленці. Вперше надруковано в книжці «Країна щастя» (1951).

«Вже по грядках капуста поскладалась...» Вперше надруковано в книжці «Питиме зілля» (1967).

Із степового подорожника.

1. Мати і син. Вперше надруковано в книзі «Вогні Каховки». (К., 1953, с. 63—67);

2. Каховка. Вперше під назвою «Перед Каховкою» надруковано в журналі «Дніпро» (1955, № 1, с. 53—57);

3. Степ. Вперше під назвою «Серед степу» надруковано там же;

4. Степове озеро. Вперше надруковано в журналі «Прапор» (1958, с. 75—77);

5. На підступах до поеми. Вперше під назвою «Заспів до поеми» надруковано в книжці «Вибране» (1956).

«Як гарно в Берестовому!» Вперше під назвою «Як гарно в селі новому!» надруковано в книжці «Квітучі береги» (1950).

Перед іспитами. Вперше під назвою «Коло річки» надруковано у «Вибраному» (1956).

Ленін у Шушенському. Вперше надруковано в книжці «Країна щастя» (1951).

Україна. Вперше під назвою «Вітчизна» надруковано в «Літературному журналі» (1937, № 10, с. 54—55).

Серп і молот. Вперше під назвою «Радянський Герб» надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).

Поезія. Вперше надруковано в книжці «Країна щастя» (1951).

Соловей. Вперше надруковано в «Літературному журналі» (1936, № 1, с. 37).

Червона калина. Вперше надруковано в книжці «Квітучі береги» (1950).

Осокорова пушинка. Вперше надруковано в альманасі «Харків» (книга 5. Х., 1953, с. 90).

«Коли я йшов до тебе вчора пізно...» Вперше надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).

Провесняна любов. Вперше під назвою «Провесінь» надруковано в книзі «Перемога» (збірник творів харківських поетів, 1948).

Дівчинка з кулькою. Вперше без назви («По золотому місту між юрбою...») надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).

Красоля. Вперше надруковано там же.

Молдаванка. Вперше надруковано там же.

Осінній настрій.

1. Вербa. Вперше надруковано в журналі «Прапор» (1968, № 3, с. 20);

2. Сонце. Вперше надруковано там же.

«Ти кажеш, що усе навколо...» Вперше надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).

«Ще за горою десь весна...» Вперше надруковано в «Антології української радянської поезії» (К., 1948).

«Стомився день...» Вперше за редакцією «Знемігся день...» надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).

«Я добре знаю, що тебе давно...» Вперше надруковано там же.

Вечір. Вперше надруковано в книжці «В розповні літа» (1959).

Весняні експромти.

1. «Це що ж за диво з нашою вербою?...» Вперше надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947);

2. Чи сон, чи справді сад вночі розцвів...» Вперше надруковано там же;

3. «Що це сталося з двором сусіднім?» Вперше надруковано в журналі «Прапор» (1964, № 7, с. 18);

4. «В садку тернина всохла...» Вперше надруковано в журналі «Вітчизна» (1964, № 9, с. 88);

5. «У вишнику, що вчора на смерканні...» Вперше надруковано в журналі «Прапор» (1964, № 7, с. 18).
- Навічна розлука. Вперше надруковано в журналі «Прапор» (1968, № 3, с. 18).
- Матиола. Вперше надруковано в книжці «Щастя-доля» (1938).
- Розмова. Вперше без назви («Чи не чуєш ти, мила, дзвоників?») надруковано в книжці «Квітучі береги» (1950).
- «Нарешті-таки!..» Вперше надруковано в книжці «Над Сулою шумлять явори» (1960).
- Птаха. Вперше під назвою «Птиця» надруковано в книжці «Сад дружби» (1935).
- «Спасибі тобі, чоботарю!» Вперше надруковано в книжці «Над Сулою шумлять явори» (1960).
- Легенда. Вперше під назвою «Повір'я» надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).
- «Ти кажеш, що жінка...» Вперше надруковано там же.
- Посуха. Вперше надруковано в журналі «Прапор» (1968, № 3, с. 21).
- Вогневиця. Вперше надруковано там же, с. 21—22.
- Поворітьма. Вперше надруковано там же, с. 22—23.
- Напровесні. Вперше надруковано у книжці «В розповні літа» (1959).
- «За селом, серед поля...» Вперше під назвою «Дитяче враження» надруковано в журналі «Прапор» (1968, № 3, с. 23).
- «Ранок до лісу причалив...» Вперше надруковано в книжці «Поворот сонця на літо» (1947).
- «Чого ти раптом знітилась...» Вперше надруковано в книжці «Країна щастя» (1951).
- Сонце. Вперше надруковано в книжці «Квітучі береги» (1950).
- Серце. Вперше без назви («Серце, серце! Ти не можеш зрадить!..») надруковано в книжці «Сад дружби» (1935).

ПОЕМИ

- Кавказька поема. Вперше під назвою «Джигіти» надруковано в «Літературному журналі» (1937, №№ 2, 3).
- Дитяче містечко. Вперше надруковано в «Літературному журналі» (1938, № 6, с. 47—52).

Леся. Вперше надруковано у «Вибраному» (1956).

Надорільські дівчата. Вперше під назвою «Літо тисяча дев'ятсот сорок шостого» надруковано в журналі «Вітчизна» (1948, № 9, с. 128—135).

Матвіївка над Сулою. Вперше надруковано в журналі «Вітчизна» (1949, № 7, с. 49—76).

ПЕРЕКЛАДИ

З російської

О. Пушкін

Соловей. Вперше надруковано в «Поезіях» (1954).

«Іще віють вітри студені...» Вперше надруковано там же.

Відродження. Вперше надруковано в книжці «Щастя-доля» (1938).

Пісні про Стеньку Разіна. Вперше надруковано в «Поезіях» (1954).

«Брязкотала брязкотять...» Вперше надруковано у «Вибраному» (1969).

«Що біліється на горі зеленій?» Вперше надруковано там же.

М. Лермонтов

Пам'яті О. І. Одоєвського. Вперше надруковано в «Літературному журналі» (1939, № 4, с. 98—99).

О. Одоєвський

Елегія. Вперше надруковано у книжці «В розповні літа» (1959).

М. Некрасов

Орина, мати солдатська. Вперше надруковано в «Поезіях» (1954).

«В столицях шум...» Вперше надруковано в книжці «Щастя-доля» (1938).

І. Бунін

Есхіл. Вперше надруковано в книжці «В розповні літа» (1959).
«В геліотроповім світлі...» Вперше надруковано там же.
Канарейка. Вперше надруковано там же.

Ал. Майков

«На білій замілі Каспійській, у пустелі...» Вперше надруковано в «Літературному журналі» (1939, № 3, с. 16).

Ф. Тютчев

«Хоч і яка болюча та остання...» Друкується вперше. Останній переклад поета здійснений незадовго до смерті.

З вірменської

А. Ісаакян

«На дереві, що, мій низенький дах...» Вперше надруковано в книжці «В розповні літа» (1959).

З грузинської

А. Церетелі

Мухамбазі. Вперше надруковано в «Поезіях» (1954).
Мухамбазі — назва одного з розмірів грузинського вірша, яким написано й цю поезію.

З латиської

Я. Райніс

Плем'я іде нове. Вперше надруковано у виданні: Я. Райніс, «Вибрані твори» (1952).
Там же вперше надруковано і решту перекладів з Райніса: «Полями рідного краю», «Цвірінь!», «Природа і душа», «Тихо слухаю», «Непроцненний борг», «Мить одна дає нових сто думок...», «Уперто».

З болгарської

Л. Стоянов

Бідність. Вперше надруковано у виданні: Л. Стоянов «Вибрані твори» (1952).

З німецької

И. В. Гете

Присутність. Вперше надруковано у книжці «В розповні літа» (1950).

Наречений. Вперше надруковано в «Поезіях» (1954).

Із словацької

І. Краско

Р а б. Вперше надруковано у «Вибраних творах» (1965).

Батькове поле. Вперше надруковано в журналі «Прапор» (1963, № 9, с. 98).

З чеської

Я. Неруда

Прядочка. Вперше надруковано у виданні: Я. Неруда, «Вибране» (1952).

«Сонце—як жорно велике...» Вперше надруковано там же.

«Хмари—це доньки Землі...» Вперше надруковано в журналі «Прапор» (1963, № 9, с. 98).

«Будь благословен, листочку перший...» Вперше надруковано у виданні: Я. Неруда «Вибране» (1952).

Крига скресла, й річка вільна знову. Вперше надруковано там же.

«Скажи мені, вітре...» Вперше надруковано там же.

Балада—стара, стара! Вперше надруковано в журналі «Прапор» (1963, № 9, с. 98).

«Гадаю, що місяць маленький...» Вперше надруковано у «Вибраних творах» (1965).

«Це осінь—усе позмінялось навкруг...» Вперше надруковано там же.

«Гей, побачиш, природо, побачиш...» Вперше надруковано в «Антології чеської і словацької поезії» (1964).

ОПОВІДАННЯ

Даринка з братиком. Вперше надруковано в журналі «Прапор» (1957, № 6, с. 3—13).

Краса. Вперше під назвою «Василина» надруковано в журналі «Україна» (1958, № 21, с. 8—10).

Мороз. Вперше надруковано в журналі «Прапор». (1958, № 12, с. 37—49).

Несподівана втіха. Вперше надруковано в журналі «Прапор» (1978, № 5, с. 78—87).

Дід Касян і онуки. Вперше надруковано там же. (с. 87—90).

ЗМІСТ

На дужих крилах поезії. *Радій Полонський* . . . 5

ПОЕЗІЇ

Люба-перволюба	17
Косовиця	18
«Меркне Ворскло золотасте...»	20
Ой ви, хлопці кучеряві!..	21
«Завтра зрана вийду до криниці...»	24
Марта	25
Любов	27
Сад дружби	28
Пізня осінь	31
«Не ходи, не принось винограду...»	33
Ліричний наступ	34
Із таборів	36
Балада	37
Оповідання про діда Охріма	40
Колискова військова	43
Признання	45
Першотравнева присяга	45
«Уся земля моя в цвіту...»	47
Щастя-доля	47
Молода мати	49
Сільські видіння (<i>Уривки</i>)	50
«Перед лихом чи перед щастям...»	56
Ворон	58
19 вересня 1939 року	58
Перед війною	60
Слава бійця	61
1942 рік	62
Матері	63
«Темно і тихо в землянці...»	64
Жахна бувальщина	65
Над Россю	71
Донькам	73
Дивовижний Даньків сон	73
Чекання	77

Голос Оксани Петрусенко	78
Настрій	79
«Ще дим од вибухів...»	81
«Благословенна буде мить...»	81
3 вересня 1945 року	82
Поворот сонця	82
Повінь	83
Пересадка	85
Перемога	86
Сівба	87
Сонце коло хати	88
«В цім місті вишневім колись...»	89
Сади	89
Обеліск літові	92
Оленці	94
«Вже по грядках капуста поскладалась...»	95
Із степового подорожника	96
«Як гарно в Берестовому!»	115
Перед іспитами	116
Ленін у Шушенському	120
Україна	121
Серп і молот	122
Поезія	124
Соловей	124
Червона калина	125
Осогорова пушинка	125
«Коли я йшов до тебе вчора пізно...»	127
Провесняна любов	127
Дівчинка з кулькою	128
Красоля	128
Молдаванка	129
Осіній настрій	130
«Ти кажеш, що усе навколо...»	133
«Ще за горою десь весна...»	134
«Стомився день...»	134
«Я добре знаю, що тебе давно...»	134
Вечір	136
Весняні експромти	137
Навічна розлука	140
Матиюла	141
Розмова	142
«Нарешті-таки!..»	142
Птаха	143
«Спасибі тобі, чоботарю!»	144
Легенда	144

«Ти кажеш, що жінка...»	146
Посуха	146
Вогневиця	147
Поворітьма	148
Напровесні	150
«За селом, серед поля...»	151
«Ранок до лісу причалив...»	151
«Чого ти раптом знітилась...»	152
Сонце	152
Серце	153

ПОЕМИ

Кавказька поема	154
Дитяче містечко	200
Леся (<i>Феєрія</i>)	207
Надорільські дівчата (<i>Літо 1946 року</i>)	215
Матвіївка над Сулою	225

ПЕРЕКЛАДИ

З російської

О. Пушкін

Соловей	273
«Ще віють вітри студені...»	274
Відродження	274
Пісні про Стеньку Разіна	275
«Брязкотала брязкотять...»	277
«Що біліється на горі зеленій?»	277

М. Лермонтов

Пам'яті О. І. Одоевського	278
-------------------------------------	-----

О. Одоевський

Елегія	281
------------------	-----

М. Некрасов

Орина, мати солдатська	284
«В столицях шум...»	288

І. Бунін

Ескіл	289
«В геліотроповім світлі...»	289
Канарейка	290

Ап. Майков

«На білій замілі Каспійській, у пустелі...»	290
---	-----

Ф. Тютчев

«Хоч і яка болюча та остання...»	291
--	-----

З вірменської

А. Ісаакян

«На дереві, що, мій низенький дах...»	291
---	-----

З грузинської

А. Церетелі

Мухамбазі	294
---------------------	-----

З латиської

Я. Райніс

Плем'я іде нове	295
Полями рідного краю	296
Цвірінь!	298
Природа і душа	299
Тихо слухаю	300
Непрощений борг	301
«Мить одна дає нових сто думок...»	302
Уперто	302

З болгарської

Л. Стоянов

Бідність	303
--------------------	-----

З німецької

Й. В. Гете

Присутність	304
Наречений	305

Із словацької

І. Краско

Раб	306
Батькове поле	306

З чеської

Я. Неруда

Прядочка	308
«Сонце — як жорно велике...»	315
«Хмари — це доньки Землі...»	316
«Будь благословен, листочку перший...»	316
Крига скресла, й річка вільна знову	317
«Скажи мені, вітре...»	317
Балада — стара, стара!	318
«Гадаю, що Місяць маленький...»	318
«Це осінь — усе позмінялось навкруг...»	319
«Гей, побачиш, природо, побачиш...»	320

ОПОВІДАННЯ

Даринка з братиком	321
Краса	342
Мороз	356
Несподівана втіха	378
Дід Касян і онуки	393

ПРИМІТКИ	399
--------------------	-----

ИВАН АНИКЕЕВИЧ ВЫРГАН

СОЧИНЕНИЯ

Киев, издательство
художественной литературы «Дніпро», 1983

(На украинском языке)

Редактор *Л. С. Малахова*
Художник *Д. Д. Грибов*
Художній редактор *В. С. Мітченко*
Технічний редактор *С. М. Величко*
Коректор *В. А. Нікітова*

Информ. бланк № 2057

Здано до складання 3.11.82.
Підписано до друку 21.01.83.
БФ 49004. Формат 70×108¹/₃₂.

Папір друкарський № 1.

Гарнітура літературна. Друк високий.
Ум. друк. арк. 18,2. Ум. фарб. відб. 18,2.

Обл.-вид. арк. 18,764. Тираж 6000.

Зам. 2—308. Ціна 2 крб. 30 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Книжкова фабрика «Жовтень».
252053, Київ, Артема, 25.

Вирган І. О.

В92 Твори.— К.: Дніпро, 1983.— 414 с.

До книжки відомого українського радянського письменника Івана Виргана (1908—1975) ввійшли кращі твори з літературної спадщини письменника: вірші, псеми, оповідання та переклади.

В $\frac{70403-121}{M205(04)-83}$ 121.83. 4702590200

У2

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ІВАН

ВІСЛАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ТВОРИ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ

ВЪССТАВЛЕНА СЪСТАВЪ